

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2024

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

***Οι θέσεις και η πολιτική του Ιωάννη Μεταξά κατά
τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική
εκστρατεία***

Ελένη Μαργαρίτου

Ιανουάριος 2024

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΜΗΜΑ

**ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

***Οι θέσεις και η πολιτική του Ιωάννη Μεταξά κατά
τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική
εκστρατεία***

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη
Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο πανεπιστήμιο
Νεάπολις Πάφου**

Ελένη Μαργαρίτου

Ιανουάριος 2024

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Ελένη Μαργαρίτου,2024.**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Η ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Μαργαρίτου Ελένη γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Οι θέσεις και η πολιτική του Ιωάννη Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	9
Abstract.....	10
Εισαγωγή.....	11
Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	14
Μεθοδολογία της Έρευνας.....	16
Κεφάλαιο 1.....	17
Η Ελλάδα στις απαρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.....	17
1. Η διεθνής θέση της Ελλάδας μετά τους βαλκανικούς πολέμους.....	17
2.Ο Μεταξάς και η ναυτική πολιτική του Βενιζέλου	18
3. Οι διωγμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και το σχέδιο του Μεταξά για την αιφνιδιαστική ελληνική επίθεση στην χερσόνησο της Καλλίπολης.....	20
Κεφάλαιο 2.....	23
Η θέση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....	23
1. Οι απόψεις του Μεταξά και του Βενιζέλου για την ελληνοσερβική συνθήκη....	23
2.Οι απόψεις του Μεταξά για τα γερμανικά πλοία Goeben και Breslau	25
3. Η εκστρατεία για την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως το 1915	27
Κεφάλαιο 3.....	35
Οι σχέσεις του Μεταξά και του Βενιζέλου την περίοδο του Εθνικού Διχασμού.....	35
1. Πολιτική αστάθεια Ο Μεταξάς στο πολιτικό παρασκήνιο	35
2. Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ Ο νέος ρόλος του Μεταξά και οι Επίστρατοι.....	42
3. Τα «Νοεμβριανά» και ο παρασκηνιακός ρόλος του Μεταξά.	47
4.Ο Μεταξάς εξόριστος	54
5. Η δίκη του Μεταξά	56
Κεφάλαιο 4.....	58
Ο Μεταξάς στη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας.....	58
1.Ο Μεταξάς το 1920.....	58
2. Ο Μεταξάς και η μικρασιατική εκστρατεία.	63
Συμπεράσματα.....	68

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Ελένη Μαργαρίτου.

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: «Οι θέσεις και η πολιτική του Ιωάννη Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία».

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Ιωάννης Σακκάς, καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κωνσταντίνος Δουκάκης, Επίκουρος καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος καθηγητής.

Ευχαριστίες

Θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο Πανεπιστήμιο του Νεάπολης και στους διδάσκοντες του τμήματός μου, τον κ.Δουκάκη, την κα Παπαζαχαρία, τον κ.Καρδάση και τον κ.Ιακωβίδη, για τις γνώσεις που μου πρόσφεραν στο ιστορικό πεδίο και στην επιστημονική έρευνα.

Ιδιαίτερως θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ.Σακκά αρχικά για την αποδοχή του να επιβλέψει την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας μου και κυρίως για την βοήθειά του, που ήταν απαραίτητη για την ολοκλήρωσή της εργασίας. Η επιστημονική καθοδήγησή του, οι επισημάνσεις του, οι παρατηρήσεις του και η υπομονή του αποτέλεσαν καθοριστικά στοιχεία για την περάτωση της έρευνας μου. Τον ευχαριστώ ολόψυχα.

Σε προσωπικό επίπεδο θέλω να ευχαριστήσω, τον πνευματικό μου πατέρα, Μακάριο που ήταν η αιτία της φοίτησής μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα εξ αποστάσεως στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο πανεπιστήμιο του Νεάπολης, τον συνάδελφο και φίλο Ιωάννη που μου μεταλαμπάδευσε την αγάπη του για την ιστορία και την κα Φωκά-Μεταξά για τις εποικοδομητικές συζητήσεις μας που βοήθησαν στην έρευνά μου.

Προπάντων θέλω να ευχαριστήσω εκ καρδιάς τον σύζυγό μου για την αγάπη του, την κατανόηση, τη ψυχολογική υποστήριξη και την παρότρυνσή του να ολοκληρώσω τις σπουδές μου καθώς και τα παιδιά μου για την αγάπη τους και για το χρόνο που «στερήθηκαν» την μητέρα τους.

«Ο τολμών νικά»

Στον πνευματικό μου πατέρα, Μακάριο

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η εξέταση των θέσεων και της πολιτικής του Ιωάννη Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία. Ως διοικητής της Σχολής Λοχαγών το 1914, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου το 1915 και «προσωπικός σύμβουλος» του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ή παρασκηνιακό ρόλο στα παραπάνω γεγονότα. Ο Μεταξάς ήταν «φανατικός βασιλικός» και αντίθετος στην πολιτική του Βενιζέλου για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ. Αντίθετα ενστερνιζόταν τη διατήρηση της πολιτικής της ουδετερότητας. Το 1914 ως υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου συνέταξε το σχέδιο αιφνιδιαστικής κατάληψης της χερσονήσου της Καλλιπόλεως από τις ελληνικές δυνάμεις, χωρίς κήρυξη πολέμου. Ωστόσο, το στρατιωτικό του σχέδιο δεν πραγματοποιήθηκε. Το επόμενο έτος αντιτάχθηκε στη συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση των Συμμάχων κατά των Δαρδανελλίων, διότι ήταν βέβαιος ότι η εκστρατεία θα αποτύγχανε και ότι η Ελλάδα θα βρισκόταν στο έλεος της Βουλγαρίας και της Τουρκίας. Ο Μεταξάς, πολέμιος της βενιζελικής πολιτικής, οργάνωσε το Σύνδεσμο των Επίστρατων και στήριξε τη δράση του εναντίον των Αγγλογάλλων στα Νοεμβριανά επεισόδια το 1916. Το 1917 ύστερα από απαίτηση των Γάλλων, εξορίστηκε στην Κορσική όπου δραπέτευσε στη Σαρδηνία και μετά στην Ιταλία. Το 1919 καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο στην Ελλάδα. Το 1921 επέστρεψε από την εξορία στην Ελλάδα, ύστερα από πρόσκληση των βασιλικών πολιτικών και του ζητήθηκε να αναλάβει την αρχηγία του Γενικού Επιτελείου συνδράμοντας στη Μικρασιατική εκστρατεία. Ο Μεταξάς, ο οποίος ήδη από το 1915 είχε υποβάλλει υπόμνημα προς τον Βενιζέλο για τις θέσεις του σχετικά με τη Μικρασιατική εκστρατεία, αρνήθηκε να αναλάβει την αρχηγία του Γ.Επιτελείου και αντιτάχθηκε στη συνέχιση της εκστρατείας στη Μικρά Ασία.

Λέξεις κλειδιά: Μεταξάς, Βενιζέλος, ουδετερότητα, εκστρατεία κατά των Δαρδανελλίων, Μικρασιατική εκστρατεία.

Abstract

The study of this thesis is the of positions and politics of Ioannis Metaxas during World War I and the Asia Minor campaign. Metaxas, as the commander of the Captains' School in 1914, the chief of the National Defence General Staff and a "personal adviser" of King Constantine I, played a leading or behind-the-scenes role in the forementioned events. He was a "fanatical royalist" and opposed to Venizelos' policy for the participation of Greece in World War I on the side of the Entente Powers. On the contrary, he embraced the maintenance of the policy of neutrality. In 1914, Metaxas, as the deputy chief of the General Staff, drew up the plan for the sudden seizure of the Gallipoli peninsula by the Greek forces, without a declaration of war. However, his military plan did not materialize. The following year he opposed to the Greek participation in the Allies operation against the Dardanelles, because he was certain that the campaign would fail and that Greece would be at the mercy of Bulgaria and Turkey. Metaxas, an "opponent" of the politics of Venizelos, organized the Association of Conscripts and supported his action against the Anglo-French in the November events of 1916. In 1917, at the request of the French, he was exiled to Corsica where he escaped to Sardinia and then to Italy. In 1919 he was sentenced to death in absentia in Greece. In 1921, he returned from exile to Greece at the invitation of the royal politicians and was asked to take over the leadership of the General Staff assisting in the Asia Minor campaign. Metaxas, who in 1915 had already submitted a memorandum to Venizelos regarding his positions on the Asia Minor campaign, refused to assume the leadership of the General Staff and opposed the continuation of the campaign in Asia Minor.

Key words: Metaxas, Venizelos, neutrality, campaign against the Dardanelles, Asia Minor campaign.

Εισαγωγή

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εθνικός Διχασμός και η Μικρασιατική εκστρατεία αποτέλεσαν γεγονότα που καθόρισαν την νεότερη ελληνική ιστορία και εξακολουθούν να αποτελούν ερευνητικό πεδίο για πολλούς ιστορικούς. Ο Ιωάννης Μεταξάς διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ή παρασκηνιακό ρόλο στα γεγονότα αυτά. Ήταν αξιωματικός του στρατού με έξοχη κατάρτιση και εντυπωσιακές ικανότητες, τις οποίες αναγνώρισαν οι ανώτεροι του ήδη από τις σπουδές του στη Στρατιωτική Ακαδημία στη Γερμανία. Είχε αποδείξει τη στρατιωτική του οξυδέρκεια στους βαλκανικούς πολέμους ως υπασπιστής και στρατιωτικός σύμβουλος του Έλληνα πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου (1910-1912) και ως διευθυντής του γραφείου Επιχειρήσεων στο Β΄ Βαλκανικό πόλεμο. Άσκησε καθήκοντα ως διευθυντής Επιχειρήσεων του Γενικού Επιτελείου μετά τον πόλεμο, ως διοικητής στη Σχολή Λοχαγών το 1914 και ως αρχηγός του Γενικού Επιτελείου το 1915. Στην παρούσα εργασία θα εξεταστούν οι θέσεις και η πολιτική του Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία. Ειδικότερα, θα αναλυθούν οι απόψεις και η στάση του Μεταξά καθώς και η επίδραση που είχαν αυτές στην εξέλιξη και στη δυναμική των προαναφερόμενων γεγονότων, δίνοντας έμφαση στις αποκλίνουσες προσεγγίσεις του Μεταξά και του Βενιζέλου στην έκβαση του πολέμου και στα οφέλη που μπορούσε η Ελλάδα να αποκομίσει.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας παρουσιάζεται και εξετάζεται η διεθνής θέση της Ελλάδας πριν την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, γίνεται αναφορά στους διωγμούς του μικρασιατικού ελληνισμού και αναλύεται η ναυτική πολιτική του Μεταξά και το στρατηγικό σχέδιο του για την κατάληψη των Δαρδανελίων το 1914. Οι βαλκανικοί πόλεμοι έληξαν νικηφόρα για την Ελλάδα, με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913. Ωστόσο, οι αναθεωρητικές βλέψεις της Βουλγαρίας και της Τουρκίας και η ανησυχία των Μ.Δυνάμεων για την ανάπτυξη και τον επεκτατισμό της Γερμανίας είχαν σαν αποτέλεσμα πολλά μέτωπα να παραμείνουν ανοιχτά. Η άρνηση της Τουρκίας να αποδεχτεί την προσάρτηση των απελευθερωμένων, κατά τους βαλκανικούς πολέμους, νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου στην Ελλάδα και ο διωγμός του μικρασιάτικου ελληνισμού συντέλεσαν στο να φαίνεται ο

ελληνοτουρκικός πόλεμος ως μονόδρομος. Ο Μεταξάς θεωρούσε ότι η ελληνική ναυτική υπεροχή ήταν αναγκαία προϋπόθεση για την ακεραιότητα της Ελλάδας. Διαφωνούσε ως προς τη ναυτική πολιτική του Βενιζέλου και πίστευε ότι το ελληνικό κράτος έπρεπε να «προλάβει» την μελλοντική ναυτική υπεροχή της Τουρκίας με αιφνιδιαστικό πόλεμο. Το 1914 ο Μεταξάς εκπόνησε το στρατηγικό σχέδιο καταλήψεως της χερσονήσου της Καλλιπόλεως, χωρίς κήρυξη πολέμου, που στηριζόταν στα στοιχεία του «αιφνιδιασμού» και της «απόλυτης μυστικότητας». Σκοπός της εκστρατείας ήταν η παύση των διωγμών των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και να αποδεχτεί η Τουρκία την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου. Το στρατηγικό σχέδιο του Μεταξά για την εκστρατεία κατά των Δαρδανελίων το 1914 δεν πραγματοποιήθηκε.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, που χρονικά καλύπτει το 1915, παρουσιάζεται η απαρχή του Εθνικού Διχασμού με κύρια πρόσωπα τον Μεταξά και τον Βενιζέλο. Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ανάγκασε την Ελλάδα να πάρει αποφάσεις ως προς τη συμμετοχή της σε έναν από τους δύο συνασπισμούς δυνάμεων, της Εγκάρδιας Συνεννόησης ή της Κεντρικής Συμμαχίας. Η Ελλάδα ήταν μια μικρή χώρα που δέχτηκε μεγάλες πιέσεις και από τους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς. Ο Μεταξάς ως αρχηγός του Γενικού Επιτελείου και ως σύμβουλος του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ είχε διαφορετικές απόψεις από τον Βενιζέλο ως προς την εφαρμογή της ελληνοσερβικής συνθήκης, την έκβαση και τη διάρκεια του πολέμου αλλά και ως προς τα οφέλη που θα αποκόμιζε το ελληνικό κράτος από την συμμετοχή του στο πόλεμο. Ο Βενιζέλος ήταν υπέρμαχος της συμπαράταξης της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Αντάντ και της συμμετοχής της στην εκστρατεία της Καλλίπολης το 1915, ύστερα από τη σχετική αγγλική πρόταση. Ο Μεταξάς επέμενε στη διατήρηση της πολιτικής της ουδετερότητας και στη μη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία κατά των Δαρδανελίων καθώς θεωρούσε ότι η εκστρατεία δεν θα είχε αίσιο τέλος. Οι απόψεις του Μεταξά υπερίσχυσαν έναντι του Βενιζέλου με αποτέλεσμα ο τελευταίος να παραιτηθεί.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι σχέσεις του Μεταξά με τον Βενιζέλο κατά την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού από το 1915 έως το 1920. Η Ελλάδα το 1916 βρισκόταν σε δύσκολη θέση από την αποβίβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη και από την κατάληψη του οχυρού Ρούπελ από τους Βούλγαρους και τους Γερμανούς. Το ελληνικό κράτος είχε δύο κυβερνήσεις, μία στη

Θεσσαλονίκη με τον Βενιζέλο και μία στην Αθήνα με τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Στη συνέχεια του κεφαλαίου περιγράφονται τα «Νοεμβριανά» επεισόδια, η δράση του Συνδέσμου των Επίστρατων και ο παρασκηνιακός ρόλος του Μεταξά σε αυτά. Επίσης γίνεται αναφορά στην απομάκρυνση του Κωνσταντίνου από το θρόνο, στην επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και στην εξορία του Μεταξά στο Αιάκειο της Κορσικής, στη Σαρδηνία και στην Ιταλία. Ο Μεταξάς παρέμεινε στην εξορία έως το Ιανουάριο του 1921 και δικάστηκε ερήμην στην Αθήνα όπου και καταδικάστηκε σε θάνατο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται η στάση και οι θέσεις του Μεταξά κατά τη μικρασιατική εκστρατεία. Ο Βενιζέλος τρεις μήνες μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών έχασε τις εκλογές και ο βασιλιάς επανήλθε στην Ελλάδα με αποτέλεσμα η χώρα να απομονωθεί από τους πρώην Συμμάχους της. Η νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γούναρη αδυνατώντας να εκπληρώσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και να συνεχίσει την εκστρατεία στη Μικρά Ασία προσκάλεσε τον Μεταξά να επιστρέψει από την εξορία στην Αθήνα και να αναλάβει την αρχιστρατηγία του Γενικού Επιτελείου. Ο Μεταξάς αρνήθηκε να συμμετάσχει στην μικρασιατική εκστρατεία ως «επιτελής» και εναντιώθηκε στην επιλογή της ελληνικής κυβέρνησης να συνεχίσει την εκστρατεία παραμένοντας σταθερός στις απόψεις του, τις οποίες είχε καταθέσει σε σχετικό υπόμνημα προς τον Βενιζέλο το 1915.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Το πρωτογενές υλικό που αξιοποιήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας προέρχεται από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους,(Γ.Α.Κ.) που περιλαμβάνουν το Αρχείο του Μεταξά, από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α) που περιλαμβάνει το Αρχείο του Γεώργιου Στρέιτ και από το αρχειακό υλικό του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών. Η αλληλογραφία του Μεταξά με τη βασίλισσα Σοφία το 1919, από το Αρχείο του Μεταξά βοήθησε σημαντικά στην εξέταση των θέσεων του Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η έρευνα από το Αρχείο του Γ.Στρέιτ αποτέλεσε σημαντική πηγή πληροφόρησης για την ανάλυση της βασιλικής πολιτικής για την διατήρηση της ουδετερότητας, την οποία ενστερνιζόταν ο Μεταξάς. Από το Υπουργείο Εξωτερικών αντλήθηκε χρήσιμο αρχειακό υλικό σχετικά με την παράδοσή του οχυρού Ρούπελ στους Γερμανοβούλγαρους το 1916, καθώς ο Μεταξάς είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου την ευθύνη της παράδοσής του.

Βασικές δημοσιευμένες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία ήταν το Ημερολόγιο του Μεταξά και η αρθρογραφία του Βενιζέλου και του Μεταξά το 1934. Από το Ημερολόγιο του Μεταξά αξιοποιήθηκαν οι Β΄ και Γ΄ τόμοι που καλύπτουν χρονικά το εξεταζόμενο διάστημα από το 1914 έως 1922. Ωστόσο στο Ημερολόγιο του Μεταξά υπάρχει κενό ανάμεσα στα έτη 1914-1917. Είτε ο Μεταξάς δεν έγραφε στο ημερολόγιο του εκείνο το χρονικό διάστημα είτε κατέστρεψε τις σελίδες πριν φύγει στην εξορία το 1917. Το ημερολόγιο του Μεταξά συμπεριλαμβάνει το «τετράδιο σκέψεων» στο οποίο κατέγραφε από το 1917, τις διασωθείσες επιστολές προς τη σύζυγο του, Λέλα και τα υπομνήματα που συνέταξε προς τον πρωθυπουργό και τον αρχηγό του Γ.Επιτελείου κατά τα έτη 1914 και 1915. Το «κενό» από το ημερολόγιο του Μεταξά κάλυψε μέχρι ένα ορισμένο σημείο η μεταγενέστερη αρθρογραφία του Βενιζέλου και του Μεταξά σχετικά με τον Εθνικό Διχασμό του 1915, που περιλαμβάνει εβδομήντα άρθρα του Μεταξά και τριάντα επτά άρθρα του Βενιζέλου που δημοσιεύτηκαν το 1934 στις εφημερίδες *Καθημερινή* και *Ελεύθερο Βήμα* αντίστοιχα. Για την καλύτερη αξιολόγηση και ερμηνεία των απόψεων του Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία ήταν αναγκαία η παράλληλη εξέταση των άρθρων του

Βενιζέλου καθώς τα άρθρα αυτά συντάχθηκαν υπό την επίδραση ισχυρών συναισθημάτων για την περίοδο του Εθνικού Διχασμού.

Η αξιολόγηση και η χρησιμοποίηση της δευτερογενούς βιβλιογραφίας έγινε με προσοχή και κριτική ματιά καθώς πολλά συγγράμματα μεροληπτούν είτε υπέρ του Μεταξά είτε υπέρ του Βενιζέλου προσπαθώντας να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους. Ο ιστορικός Ιωακείμ Γ. Ιωακείμ στο βιβλίο του, *Ιωάννης Μεταξάς*, με αντικειμενική ματιά εξετάζει τις θέσεις του Μεταξά κατά την πολυτάραχη περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής εκστρατείας. Στο βιβλίο του Άγγελου Συρίγου και Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, επιχειρείται μια αποτίμηση της ακολουθούμενης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά το χρονικό διάστημα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, αναλύοντας τις θέσεις των πρωταγωνιστών του Εθνικού Διχασμού, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Μεταξάς. Σημαντικές πληροφορίες για τον ρόλο του Μεταξά στον Εθνικό Διχασμό αντλήθηκαν από το βιβλίο του Γιώργου Θ. Μαυρογορδάτου, *Ο Εθνικός Διχασμός 1915*, και από το σύγγραμμα του Σωτήρη Ριζά, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός*. Αξιοσημείωτη πηγή πληροφόρησης για την στάση του Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία αποτέλεσε το σύγγραμμα, *Εθνικές Κρίσεις Εθνικός Διχασμός*, των Αντώνη Κλάψη και Μανόλη Κούμα. Το βιβλίο του Σπυρίδωνα Γ.Πλουμίδη, *Τα μυστήρια της Αιγίδος*, εστιάζει στο μικρασιατικό ζήτημα που εισήλθε από το 1915 στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και στη μικρασιατική εκστρατεία. Τέλος ο Κωνσταντίνος Πλεύρης στην βιογραφία του Μεταξά και η Μαρίνα Πετράκη στο βιβλίο της, *Ο Ιωάννης πίσω από τον Μεταξά*, παρείχαν χρήσιμα στοιχεία για την προσωπικότητα του Μεταξά και τη ζωή του.

Μεθοδολογία της Έρευνας

Για την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αρχικά πραγματοποιήθηκε έρευνα σε αδημοσίευτες και δημοσιευμένες πρωτογενείς πηγές που συσχετίζονταν με τις θέσεις και την πολιτική του Μεταξά κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μικρασιατική εκστρατεία (1914-1922). Σε δεύτερο στάδιο η έρευνα συνεχίστηκε στη δευτερογενή βιβλιογραφία που σχετιζόταν με την ασκούμενη εξωτερική πολιτική της Ελλάδας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εκστρατεία στη Μικρά Ασία εστιάζοντας στις απόψεις και στη στάση του Μεταξά στα προαναφερόμενα γεγονότα. Οι αδημοσίευτες πηγές που αξιοποιήθηκαν, αντλήθηκαν από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ), από το Ελληνικό Ιστορικό Λογοτεχνικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.) και από το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών. Οι βασικότερες δημοσιευμένες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν το Ημερολόγιο του Μεταξά και η αρθρογραφία του Βενιζέλου με τον Μεταξά το 1934. Κατά τη διάρκεια της έρευνας και της ανασκόπησης της δευτερογενούς βιβλιογραφίας διαπιστώθηκε ότι κάποια συγγράμματα μεροληπτούσαν υπέρ της βασιλικής ή της βενιζελικής εξωτερικής πολιτικής, με αποτέλεσμα να δυσκολεύουν την εξέλιξη της έρευνας. Για το λόγο αυτό το υλικό που συγκεντρώθηκε συνδυάστηκε κριτικά με τις σχετικές με το θέμα μας δευτερογενείς πηγές.

Κεφάλαιο 1

Η Ελλάδα στις απαρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

1. Η διεθνής θέση της Ελλάδας μετά τους βαλκανικούς πολέμους.

Η Ελλάδα με τις πολιτικές και τις στρατιωτικές επιτυχίες της από τους δύο βαλκανικούς πολέμους αύξησε την επικράτειά της περίπου κατά 90% καθώς και τον πληθυσμό της από 2,6 σε 4,7 εκατομμύρια. Η προσάρτηση των περιοχών της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Κρήτης και η συνέχιση κατοχής των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου, αφενός ενίσχυσαν τη γεωπολιτική θέση του ελληνικού κράτους αφετέρου, το μετέτρεψαν σε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της σταθερότητας της ανατολικής Μεσογείου. Με τους βαλκανικούς πολέμους πραγματοποιήθηκε ένα μέρος του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, αφήνοντας όμως έξω από τις ελληνικές επιδιώξεις τους ελληνικούς πληθυσμούς της Βόρειας Ηπείρου, της Θράκης, των Δωδεκανήσων, της Κύπρου και της Μικράς Ασίας.¹

Το αποτέλεσμα των Βαλκανικών πολέμων ελλόχευε μελλοντικούς κινδύνους για την Ελλάδα καθώς οι αναθεωρητικές δυνάμεις της εποχής, η Βουλγαρία και η Τουρκία, επιθυμούσαν την αναθεώρηση του status quo, το οποίο διαμορφώθηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913. Οι περιορισμένες δυνατότητές² του ελληνικού κράτους καθιστούσαν αναγκαία την ανάπτυξη εξωτερικών σχέσεων, δηλαδή συμμαχιών ή συνασπισμών που θα του πρόσφεραν ασφάλεια και θα μπορούσαν να αποτρέψουν εξωτερικούς κινδύνους. Ωστόσο, η θέση της Ελλάδας σε σχέση με τις Μεγάλες Δυνάμεις ήταν δύσκολη διότι είχαν χωριστεί σε δύο συμμαχίες της Εγκάρδιας Συνεννόησης – Αντάντ (Βρετανία, Ρωσία και Γαλλία) και των Κεντρικών Δυνάμεων-Τριπλή Συμμαχία (Αυστρο-Ουγγαρία και Γερμανία).³ Η έλλειψη

¹Αντώνης Κλάψης, «Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι» Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923, Πεδίο, Αθήνα, σ.261-262.

²Η ταμειακή άνεση των βαλκανικών πολέμων, από τα πλεονάσματα των προϋπολογισμών των ετών 1910-1911 και από το δάνειο των 110 εκατομμυρίων του 1911, δεν υπήρχε με το τέλος αυτών πολέμων. Το 1914 το ελληνικό δημόσιο έκδωσε δάνειο 500.000.000 φράγκων, χωρίς όμως να λύσει το δημοσιονομικό πρόβλημα της χώρας. Η αδυναμία έκδοσης της δεύτερης δόσης του προαναφερόμενου δανείου οδήγησε το ελληνικό δημόσιο προς την Εθνική Τράπεζα. βλ. σχετικά: Κώστας, Κωστής *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Πατάκη, Αθήνα, 2022, σ.549,567-568.

³Γεώργιος, Λεονταρίδης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τμ ΙΕ΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 8-9.

ομοφωνίας στην ελληνική κυβέρνηση ως προς την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, λόγω διαφορετικού πολιτικού προσανατολισμού του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου, αποτέλεσε τροχοπέδη στην ομαλή χάραξη κοινής εξωτερικής πολιτικής, διχάζοντας τον λαό.

Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διατάραξε την ισορροπία των δυνάμεων στη νοτιοανατολική Ευρώπη.⁴ Η Αυστρία επιθυμούσε τον αποκλεισμό της Ιταλίας και της Σερβίας από την Αδριατική θάλασσα και επιζητούσε ελεύθερη διείσδυση στα Βαλκάνια. Η Ιταλία δεν ήθελε να εγκαταλείψει τα Δωδεκάνησα. Η Αυστρία και η Ιταλία αποσκοπούσαν στην εγκατάλειψη της διεκδίκησης της Βορείου Ηπείρου από την Ελλάδα. Η Ρουμανία και η Σερβία δεν συνόρευαν πλέον με την Τουρκία και η Βουλγαρία είχε βλέψεις στη Μακεδονία.⁵ Η μετριοπαθής στάση της Γερμανίας για την βαλκανική σύρραξη σε συνδυασμό με την έλλειψη ενδιαφέροντος της Βρετανίας για τα Βαλκάνια οδήγησαν στον περιορισμό και τελικά στη διευθέτηση των βαλκανικών διενέξεων.

2.Ο Μεταξάς και η ναυτική πολιτική του Βενιζέλου

Όσον αφορά το ζήτημα των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου η Τουρκία επεδίωκε διμερείς διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα, με σκοπό να τροποποιήσει την απόφαση των Μ. Δυνάμεων.⁶ Η Τουρκία αρνιόταν να δεχτεί την προσάρτηση των πρώην τουρκικών νησιών στην Ελλάδα και απαιτούσε την πλήρη κυριαρχία αυτών, καθώς και φρουρά στη Λέσβο, στη Λήμνο και στη Χίο.⁷ Η απόσταση των τριών νησιών από τα μικρασιατικά παράλια ήταν μικρή. Η Τουρκία ήθελε να αποκλείσει τη δυνατότητα χρήσης αυτών των νησιών ως ελληνική βάση για μελλοντική εισβολή στη Μικρά Ασία. Οι τουρκικές ναυτικές ήττες στους βαλκανικούς πολέμους ώθησαν την Τουρκία να αγοράσει δύο θωρηκτά από τη

⁴Στο ίδιο.

⁵Ιωακείμ, Γ. Ιωακείμ, *Ιωάννης Μεταξάς, Η ανοδική πορεία του από τη στρατιωτική στην πολιτική δράση (1871-1922)*, Παπαδήμα, Αθήνα, 2005, σελ.211.

⁶ Στις 13 Φεβρουαρίου στην Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη στο Λονδίνο οι έξι Δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία) επέδωσαν νότα στην Ελλάδα απαιτώντας την εκκένωση της Β.Ηπείρου από τα ελληνικά στρατεύματα, δίνοντας της ως αντάλλαγμα τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου εκτός την Ίμβρο και την Τένεδο βλ. σχ.Λεονταρίδης, *ό.π.*, σ.12-14.

⁷Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.211-212.

Βρετανία καθώς και πιο μικρά πολεμικά πλοία.⁸ Η ναυτική ισορροπία Ελλάδας-Τουρκίας είχε διαταραχθεί, οδηγώντας και τις δύο σε ναυτικό ανταγωνισμό ισχύος.

Ο Μεταξάς, ο οποίος είχε αποδείξει την στρατιωτική οξυδέρκεια και την μεγαλοφυΐα του κατά την διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, θεωρούσε την ναυτική πολιτική του Βενιζέλου «περιορισμένη».⁹ Συγκεκριμένα πίστευε ότι η ελληνική ναυτική επικράτηση έναντι της Τουρκίας αποτελούσε πρωταρχική προϋπόθεση για την ακεραιότητα του ελληνικού κράτους. Η τουρκική υπεροχή στη θάλασσα σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης θα αποτελούσε σοβαρότατο κίνδυνο, όχι μόνο για τα νησιά του Αιγαίου και της Κρήτης, αλλά και για τη Μακεδονία και την Αθήνα.¹⁰ Η απουσία σιδηροδρομικού δικτύου μεταξύ Μακεδονίας και Παλαιάς Ελλάδας καθιστούσε τη μεταφορά των στρατευμάτων και τον ανεφοδιασμό αποκλειστικά μέσω θαλάσσης, διότι δια ξηράς θα ήταν χρονοβόρα και αναποτελεσματική.¹¹ Ο Μεταξάς στηριζόμενος στους νικηφόρους βαλκανικούς πολέμους που οφείλονταν στην ναυτική υπεροχή της Ελλάδας και κυρίως στο θωρηκτό Αβέρωφ, που προμηθεύτηκε η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη, θεωρούσε επιτακτική ανάγκη και ζωτικής σημασίας την απόκτηση βαρέων θωρηκτών αντί υποβρυχίων.¹²

Ο Βενιζέλος επηρεασμένος από τις απόψεις του Άγγλου ναύαρχου Καρ, αρχηγού της αγγλικής αποστολής, σχετικά με την χρησιμότητα των υποβρυχίων, δεν ενίσχυσε τον ελληνικό στόλο με θωρηκτά, καθόσον πίστευε ότι η ναυτική υπεροχή της Βρετανίας ήταν αρκετή. Ωστόσο, η προαναφερόμενη αγορά δύο θωρηκτών από την Τουρκία οδήγησε τον Βενιζέλο στην αγορά δυο αμερικάνικων παλαιών θωρηκτών του «Idaho» και του «Mississippi» που μετονομάστηκαν σε «Λήμνος» και «Κιλκίς» αντίστοιχα.¹³ Ο Μεταξάς το 1934 αναφέρει κατά την αρθρογραφία του στην εφημερίδα «Καθημερινή» ότι η αγορά των δυο αυτών θωρηκτών από την Ελλάδα σταμάτησε την ναυτική εξέλιξη της χώρας για αρκετά έτη, καθόσον ήταν παλαιά και άχρηστα, όπως είχε αναφέρει και ο ίδιος ο ναύαρχος Καρ σε σχετικό βιβλίο του. Η

⁸Ιωακείμ,ό.π.,σ.211-212.

⁹Κωνσταντίνος, Α. Πλεύρης, *Ιωάννης Μεταξάς, βιογραφία*. Τομ. Α΄, Ήλεκτρον,Αθήνα,2018, σ.72.

¹⁰Κατά την αρθρογραφία του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Ιωάννη Μεταξά,(στο εξής Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*), *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, τομ. Α΄, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 2010, σ.122.

¹¹Ξενοφώντας,Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, Πελεκάνος, ιστορική επισκόπησης, Αθήνα, 1925, σελ.17.

¹²Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ. Α΄, σ.122.

¹³Πλεύρης, ό.π., σ. 72.

κατάσχεση των θωρηκτών της Τουρκίας από τη Βρετανία εξαιτίας της έκρηξης του Ά Παγκοσμίου Πολέμου έσωσε την Ελλάδα από την απελπιστική θέση στην οποία βρισκόταν.¹⁴

3. Οι διωγμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και το σχέδιο του Μεταξά για την αιφνιδιαστική ελληνική επίθεση στην χερσόνησο της Καλλίπολης

Το 1913 ο ελληνικός πληθυσμός στη Μικρά Ασία ήταν περίπου δύομιση εκατομμύρια. Οι περισσότεροι βρίσκονταν στα παράλια του Μαρμαρά, της Μαύρης Θάλασσας, στον Πόντο, στις ακτές της Κιλικίας και στην Κωνσταντινούπολη. Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαχειρίζονταν το εμπόριο, τη ναυτιλία, τις τράπεζες και τη βιομηχανία. Αξιοσημείωτο είναι ότι το ενδιαφέρον της Ελλάδας για τον μικρασιατικό ελληνισμό, ο οποίος αποτελούσε σημαντικό κομμάτι για το ελληνικό έθνος, αναδύθηκε μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Το ελληνικό κράτος δεν αγνοούσε τη Μικρά Ασία, αλλά τα περιορισμένα οικονομικά μέσα του και οι επεκτατικές προτεραιότητές του προς άλλα γεωγραφικά τμήματα, δεν του επέτρεπαν να διεκδικήσει τις αλύτρωτες αυτές περιοχές. Ο ελληνισμός στην ηπειρωτική Ελλάδα ήταν συμπαγής και οι τουρκικές μειονότητες περιορισμένες, κάτι που δεν ίσχυε στην Μικρά Ασία. Επίσης για την απελευθέρωση της Μικράς Ασίας έπρεπε πρώτα να απελευθερωθούν η Θεσσαλία, η Ήπειρος και η Κρήτη, ενώ ο βαλκανικός εθνικισμός λειτουργούσε ανασταλτικά για την απόκτηση των εδαφών της Μακεδονίας.¹⁵ Μετά το πέρας των βαλκανικών πολέμων, η προοπτική ανάληψης δράσης στα εδάφη της Μικράς Ασίας επανήλθε στο προσκήνιο και αποτέλεσε βασική συνισταμένη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Οι διωγμοί των Ελλήνων κατοίκων της Τουρκίας είχαν ξεκινήσει από τους βαλκανικούς πολέμους και συνεχίζονταν. Η Τουρκία έχοντας πολλές εθνότητες και θρησκείες επεδίωκε μέσω των διωγμών (φόρος στα ζώα και στις περιουσίες των μειονοτήτων) την ομοιογένειά της. Συγκεκριμένα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιθυμούσε τον ασπασμό του ισλαμισμού και τον ενστερνισμό του πολιτισμού της και της γλώσσας της από όλες τις εθνότητες που κατοικούσαν στην επικράτεια της. Η

¹⁴Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ.Α΄,σελ.124.

¹⁵Άγγελος, Συρίγος, Ευανθής ,Χατζηβασιλείου, (στο εξής: Σύριγος-Χατζηβασιλείου), *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 Ερωτήματα και απαντήσεις*, Πατάκη, Αθήνα, 2022, σ.23-25.

πολιτική διωγμών των Τούρκων εθνικιστών με σκοπό την ομοιογένεια έφτασε στα όρια της γενοκτονίας στις περιπτώσεις των Αρμενίων και των Ελλήνων του Πόντου. Ο φόβος για μελλοντική ένωση των ελληνικών πληθυσμών στα μικρασιατικά παράλια με τα ελληνικά στρατεύματα με σκοπό την εισβολή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενίσχυσε τους φρικτούς διωγμούς κατά των Ελλήνων στη Μ.Ασία.¹⁶

Η αδιαλλαξία της Τουρκίας ως προς την κυριαρχία των νησιών του Αιγαίου και του κοινού τους πόθου με την Βουλγαρία να διεκδικήσουν ελληνικά εδάφη (η πρώτη τα νησιά του Αιγαίου και η δεύτερη τη Μακεδονία), είχε ως αποτέλεσμα ο ελληνοτουρκικός πόλεμος να φαίνεται μονόδρομος.¹⁷ Η ενδεχόμενη ελληνοτουρκική σύρραξη απασχόλησε τον Μεταξά. Πίστευε ότι πρέπει να επέλθει ο πόλεμος την κατάλληλη στιγμή, προτού η Τουρκία ενισχύσει τον στόλο της.¹⁸ Για το λόγο αυτό ενέτεινε την προετοιμασία με σκοπό την εκπόνηση στρατηγικού σχεδίου για την αιφνιδιαστική κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως και της Κωνσταντινουπόλεως.¹⁹ Σκοπός της εκστρατείας των Δαρδανελίων ήταν να αναγκαστεί η Τουρκία να διαπραγματευτεί με την Ελλάδα, να αποδεχτεί την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου, αλλά και να διαφυλαχτεί ο μικρασιατικός ελληνισμός.²⁰

Ειδικότερα, το στρατηγικό σχέδιο του Μεταξά για την κατάληψη των Δαρδανελίων και της Κωνσταντινούπολης, θα είχε τέτοιο ηθικό και στρατηγικό αντίκτυπο στην Τουρκία, ώστε να αναγκαστεί να προσέλθει σε διαπραγματεύσεις για συνθηκολόγηση. Η Ελλάδα δεν θα διεκδικούσε περιοχές ζωτικής σημασίας για τα τουρκικά συμφέροντα, ενώ δεν θα δεχόταν εδαφικές παραχωρήσεις προς την Τουρκία. Αντίθετα, οι τρεις όροι που θα ζητούσε ήταν η εκχώρηση των δυο θωρηκτών της Τουρκίας, η αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου και η παύση του διωγμού των Ελλήνων στη Μικρά Ασία.²¹

Από τον Μάρτιο του 1914, ο Μεταξάς είχε ετοιμάσει τα σχέδια και τα υπομνήματα του για την εκστρατεία στα Δαρδανέλια, αφού είχε μελετήσει

¹⁶Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.213-215.

¹⁷Στο ίδιο, σ.216.

¹⁸Ιωάννης, Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, τόμος Β', σ.236.

¹⁹Μαρία, Πετράκη, *Ο Ιωάννης πίσω από τον Μεταξά, Ηγέτες*, υπεύθυνος Θάνος Βερέμης, Καθημερινές εκδόσεις Α.Ε., σ.47.

²⁰Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.216.

²¹Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ.Α', σ.124-125.

σχολαστικά κάθε λεπτομέρεια. Η επιχείρηση των Δαρδανελίων στηριζόταν στο στοιχείο του αιφνιδιασμού και της απόλυτης μυστικότητας, τονίζοντας την αναγκαιότητα της ελληνικής ναυτικής υπεροχής. Ειδικότερα οι σχέσεις των δύο χωρών έπρεπε να είναι ομαλές, ώστε η Τουρκία να βρίσκεται σε κατάσταση πλήρους ειρήνης για να μην έχει επιστρατευμένα τα Στενά. Οι ελληνικές δυνάμεις στην ξηρά και στη θάλασσα θα συνεργάζονταν. Όσον αφορά το στρατηγικό σχέδιο του Μεταξά ο ίδιος αναφέρει στο ημερολόγιο του: *«θα διενεργείτο δι' ενός σώμα στρατού, μεταφερομένου συγχρόνως επί 70 εμπορικών πλοίων δεύτερα και τρίτα κλιμάκια, θα μετέφερον τας εφοδιοπομπάς του και λοιπάς υπηρεσίας των νώτων»*.²² Η επιχείρηση θα διαρκούσε δεκαπέντε μέρες,, από τις οποίες τις πρώτες δώδεκα μέρες οι ελληνικές δυνάμεις θα έπρεπε να παραμείνουν εντελώς αφανείς στην Τουρκία, ώστε ο στρατός και ο μεταγωγικός στόλος να συγκεντρωθεί και να μεταφερθεί στην χερσόνησο της Καλλίπολης.²³

Στα τέλη Μαΐου του 1914 και ενώ ο διωγμός των Ελλήνων στη Μικρά Ασία εντεινόταν, η είδηση για την πιθανή σφαγή των κατοίκων της Κυδωνίας προκάλεσε την αντίδραση της κοινής γνώμης. Ο Βενιζέλος στις 29 Μαΐου του ίδιου έτους στη Βουλή απείλησε την Τουρκία με κήρυξη πόλεμου.²⁴ Με τις κοινοβουλευτικές δηλώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού χάθηκε «η ευκαιρία της επιθέσεως κατά των Δαρδανελίων», καθόσον τα σημαντικότερα στοιχεία της προαναφερθείσας επιχείρησης, δηλαδή του αιφνιδιασμού και της μυστικότητας δεν υπήρχαν πια.²⁵ Ωστόσο η ελληνική κυβέρνηση υπαναχώρησε υιοθετώντας μια πιο μετριοπαθής στάση έναντι της Τουρκίας. Η αλλαγή στάσης της ελληνικής κυβέρνησης, όχι μονό έθεσε ερωτηματικά στον Μεταξά ως προς τους λόγους μεταστροφής του Βενιζέλου αλλά και τον απογοήτευσε γιατί η Ελλάδα δεν θα πολεμούσε.²⁶

²²Μεταξάς, ημερολόγιο, τομ.Β',σ.241.

²³Στο ίδιο.

²⁴Στο ίδιο, σ.242-244.

²⁵Στρατηγός, ό.π., σ.19.

²⁶Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ. Β',σ.246.

Κεφάλαιο2

Η θέση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

1. Οι απόψεις του Μεταξά και του Βενιζέλου για την ελληνοσερβική συνθήκη

Το ξέσπασμα του αυστροσεβρικού πολέμου στις 16 Ιουλίου 1914, εξαιτίας της δολοφονίας του αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάρδου στο Σεράγεβο, απασχόλησε την ελληνική κυβέρνηση ως προς την στάση που έπρεπε να κρατήσει. Σύμφωνα με τη διμερή ελληνοσερβική συνθήκη που είχαν υπογράψει οι δύο χώρες όφειλαν, σε περίπτωση πολέμου από τρίτη δύναμη, να συνδράμει στρατιωτικά η μία την άλλη. Η προσέγγιση της ανωτέρω συνθήκης ήταν διαφορετική από τους βασιλικούς και τους φιλελευθέρους αποτελώντας την αφετηρία της διαμάχης τους.

Συγκεκριμένα, ο Βενιζέλος ενστερνιζόταν την υποχρεωτική ελληνική στρατιωτική συνδρομή στη Σερβία σε περίπτωση βουλγαρικής απειλής και την διατήρηση της «ευμενούς ουδετερότητας»²⁷ σε ενδεχόμενη αυστριακή επίθεση κατά της Σερβίας. Ο Έλληνας πρωθυπουργός πιστεύοντας ότι η Βρετανία θα ήταν η κυρίαρχη δύναμη στην Εγγύς Ανατολή, άσχετα από το αποτέλεσμα του ευρωπαϊκού πολέμου, θα έπρεπε η Ελλάδα να κρατήσει μια «προσωρινή ουδετερότητα» με σκοπό το μελλοντικό προσανατολισμό της χώρας στις δυνάμεις της Αντάντ.²⁸

Αντίθετα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τους συμβούλους του, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Μεταξάς, αλλά και ο Υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Στρέιτ, ήταν υποστηρικτές της διαρκούς ουδετερότητας. Ειδικότερα, ο Μεταξάς θεωρούσε τον προσανατολισμό του Βενιζέλου προς την Αντάντ «επιπόλαιο». Εξαρχής πίστευε ότι Γερμανία λόγω των στρατιωτικών ικανοτήτων της και του σύγχρονου εξοπλισμού της δεν θα ηττούνταν, αλλά αντίθετα θα κυριαρχούσε στα Βαλκάνια. Η ενδεχόμενη προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Τουρκίας στις Κεντρικές Δυνάμεις θα έθετε σε κίνδυνο όχι μόνο τις περιοχές της Μακεδονίας, της Ηπείρου και των ελληνικών νησιών από τη Βουλγαρία, την Ιταλία και την Τουρκία αντίστοιχα, αλλά και τον

²⁷Ελεύθερη μεταφορά πολεμοφοδίων από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης στην Σερβία. Βλ. σχετ. Ιωακείμ. ό.π., σ. 219.

²⁸Λεονταρίδης,ό.π., σελ16.

ελληνισμό της Μικράς Ασίας. Τα συμφέροντα της Ελλάδας αφενός ταυτίζονταν με αυτά της Κεντρικής Συμμαχίας και αφετέρου η ναυτική υπεροχή της Βρετανίας σε συνδυασμό με την παραθαλάσσια εδαφική μορφολογία του ελληνικού κράτους έκανε τη διατήρηση της ουδετερότητας αναπόφευκτη. Επιπλέον, ο Μεταξάς, σε αντίθεση με τον Βενιζέλο, θεωρούσε την τακτική της Βρετανίας και της Γαλλίας για διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «προσωρινή». Η αιτία που ο Μεταξάς αμφέβαλλε για τη σταθερότητα της στάσης των προαναφερόμενων δυνάμεων της Αντάντ ως προς τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οφειλόταν στην πάγια τακτική τους για την αναχαίτιση της Ρωσίας στην Μεσόγειο μέσω της Τουρκίας.²⁹

Στο ημερολόγιο του ο Μεταξάς γράφει ότι πίστευε στην νίκη των Γερμανών έναντι της Γαλλίας, όχι όμως στην ολοκληρωτική εξουδετέρωσή της. Αντίθετα, η Γερμανία θα στρεφόταν ανατολικά προς τη Ρωσία. Ο Μεταξάς δηλαδή, ναι μεν πίστευε στην γερμανική νίκη, αλλά όχι στη δυνατότητα της Γερμανίας να αποτελειώσει τη ρωσική αντίσταση λόγω της τεράστιας γεωγραφικής έκτασης της χώρας. Επίσης η αγγλική κυριαρχία στη θάλασσα θα ανάγκαζε τη Γερμανία σε περίπτωση ναυμαχίας με τη Βρετανία σε ήττα, αλλά και αν δεν ναυμαχούσαν σε συνθηκολόγηση λόγω του θαλάσσιου αποκλεισμού της Γερμανίας. Το αποτέλεσμα θα ήταν ότι η Βρετανία θα καθόριζε τους όρους που θα επιβάλλονταν.³⁰ Στις 4 Αυγούστου 1914 σημειώνει στο προαναφερόμενο ημερολόγιο του ο Μεταξάς ότι δεν ήταν προς όφελος της Ελλάδας να νικήσει η Γερμανία, αναφέροντας ως κυρίαρχη και πρωταρχική δύναμη την Αγγλία στην επιβολή των όρων.³¹

²⁹Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.225.

³⁰Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, Β', σ.336.

³¹Στο ίδιο, σ.338.

2.Οι απόψεις του Μεταξά για τα γερμανικά πλοία Goeben και Breslau

Στις αρχές Αυγούστου του 1914 δυο γερμανικά πλοία, το Goeben και το Breslau, ανεφοδιάστηκαν μυστικά με γαιάνθρακα από τη Σύρο, κατόπιν άδειας της ελληνικής κυβέρνησης. Στα τέλη Αυγούστου τα δυο αυτά πολεμικά πλοία, ξέφυγαν από το βρετανικό στόλο της Μεσογείου και κατάφεραν να εισέλθουν από τα Δαρδανέλια στην Κωνσταντινούπολη. Η Βρετανία διαμαρτυρήθηκε στο τουρκικό κράτος για την παρουσία των γερμανικών πλοίων στην Κωνσταντινούπολη καθώς ήταν ακόμα «ουδέτερο». Η Τουρκία, παρ' όλες τις διαμαρτυρίες της Βρετανίας για την εμφάνιση των δυο πλοίων της Γερμανίας, αντικατέστησε τα δύο θωρηκτά που της είχε κατάσχει η Βρετανία με τα εν λόγω γερμανικά πλοία,³² προδιαγράφοντας τις μελλοντικές της πολεμικές κινήσεις. Ο ιστορικός R.B.Mowat έγραψε για την «ουδέτερη» στάση της Τουρκία ότι «έπαιξε την κωμωδία χωρίς κανένα πρόβλημα».³³ Ο Βενιζέλος ισχυρίστηκε ότι του είχε ζητηθεί άδεια από τον πρέσβη της Γερμανίας στην Ελλάδα για ανεφοδιασμό δύο εμπορικών και όχι πολεμικών πλοίων, τα οποία θα κατευθύνονταν προς Κωνσταντινούπολη.³⁴

Στην μετέπειτα αρθρογραφία του Βενιζέλου με τον Μεταξά το 1934, ο τελευταίος κατηγόρησε τον πρώτο ότι όχι μόνο γνώριζε την πραγματική ταυτότητα των δύο γερμανικών πλοίων, αλλά είχε συνεργαστεί με τη Βρετανία. Συγκεκριμένα στο επιχείρημα του Βενιζέλου ότι έπραττε σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, όπως τον είχε προτρέψει η Βρετανία, ο Μεταξάς σημείωσε ότι θα έπρεπε τα δύο πλοία να πλεύσουν με συνοδεία αγγλικών σκαφών στο πλησιέστερο γερμανικό ή αυστριακό λιμάνι της Τεργέστης ή της Νότιας Αφρικής δια του Σουέζ και όχι προς τα Δαρδανέλια.³⁵ Σκοπός αυτής της αγγλικής τακτικής αφενός μπορεί να ήταν η αναχαίτιση της Ρωσίας από τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη, παρ' όλο που ήταν σύμμαχός της, και αφετέρου η άσκηση πίεσης στη Ρωσία ώστε να παραμείνει στον πόλεμο.³⁶

³²Τα πλοία αυτά μετονομάστηκαν από Goeben σε Sultan Selim και από Breslau σε Mintillu. βλεπ. σχετ. Ιωακείμ, ό.π.,σ.228.

³³ R.B. Mowat, *A history of European Diplomacy, 1914-1925*, Νέα Υόρκη, 1931, σ.15.

³⁴Μεταξάς και Βενιζέλος, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ. Α',σ.81.

³⁵Στο ίδιο.

³⁶Ιωακείμ, ό.π.,σ.227.

Η Βρετανία γνωρίζοντας το σχέδιο του Μεταξά για την κατάληψη των Δαρδανελίων χωρίς την κήρυξη πολέμου, ζήτησε από τον αντιναύαρχο της αγγλικής αποστολής στην Αθήνα Mark Kerr, να έρθει σε επικοινωνία με το ελληνικό Ναυτικό Επιτελείο για να σχεδιαστεί εκ νέου κοινή επιχείρηση των δύο χωρών με σκοπό την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως.³⁷ Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ξεκαθάρισε ότι επιθυμούσε να επιτεθεί πρώτη η Τουρκία. Αντίθετα ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι ήταν ευκαιρία η Ελλάδα να πολεμήσει την Τουρκία έχοντας στο πλευρό της ισχυρούς συμμάχους, εφόσον η ελληνοτουρκική σύρραξη ήταν αναπόφευκτη και η Τουρκία δεν θα σταματούσε τους διωγμούς των Ελλήνων στην Μ.Ασία.³⁸

Μετά τις πρώτες εχθροπραξίες στα σύνορα της Γαλλίας και στα σύνορα της Ρωσίας αλλά και την τουρκική γενική επιστράτευση ο Βενιζέλος ζήτησε και πάλι τη γνώμη του Μεταξά για την έκβαση του πολέμου. Ο Μεταξάς δεν είχε αλλάξει γνώμη για τη νίκη της Γερμανίας. Συγκεκριμένα τόνισε τη σημασία της συγκοινωνίας στη μεταφορά στρατευμάτων και στον ανεφοδιασμό, κάτι που ήταν εφικτό για τη Γερμανία τόσο στο ανατολικό όσο και στο δυτικό μέτωπο, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης της στην κεντρική Ευρώπη. Επίσης αναφέρθηκε και στην στρατιωτική, τουλάχιστον αριθμητική, υπεροχή της Γερμανίας που θα συντελούσε στη νίκη της. Επιπλέον τόνισε ότι σε περίπτωση ναυτικής αναμέτρησης, η Γερμανία θα ηττούνταν από την Αγγλία.³⁹ Παράλληλα παρέθεσε τους φόβους του για την πραγματοποίηση βουλγαρικής επίθεσης στη Σερβία και την Ελλάδα, ανάλογα με τη στάση που θα κρατούσαν η Ρουμανία και η Τουρκία στη διανομή των δυνάμεων τους κατά την διενέργεια του πολέμου εναντίον της Βουλγαρίας. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1914 ο στόλος της Τουρκίας με τα γερμανικά θωρηκτά, Goeben και Breslau, βομβάρδισαν παράλιες πόλεις της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα. Η Γερμανία με την συγκατάθεση της Τουρκίας βομβάρδισε λιμάνια του Ευξείνου Πόντου. Το Νοέμβριο του 1914 η Τουρκία κήρυξε επίσημα τον πόλεμο εναντίον των Δυνάμεων της Αντάντ.⁴⁰

³⁷Στο ίδιο.

³⁸Στο ίδιο, σ. 228-229.

³⁹Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, τομ. Β', σ.336.

⁴⁰Θάνος, Βερέμης, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, Ι Σιδέρης, 2012, σελ.91.

3. Η εκστρατεία για την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως το 1915

Όταν το Βελιγράδι κατακτήθηκε από την Αυστρία οι δυνάμεις της Αντάντ ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να πραγματοποιήσει τις δεσμεύσεις της, οι οποίες απέρρεαν από την ελληνοσερβική Συνθήκη Συμμαχίας. Ο Μεταξάς, ως εκπρόσωπος του Γενικού Επιτελείου, συνέταξε λεπτομερές υπόμνημα, σύμφωνα με το οποίο διαφωνούσε με την ελληνική συμμετοχή στον εν λόγω πόλεμο. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Μεταξά η ελληνική βοήθεια στη Σερβία δεν θα είχε μεγάλη σημασία, εξαιτίας της μεγάλης απόστασης που υπήρχε ανάμεσα στις ελληνικές βάσεις στην περιοχή της Μακεδονίας και στο μέτωπο της Σερβίας. Ο κίνδυνος για βουλγαρική επίθεση ήταν μεγαλύτερος, καθώς η Ρουμανία δεν θα μπορούσε να αναχαιτίσει την Βουλγαρία. Ακόμα και η ενδεχόμενη κοινή επίθεση Ελλάδας - Ρουμανίας μπορεί να διευκόλυνε την εμπόλεμη κατάσταση, αλλά πάλι θα χρειαζόταν αρκετός χρόνος, ώστε ο αυστριακός στρατός να είχε ήδη κάμψει κάθε σερβική αντίσταση.⁴¹ Στο τέλος του υπομνήματός του ανέφερε ότι δεν είχε υπολογιστεί και ο τουρκικός παράγοντας. Η τουρκική επέμβαση υπέρ της Βουλγαρίας θα συνέδραμε επιτυχώς στην αυστριακή επίθεση. Ο τουρκικός στρατός θα μεταφερόταν σιδηροδρομικώς στην Ξάνθη για να επιτεθεί στην Ελλάδα ή θα μεταφερόταν στην Σόφια για να ενισχύσει τα βουλγαρικά στρατεύματα.⁴²

Η Σερβία στις αρχές του 1915 βρισκόταν σε αδιέξοδο. Τόσο οι δυνάμεις της Αντάντ όσο και οι βαλκανικοί σύμμαχοί της, η Ελλάδα και η Ρουμανία, αδυνατούσαν να την συνδράμουν στρατιωτικά. Οι Σύμμαχοι πρότειναν νέες εδαφικές παραχωρήσεις στη Βουλγαρία για να την δελεάσουν,⁴³ αλλά δεν τις αποδέχτηκε επειδή είχε βλέψεις στις ελληνικές κτήσεις (Καβάλα-Δράμα-Σέρρες) από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Η προσφορά των δυνάμεων της Αντάντ για την Ελλάδα ήταν οι εδαφικές κτήσεις στα παράλια της Μικράς Ασίας, δίνοντας έναυσμα για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

⁴¹Μεταξάς, Ημερολόγιο, Β', σ. 381.

⁴²Στο ίδιο, σ. 381-382.

⁴³Οι Σύμμαχοι της πρόσφεραν την Ανατολική Θράκη έως την γραμμή Αίνου -Μήδειας. Βλ. σχ. Ιωακείμ, ό.π., σ.248.

Ο Βενιζέλος, στο υπόμνημα που συνέταξε προς τον βασιλιά, τόνιζε τα οφέλη που θα προσκόμιζε η Ελλάδα από την συμμετοχή της στο πόλεμο στηρίζοντας την Σερβία, δηλαδή την ένταξή της με το μέρος των δυνάμεων της Εγκάρδιας Συνεννόησης. Στην Ελλάδα δινόταν η ευκαιρία να πραγματοποιήσει το εθνικό όνειρο της Μεγάλης Ιδέας, θυσιάζοντας αν χρειαζόταν ελληνικά εδάφη, όπως της Καβάλας, για να σωθεί ο ελληνισμός στη Μ.Ασία και να αυξηθεί γεωγραφικά. Όμως το Γενικό Επιτελείο και ιδιαιτέρως ο Μεταξάς ήταν αντίθετοι με την έξοδο της χώρας στον πόλεμο και ως προς αυτό επηρέαζαν τον βασιλιά. Η ανατροπή του status quo από την συνθήκη του Βουκουρεστίου αφενός θα αύξανε την επεκτατική βουλγαρική πολιτική και αφετέρου θα εμπόδιζε την ελληνική επέκταση προς την Θράκη και προς την Κωνσταντινούπολη.⁴⁴

Μετά την παραίτηση του υπουργού Εξωτερικών Γεώργιου Στρέιτ, ο οποίος ήταν αντίθετος με την πολιτική υπέρ των Συμμάχων,⁴⁵ ο Βενιζέλος ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών και υπέβαλε στον βασιλιά και άλλο υπόμνημα. Η επιχειρηματολογία στο υπόμνημα του Έλληνα πρωθυπουργού στηριζόταν στο συλλογισμό ότι ήταν συμφέρον για τις ελληνικές στρατηγικές επιδιώξεις να παραδοθεί η Καβάλα στη Βουλγαρία προκειμένου να δοθεί προτεραιότητα στην εκπλήρωση των εθνικών επιδιώξεων στη Μικρά Ασία. Ο Μεταξάς σε προηγούμενη συνομιλία του με τον Βενιζέλο αλλά και στο υπόμνημά του προς τον πρωθυπουργό στις 20-01-1915 ξεκαθάρισε ότι η Ελλάδα διέτρεχε σοβαρότατο κίνδυνο με την συμμετοχή της στην πολεμική σύρραξη για να βοηθήσει τη Σερβία. Είχε μελετήσει όλους τους ενδεχόμενους στρατιωτικούς συνδυασμούς, γνωρίζοντας ότι η Ρουμανία δεν θα ήταν σύμμαχος της Ελλάδας, και ήλπιζε στη διατήρηση της βουλγαρικής ουδετερότητας ή σε συμμαχία με την Βουλγαρία.⁴⁶

Ο Μεταξάς είχε την πεποίθηση ότι η εδαφική επέκταση της Ελλάδας θα πραγματοποιηθεί μόνο όταν η Βουλγαρία εγκαταλείψει τις αναθεωρητικές της βλέψεις στη Μακεδονία και τη Θράκη και όχι από την στρατιωτική συνδρομή της στη Σερβία ή από έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο. Όσο αφορά τους διωγμούς των Ελλήνων στην Οθωμανική αυτοκρατορία, η έξοδος της Ελλάδας στο πλευρό των Συμμάχων θα

⁴⁴Ιωακείμ, *ό.π.* σ.249-251.

⁴⁵Ήταν αντίθετος στην πραγματοποίηση οποιoδήποτε διαβήματος για να ενταχθεί η Ελλάδα στην Εγκάρδια Συνεννόηση, βλ., σχετ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛ.ΙΑ), αρχείο Γ.Στρέιτ, φακ.13υποφ.3, Γεώργιος Στρέιτ, *Υπόμνημα σχετικό με την παραίτηση προς το υπουργείο*, 6/19 Αυγούστου 1914.

⁴⁶Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, Β', σ.392-402.

είχε αποτέλεσμα την οριστική εξόντωση του ελληνισμού στην Θράκη και στη Μ.Ασία.⁴⁷ Αν η Γερμανία, και κατά επέκταση η Τουρκία, ηττούνταν στο πόλεμο οι διωγμοί θα σταματούσαν. Στην περίπτωση που η Γερμανία θα νικούσε δεν θα ήταν η νίκη της τέτοιου μεγέθους ώστε να επιβάλλει εκείνη τους όρους που επιθυμεί στην Εγκάρδια Συνεννόηση. Στην καλύτερη περίπτωση θα συμβιβαζόταν με τις δυνάμεις της Αντάντ.⁴⁸

Η χρηματική βοήθεια της Βουλγαρίας μέσω του δανείου ύψους 150 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων που χορηγήθηκε από τη Γερμανία και την Αυστρία, καθώς και η σύναψη τουρκοβουλγαρικής συμφωνίας, ανάγκασαν την Ελλάδα να επαναπροσδιορίσει την θέση της σχετικά με την βουλγαρική ουδετερότητα.⁴⁹ Το αδιέξοδο στο Δυτικό μέτωπο και οι δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν τα ρωσικά στρατεύματα, σε συνδυασμό με την επιθυμία της Ρωσίας να αποσυρθούν στρατιωτικές δυνάμεις από τον Καύκασο,⁵⁰ οδήγησε τους Συμμάχους να στραφούν προς την Εγγύς Ανατολή. Η Τουρκία ήταν ο πιο αδύναμος σύμμαχος της Τριπλής Συμμαχίας και οι Σύμμαχοι ήθελαν να ανοίξουν πολεμικό μέτωπο στην Εγγύς Ανατολή αποστέλλοντας συμμαχικά στρατεύματα. Μια εκστρατεία στην Εγγύς Ανατολή αφενός θα ήταν μεγάλο ηθικό πλήγμα για τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, ανοίγοντας δρόμο ανεφοδιασμού προς την Ρωσία και αφετέρου θα προστάτευαν τα συμφέροντα τους στην Αίγυπτο και στην Ινδία, προσελκύοντας με το μέρος τους την Ελλάδα, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία.⁵¹

Η εκστρατεία των Δαρδανελίων το 1915, με κύριο προασπιστή της τον Winston Churchill, πρώτου λόρδου του αγγλικού Ναυαρχείου, ήταν ένα φιλόδοξο σχέδιο το οποίο οι δυνάμεις της Αντάντ πίστευαν ότι θα τερμάτιζε τον πόλεμο πιο γρήγορα. Στόχος της εκστρατείας ήταν η πτώση της Κωνσταντινούπολης, ο αποπροσανατολισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις Κεντρικές Δυνάμεις και η έξοδος της Ρωσίας μέσω των Στενών στην Μεσόγειο.⁵² Ο Βενιζέλος αποσπώντας την συγκατάθεση του βασιλιά, πρότεινε την ελληνική συνδρομή στην

⁴⁷Στο ίδιο, σ.402-403.

⁴⁸Ιωακείμ, ό.π.,σ. 255.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ.257.

⁵⁰Harry N. Howard, *The Partition of Turkey. A Diplomatic History, 1913-1923*, Νέα Υόρκη, 1966, σ.122.

⁵¹Ιωακείμ,ό.π.,σ.258-259.

⁵²Αντώνης, Κλάνης, Μανόλης Κούμας,(στο εξής: Κλάνης και Κούμας) *Εθνικές κρίσεις, Εθνικός Διχασμός*,Καθημερινή,2019,σ.20.

εκστρατεία των Δαρδανελίων με ελαφρά σκάφη⁵³ και με ένα σώμα στρατού (40.000 άντρες), ώστε να μην αποδυναμωθεί το ελληνικό μέτωπο σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης.⁵⁴

Ο Μεταξάς ως αρχηγός του Γενικού Επιτελείου⁵⁵ ήταν αδιάλλακτος και κατηγορηματικός για την απόσυρση της Ελλάδας από την εκστρατεία για την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως. Η στάση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, καθώς και οι ελλείψεις των Συμμάχων τόσο στα σχέδιά τους όσο και στις στρατιωτικές δυνάμεις τους, καθόρισαν την επιχειρηματολογία του Μεταξά στο υπόμνημα που υπέβαλε στον Βενιζέλο στις 15 Φεβρουαρίου 1915.⁵⁶ Σε αυτό το υπόμνημα ο Μεταξάς αναγράφει ότι ο κίνδυνος να επιτεθεί η Βουλγαρία στην Ελλάδα και όχι στη Σερβία ήταν μεγάλος, εξαιτίας τόσο των φιλορωσικών αισθημάτων του βουλγαρικού λαού, όσο και των προτροπών της Γερμανίας και της Αυστρίας. Η θέση της Ρουμανίας ήταν αβέβαιη καθώς δεν ήταν σίγουρο αν θα επέμβαινε κατά της Βουλγαρίας. Η Τουρκία είχε ήδη προετοιμαστεί για να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε επίθεση δεχόταν στα Στενά, ενισχύοντας την άμυνά της. Δεκαπέντε τουρκικές μεραρχίες άριστα εξοπλισμένες βρίσκονταν σε ετοιμότητα, ώστε να υπερασπιστούν την χερσόνησο της Καλλιπόλεως. Οι ένοπλες δυνάμεις των Συμμάχων και της Ελλάδας ήταν μικρές και δεν θα έφερναν το επιθυμητό αποτέλεσμα, με συνέπεια ο τουρκικός στρατός να συνεχίζει τις εχθροπραξίες στην Θράκη και στη Μ.Ασία. Ο Μεταξάς στο υπόμνημά του θεώρησε την επιχείρηση των Δαρδανελίων «ερασιτεχνική», καθώς δεν μελετήθηκε ενδελεχώς και υποτιμήθηκε η δύναμη του εχθρού, ενώ η αποδυνάμωση του μακεδονικού μετώπου έθετε σε κίνδυνο την ακεραιότητα του ελληνικού κράτους.⁵⁷ Σύμφωνα με τον Μεταξά ήταν και ο Στρέιτ, διότι η αποστολή μιας μεραρχίας στερούνταν διπλωματικής υποστήριξης καθώς είχε απορριφθεί και από τις δυνάμεις της Εγκάρδιας Συνεννόησης.⁵⁸

⁵³Οι Τούρκοι στην αρχή του Ευρωπαϊκού πολέμου με την αρωγή της Γερμανίας είχαν ναρκοθετήσει τα Στενά ενισχύοντας τις αμυντικές τους θέσεις. Βλ. σχ. *Ιωακείμ*, ό.π., σ. 258.

⁵⁴Πετράκη, ό.π., σ.52.

⁵⁵Η αποπομπή του στρατηγού Βίκτωρα Δούσμανη από το Γενικό Επιτελείο από τον Βενιζέλο έκανε τον αντισυνταγματάρχη Μεταξά αρχηγό του Επιτελείου. Στην Εφημερίδα *Αθήναι* στις 15/28 Φεβρουαρίου είχε δημοσιευτεί προσωπική επιστολή του Δούσμανη προς τον υπολοχαγό Βασδέκη, με περιεχόμενο επικριτικό για τον ελληνικό στρατό βλ. σχ. *Ιωακείμ*, ό.π., σ.256-257.

⁵⁶*Ιωακείμ*, ό.π., σ. 261.

⁵⁷Μεταξάς, Ημερολόγιο Β', σ. 407-413.

⁵⁸ΕΛ.ΙΑ., 1915, Αρχείο Γ.Στρέιτ, φακ.13.7, σημείωμα Γ.Στρέιτ. *Το σχέδιο μιας μεραρχίας*.

Επίσης, κατά την αρθρογραφία του Μεταξά με τον Βενιζέλο το 1934, ο πρώτος αναφέρεται λεπτομερώς επί του θέματος της εκστρατείας των Δαρδανελίων, συγκρίνοντας την εκστρατεία που δεν πραγματοποιήθηκε το 1914 με την επικείμενη εκστρατεία του 1915. Οι ευνοϊκές και απαραίτητες συνθήκες του 1914, δηλαδή τα στοιχεία του αιφνιδιασμού, της απόλυτης μυστικότητας, η κατάσταση πλήρους ειρήνης στην οποία βρισκόταν η Τουρκία, άλλα και οι ήπιες καιρικές συνθήκες κατά τους ανοιξιάτικους μήνες, δεν υφίσταντο τον Φεβρουάριο του 1915. Πιο συγκεκριμένα, η Τουρκία είχε εισέλθει στον πόλεμο από τον Αύγουστο του 1914 και είχε επιστρατευτεί από τον Σεπτέμβριο του ίδιο έτους, διαθέτοντας στρατεύματα στη Θράκη και στην Προποντίδα. Η Ελλάδα δεν είχε χρόνο για μυστική προετοιμασία, ενώ οι καιρικές συνθήκες με τους ισχυρούς νότιους και βόρειους ανέμους που θα προκαλούσαν θαλασσοταραχή τον Φεβρουάριο του 1915, δεν ευνοούσαν το εγχείρημα αυτό.⁵⁹ *«Το να επιχειρηθῇ η υπόθεσις αυτή με μίαν μόνο ελληνική μεραρχία, όπως επρότεινε ο κ.Βενιζέλος κατά τον Φεβρουάριο 1915,μετά την πρότασιν του περί ενός σώματος στρατού, και δη επιστρατευμένης ούσης της Τουρκίας, αυτό μόνο ως αστειότης, εάν μη τι πλέον, δύναται να χαρακτηρισθῇ».*⁶⁰

Η ορθολογική επιχειρηματολογία του Μεταξά στο υπόμνημά του, επηρέασε μεν τον Βενιζέλο δημιουργώντας του αμφιβολίες, αλλά δεν τον έπεισε. Ειδικότερα, στο τρίτο υπόμνημα που συνέταξε ο Βενιζέλος, διατύπωνε ξεκάθαρα ότι μέχρι τότε συμφωνούσε με τις απόψεις του Γενικού Επιτελείου, δηλαδή τις δύο προγενέστερες φορές που οι Σύμμαχοι είχαν ζητήσει την ελληνική βοήθεια για τη υποστήριξη της Σερβίας, διότι ελλόχευε ο βουλγαρικός κίνδυνος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως δεν συμεριζόταν τις απόψεις του Γενικού Επιτελείου, γιατί τα προσδοκώμενα οφέλη από την ελληνική συμμετοχή στην εν λόγω εκστρατεία καθόριζαν την επιλογή του. Πίστευε ότι η διεθνοποίηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης ήταν η καλύτερη λύση στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Επίσης, η ένταξη της Ελλάδας στο πλευρό των δυνάμεων της Εγκάρδιας Συνεννόησης, θα μπορούσε να την αποδεσμεύσει από τις υποχρεώσεις του οθωμανικού χρέους, όπως όριζε η Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Αντίθετα, η προτεινόμενη πολιτική της ουδετερότητας θα οδηγούσε αργά ή γρήγορα σε αδιέξοδο.⁶¹

⁵⁹Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, σ.132-137.

⁶⁰Στο ίδιο, σ. 130.

⁶¹Γιάννης, Κορδάτος, *Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, τομ. Ε, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα, 1958, σ.422.

Η συγκατάθεση του βασιλιά Κωνσταντίνου στη συμμετοχή της Ελλάδας στην εν λόγω εκστρατεία, οδήγησε τον Μεταξά στην υποβολή της παραίτησής του από την αρχηγία του Γενικού Επιτελείου και της αίτησης αποστρατείας του στον Βενιζέλο. Στην επιστολή του ο Μεταξάς διευκρίνιζε ότι ο λόγος της παραίτησης ήταν η στρατιωτικής και όχι πολιτικής φύσεως διαφωνία που δημιουργήθηκε σχετικά με την συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία για την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλιπόλεως τον Φεβρουάριο του 1915. Η θέση του αυτή ήταν «απόρροια των πεποιθήσεων και της αγάπης του προς την Ελλάδα», θυσιάζοντας ακόμα και την καριέρα του.⁶²

Η επίμονη στάση του Μεταξά οδήγησε στην εκ νέου σύγκληση του Συμβουλίου του Στέμματος στις 4 Μαρτίου 1915. Αντιπρόσωπος του Γενικού Επιτελείου ήταν ο Δούσμανης. Την άποψη του Βενιζέλου υποστήριξαν όλοι οι πρώην πρωθυπουργοί με εξαίρεση τον Γεώργιο Θεοτόκη, προτρέποντας τον βασιλιά να ενστερνιστεί τις θέσεις του πρωθυπουργού. Ο Μεταξάς ήταν αδιάλλακτος στις απόψεις για τη μη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία των Δαρδανελίων, επειδή η ανικανότητα και η προχειρότητα των Συμμάχων ως προς τον σχεδιασμό της εκστρατείας θα οδηγούσαν σε βέβαιη ήττα. Για να νικηθούν οι Τούρκοι, σύμφωνα με τον Μεταξά, με τις τότε υπάρχουσες συνθήκες επιβαλλόταν ένας πόλεμος στην Θράκη αλλά και στα βάθη της Μ.Ασίας. Ο Μεταξάς δεν έπαψε να πιστεύει ότι η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η αληθινή επιθυμία της Βρετανίας και της Γαλλίας και στην προκειμένη περίπτωση ήθελαν απλά να περιορίσουν την επιρροή της Γερμανίας στην Τουρκία. Με τις θέσεις του Μεταξά συμφώνησε και ο στρατηγός Δούσμανης.⁶³

Η απόφαση του βασιλιά επηρεάστηκε από την αρνητική στάση της Ρωσίας. Συγκεκριμένα η Ρωσία ως ορθόδοξη χώρα που είχε εκπολιτιστεί από το Βυζάντιο ανέμενε ότι για τη συμμετοχή της στον Ευρωπαϊκό πόλεμο θα προσαρτούσε την Κωνσταντινούπολη. Στην πραγματικότητα τα οικονομικά και γεωπολιτικά συμφέροντα της Ρωσίας καθόριζαν την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και των Στενών γιατί ήταν η μόνη ασφαλής υδάτινη έξοδός της προς την Μεσόγειο.⁶⁴ Η Ρωσία εξαιτίας της στρατιωτικής πίεσης στο Ανατολικό μέτωπο δεν μπορούσε να

⁶²Μεταξάς, Ημερολόγιο Β', σ. 406-407.

⁶³Ιωακείμ, *ό.π.*, σ. 267-269.

⁶⁴Η Αρκτική και η Βαλτική Θάλασσες ήταν δυσπρόσιτες λόγω πάγου η πρώτη και δεύτερη εξαιτίας της περικύκλωσης της από την Γερμανία και από άλλα κράτη. βλ. σχτ. Ιωακείμ. σ.269.

διαθέσει στρατιωτικές δυνάμεις στην εκστρατεία των Δαρδανελίων. Αντίθετα η Ελλάδα που δεν είχε λάβει μέρος στον πόλεμο, μπορούσε να συνδράμει στρατιωτικά και με ελαφρά σκάφη την εκστρατεία για τη κατάληψη της Καλλιπόλεως. Η Ρωσία θεώρησε ότι η ελληνική συμμετοχή στην εν λόγω εκστρατεία «απειλούσε» την διεκδίκησή της για την Κωνσταντινούπολη. Η τελική απόφαση του βασιλιά Κωνσταντίνου, επηρεασμένη από την αρνητική στάση της Ρωσίας για την ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία, ταυτιζόταν με τις απόψεις του Μεταξά και του Γενικού Επιτελείου, οδηγώντας τον Βενιζέλο στην υποβολή της παραίτησης του στις 6 Μαρτίου 1915.⁶⁵ Η παραίτηση του πρωθυπουργού αναστάτωσε τη Βρετανία, θεωρώντας ότι δεν συμβάδιζε με τα γενικά συμφέροντά της.⁶⁶

Στην αρθρογραφία των δυο αντρών το 1934, ο Βενιζέλος κατηγόρησε τον Μεταξά ότι ως κύριος στρατιωτικός βασιλικός σύμβουλος έφερε βαρύτατη ευθύνη για την εθνική διαίρεση, καθώς με τις στρατιωτικές του απόψεις επηρέαζε την βασιλική πολιτική. Συνεχίζοντας ισχυριζόταν πως με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία των Δαρδανελίων το 1915 θα αποφευγόταν η πανωλεθρία που συνέβη στους Συμμάχους, συμβάλλοντας στη βραχυπρόθεσμη λήξη του πολέμου. Η Ρωσία θα ανεφοδίαζε με πολεμοφόδια τα στρατεύματά της μέσω των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία θα στήριζαν τις Δυνάμεις της Αντάντ και η Γερμανία θα ζητούσε ανακωχή.⁶⁷ Η απάντηση του Μεταξά στο παραπάνω άρθρο του Βενιζέλου ήταν ότι αποδεχόταν με χαρά την ευθύνη ότι σε αυτόν οφειλόταν η αποτροπή της καταστροφής της χώρας με τη μη συμμετοχή της στην επιχείρηση των Δαρδανελίων το 1915. Αν συμμετείχε ο ελληνικός στρατός και στόλος θα καταστρέφονταν, όπως οι σταλμένες στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις της Αγγλίας και της Γαλλίας. Η μεγαλύτερη καταστροφή όμως για την Ελλάδα θα προερχόταν από την Βουλγαρία.⁶⁸ Επίσης στο άρθρο του στις 25-10-1934, ο Μεταξάς αναφέρεται στην αναγκαιότητα στρατιωτικής κατάρτισης των πολιτικών. «Ο πόλεμος είναι συνέχεια της πολιτικής με άλλα μέσα». ⁶⁹ Ο πολιτικός όφειλε να έχει γενικές στρατιωτικές γνώσεις, ώστε να μπορεί να χαράσσει τις γενικές κατευθύνσεις. Σε αντίθετη περίπτωση έπρεπε να συμβουλευέται τον αρχηγό

⁶⁵Σβολόπουλος, ό.π., σελ.141-142.

⁶⁶ΕΛ.ΙΑ. 1915, Γ.Στρέιτ, φακ.13.7,τηλεγράφημα Grey προς Elliot,20/05 Μαρτίου 1915.

⁶⁷Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, σ. 56-57.

⁶⁸Στο ίδιο, σ. 75.

⁶⁹Στο ίδιο, σ. 77.

του Γενικού Επιτελείου. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ του πρωθυπουργού και του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου και, εφόσον δεν παραιτείτο ο πρωθυπουργός, παραιτείται ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, ώστε ο πρωθυπουργός να διορίσει αντικαταστάτη ως σύμβουλό του κάποιον σύμφωνο με τις απόψεις του.⁷⁰

⁷⁰Στο ίδιο.

Κεφάλαιο3

Οι σχέσεις του Μεταξά και του Βενιζέλου την περίοδο του Εθνικού Διχασμού

1. Πολιτική αστάθεια Ο Μεταξάς στο πολιτικό παρασκήνιο

Η απόφαση για την ελληνική συμμετοχή ή μη στην εκστρατεία των Δαρδανελίων το 1915 αποτέλεσε ορόσημο στην εξέλιξη του Εθνικού Διχασμού καθώς συνέβαλε στο να βαθύνει το χάσμα ανάμεσα στους βενιζελικούς και τους αντιβενιζελικούς. Δυο αντίθετες φιλοσοφίες επιβίωσης του έθνους, δύο αντίθετοι κόσμοι αδιάλλακτα αντιμέτωποι που συντάραξαν συθέμελα και πόλωσαν τον πολιτικό κόσμο αλλά και τον ελληνικό λαό.

Έπειτα από την παραίτηση του Βενιζέλου, ο βασιλιάς σχημάτισε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Δημήτριο Γούναρη, ορίζοντας ως υπουργό Εξωτερικών τον Γεώργιο Χρηστάκη- Ζωγράφο. Η ελληνική κυβέρνηση διαβεβαίωσε τους Συμμάχους για τις προθέσεις της υποσχόμενη ότι το ελληνικό κράτος θα διατηρούσε την «ευμενή ουδετερότητα» προς την Σερβία.⁷¹ Οι παρασκηνιακές κινήσεις από τους βασιλικούς των Ανακτόρων είχαν άμεση επίδραση στον βασιλιά και στην κυβέρνηση. Ο Στρέιτ και ο Μεταξάς χωρίς να κατέχουν επίσημη κυβερνητική θέση ουσιαστικά «μοιράζονταν» την εξουσία με την κυβέρνηση.⁷² Οι βασιλικοί, σταθεροί ως προς την εξωτερική πολιτική της ουδετερότητας, ενδυνάμωσαν τις θέσεις τους ύστερα από τις επίσημες ρωσικές διεκδικήσεις των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, αλλά και από την αναγνώριση αυτών από τη Βρετανία και τη Γαλλία. Ωστόσο, παρόλες τις προβλέψεις των αγγλογάλλων, ο στόλος της Ρωσίας δεν άνοιξε δεύτερο μέτωπο πολέμου στην βόρεια πλευρά των Δαρδανελίων.⁷³

Η αποτυχία του βρετανικού στόλου να εισέλθει στα Στενά για να καταλάβει τα Δαρδανέλια, εξαιτίας των θαλάσσιων ναρκών, οδήγησε τις δυνάμεις της Αντάντ να ζητήσουν ακόμη μια φορά την ελληνική αρωγή για την εκστρατεία.⁷⁴ Ως αντάλλαγμα

⁷¹Λεονταρίδης, ό.π., σ.23.

⁷²Σπύρος, Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τμ. Δ', Πάπυρος, Αθήνα, 1958, σ.23.

⁷³Ιωακείμ, ό.π., σ. 278.

⁷⁴Αφενός λόγω της ελληνικής κατοχής των ελαφρών πλοίων που μπορούσαν να περάσουν τις νάρκες και αφετέρου διότι γνώριζαν την περιοχή. βλ. σχτ. Ιωακείμ ό.π. σ. 279.

για την ελληνική συνδρομή θα παραχωρούνταν εδάφη στη Μ.Ασία. Ο Μεταξάς προέτρεψε τον βασιλιά να μην παρασυρθεί στην πλάνη να εξέλθει η Ελλάδα από την ουδετερότητα για την «εύκολη» κατάληψη των παραλιακών πόλεων της Μ.Ασίας. Συγκεκριμένα, όπως έγραφε στο ημερολόγιο του, κάτι τέτοιο θα οδηγούσε την Ελλάδα στην αναγκαστική συμμετοχή της στην εκστρατεία των Δαρδανελίων, όχι μόνο με το στρατό της αλλά και με το στόλο της. Η κήρυξη πολέμου από την Ελλάδα στη Τουρκία θα είχε ολέθριες συνέπειες στον ελληνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης ο κίνδυνος επίθεσης από τη Βουλγαρία ήταν πολύ πιθανός. Η Ελλάδα όφειλε να κρατήσει χαμηλούς τόνους προς τη Βουλγαρία, αφενός εξαιτίας της στρατιωτικής και πολεμικής υπεροχής της τελευταίας και αφετέρου διότι δεν θα υπήρχε ουσιαστική αρωγή από τους Συμμάχους. Ακόμα και αν η Βουλγαρία εισέρχονταν στον πόλεμο πριν από την Ελλάδα υπέρ της Εγκάρδιας Συνεννόησης, η βουλγαρική απειλή θα εξακολουθούσε να υπάρχει.⁷⁵

Εν τέλει η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να συνδράμει στην εκστρατεία των Δαρδανελίων με τον όρο ότι έπρεπε η Βουλγαρία πρώτη να κηρύξει πόλεμο στην Τουρκία και ταυτόχρονα ζητούσε εγγυήσεις από τους Συμμάχους για την βουλγαρική απειλή. Στις 12 Απριλίου το 1915 οι Σύμμαχοι που θεωρούσαν τη Βουλγαρία σημαντική, καθώς γεωγραφικά βρισκόταν ανάμεσα στη Σερβία και στα Δαρδανέλια, αρνήθηκαν να δώσουν εγγυήσεις σύμφωνα με το ελληνικό αίτημα επαναλαμβάνοντας την προσφορά τους για εδαφική παραχώρηση της Σμύρνης.⁷⁶ Στις 14 Απριλίου η ελληνική κυβέρνηση έκανε νέα πρόταση στους Συμμάχους για την ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο. Οι όροι για την ελληνική συμμετοχή ήταν: οι εγγυήσεις για την εδαφική ακεραιότητα της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας, ο κατακερματισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσω πολέμου, ο καθορισμός των μικρασιατικών εδαφικών παραχωρήσεων στην Ελλάδα και ο περιορισμός της στρατιωτικής συμμετοχής της Ελλάδας στην «ευρωπαϊκή Τουρκία», όσο η Βουλγαρία ήταν ουδέτερη.⁷⁷

Ο Μεταξάς διαμαρτυρήθηκε στον βασιλιά διότι ανησύχησε, καθώς η Ελλάδα ζητούσε εγγυήσεις για την ακεραιότητά της, τις οποίες οι Σύμμαχοι αδυνατούσαν να τις παρέχουν. Από την άλλη θεωρούσε ότι η στρατιωτική συνδρομή της Ελλάδας από

⁷⁵Μεταξάς, Ημερολόγιο, Β', σ.421-422.

⁷⁶Ιωακείμ, ό.π., σ. 280.

⁷⁷Λεονταρίδης, ό.π., σ. 24.

την Αντάντ ήταν πλάνη, καθόσον, αν υπήρχε αυτή η στρατιωτική δυνατότητα ενίσχυσης, οι ένοπλες συμμαχικές δυνάμεις θα χρησιμοποιούνταν στην Γαλλία.⁷⁸ Ο Μεταξάς επέμενε ότι η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει ουδέτερη κερδίζοντας χρόνο. Η εκστρατεία των Δαρδανελίων ήταν καταδικασμένη, η Βουλγαρία θα προσχωρούσε στις Κεντρική Δυνάμεις και η νησιωτική Ελλάδα θα ήταν εκτεθειμένη στον στόλο των Συμμάχων. Σύμφωνα με τον Μεταξά, η «χρονοτριβή» για την Ελλάδα ήταν η καλύτερη λύση στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Μετά από τα ανωτέρω η ελληνική κυβέρνηση έθεσε έναν επιπρόσθετο όρο για τη συμμετοχή της στην εκστρατεία των Δαρδανελίων. Συγκεκριμένα απαίτησε από τους Συμμάχους την στρατιωτική βοήθεια 500.000 ανδρών στις πολεμικές επιχειρήσεις με την Τουρκία.⁷⁹ Ωστόσο δεν υπήρχε δυνατότητα διάθεσης στρατού από τους Συμμάχους, επειδή ήταν πιεσμένοι στρατιωτικά, τόσο στην εκστρατεία των Δαρδανελίων όσο και στα δύο πολεμικά μέτωπα στην Ανατολή και στη Δύση.⁸⁰ Ο ιστορικός Douglas Dakin έγραψε ότι «η ελληνική προσφορά ήταν ειλικρινής».⁸¹

Στις εκλογές στις 31 Μαΐου/13 Ιουνίου 1915, οι Φιλελεύθεροι εξασφάλισαν την πλειοψηφία στη Βουλή με 189 έδρες ενώ το κόμμα των Εθνικοφρόνων του Γούναρη 90 έδρες,⁸² αρνήθηκε να παραιτηθεί από την κυβέρνηση με το πρόσχημα ότι ο βασιλιάς αδυνατούσε να εκτελέσει τα καθήκοντά του λόγω της ασθένειάς του. Ο Μεταξάς συμβούλεψε τον βασιλιά να κάνει χρήση του δικαιώματος του διορισμού νέας κυβέρνησης για ένα μήνα σύμφωνα με το αντίστοιχο άρθρο του Συντάγματος με σκοπό οι φιλοβασιλικοί να κερδίσουν χρόνο, ώστε να μην αναλάβει το κόμμα των Φιλελευθέρων. Τον Αύγουστο του 1915 ο Βενιζέλος μετά από εντολή του βασιλιά σχημάτισε κυβέρνηση θεωρώντας την επανεκλογή του ως λαϊκή αποδοχή της φιλοσυμμαχικής του εξωτερικής πολιτικής.⁸³ Η σύνθεση της νέας κυβέρνησης ήταν σχεδόν ίδια με εκείνη που διαλύθηκε εξαιτίας της παραίτησης του Βενιζέλου. Η πιο

⁷⁸Μεταξάς, Ημερολόγιο, Β', σελ. 427.

⁷⁹ Ο συγκεκριμένος αριθμός στρατιωτικής βοήθειας υπολογίστηκε με βάση τις τουρκικές και βουλγάρικες δυνάμεις που ανέρχονταν στο σύνολο τους 750.000. στρατιώτες.(500.000 και 250.000 άνδρες αντίστοιχα).Η στρατιωτική δύναμη της Ελλάδας ήταν περίπου 250.000 άνδρες. βλ.σχ. Γεώργιος, Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*,τόμ.Α',Ικαρος, Αθήνα, 1970,σ. 335-336.

⁸⁰Στο ίδιο.

⁸¹ Douglas, Dakin,*The Unification of Greece, 1770-1923*, Λονδίνο, 1972, σ.107.

⁸²Ανδρέας, Ν. Λοβέρδος, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας 1828-1975*,Σάκκουλα, Αθήνα,2001, σ.105.

⁸³Ιωακείμ, ό.π.,σ. 283-284.

σημαντική αλλαγή ήταν η ανάθεση του Υπουργείου Εξωτερικών στον Παναγιώτη Δαγκλή.⁸⁴

Η Βουλγαρία τον Σεπτέμβρη του 1915 μετά από διαπραγματεύσεις μηνών με τους δύο συνασπισμούς δυνάμεων συμπαρατάχθηκε εν τέλει με την Κεντρική Συμμαχία, κηρύττοντας γενική επιστράτευση. Η Ελλάδα, ύστερα από τα νέα δεδομένα της εξόδου της Βουλγαρίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κήρυξε μερική επιστράτευση. Ο Κωνσταντίνος θεωρούσε την επιστράτευση ένα προληπτικό μέτρο για την προστασία της χώρας, χωρίς άμεση σύνδεση με την βουλγαρική επιστράτευση κατά της Σερβίας, ενώ για τον Βενιζέλο ήταν το πρώτο στάδιο εισχώρησης της χώρας στον πόλεμο κατά την εφαρμογή της ελληνοσερβικής Συνθήκης Συμμαχίας.⁸⁵

Στο επιχείρημα των βασιλικών ότι η Ελλάδα δεν δεσμευόταν να ενισχύσει στρατιωτικά τη Σερβία,⁸⁶ ο Βενιζέλος πρότεινε την συμπλήρωση των απαραίτητων δυνάμεων της Σερβίας από τις δυνάμεις της Αντάντ.⁸⁷ Η ανωτέρω προσπάθεια του Βενιζέλου δεν τελεσφόρησε, καθόσον ο βασιλιάς και οι σύμβουλοί του, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Μεταξάς, πίστευαν στην νίκη της Γερμανίας.⁸⁸ Επίσης ο Βενιζέλος εισηγήθηκε στον βασιλιά Κωνσταντίνο να μάθει τις εγγυήσεις που πρόσφερε η Γερμανία, ώστε η Ελλάδα να διατηρήσει την πολιτική της ουδετερότητας.⁸⁹ Χωρίς την τελική συγκατάθεση του βασιλιά και μετά από πρόσκληση του Βενιζέλου, τα Συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη συνοδευόμενα από τον στρατηγό Ίαν Χάμιλτον και το επιτελείο του. Η παρουσία των συμμαχικών δυνάμεων όξυνε τις αντιθέσεις ανάμεσα στους αντιβενιζελικούς με τους βενιζελικούς. Ο Μεταξάς κατηγόρησε τον Βενιζέλο για παραβίαση του άρθρου 99 του Συντάγματος⁹⁰

⁸⁴Γιώργος, Θ. Μαυρογορδάτος, *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκη, Αθήνα, 2015, σ. 60.

⁸⁵Κλάψης και Κούμας, *ό.π.*, σ. 26-27.

⁸⁶Όπως όφειλε η Ελλάδα σύμφωνα με την ελληνοσερβική Συνθήκη Συμμαχίας καθόσον αδυνατούσε η Σερβία να εφαρμόσει την αποστολή των 150.000 ανδρών στον πόλεμο εναντίον της Βουλγαρίας.

⁸⁷ΕΛ.ΙΑ., 1915, Αρχείο Στρέιτ, φακ.14.2, Σημείωμα Βενιζέλου προς τους πρέσβεις της Αντάντ, (σημείωμα), Αθήνα, 8/21 Σεπτεμβρίου 1915.

⁸⁸Πετράκη, *ό.π.*, σ. 55.

⁸⁹Ελευθέριος, Βενιζέλος, κοινοβουλευτικός λόγος, 13 Αυγούστου 1917 στο: Στεφάνου (επιμ), *Ελευθερίου Βενιζέλου πολιτικά υποθήκαι*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1969, σ. 48.

⁹⁰Σύμφωνα με το σχετικό άρθρο του Συντάγματος δεν επιτρέπονταν ο στρατός άλλης χώρας, χωρίς νόμο να χρησιμοποιηθεί από ελληνική υπηρεσία, ούτε η διέλευση του από την χώρα αλλά ούτε η κατοχή βάσης σε αυτήν. Οι Σύμμαχοι, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, επικαλούμενοι το άρθρο 8 του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου 3 Φεβρουαρίου 1830, ως προστάτιδες Δυνάμεις στην αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας, μπορούσαν να στείλουν στρατεύματα αν συμφωνούσαν οι υπόλοιπες δύο. βλ. σχτ. *Ιωακείμ, ό.π.*, σ. 287.

και τον αποκάλεσε «πρωθυπουργό των Συμμάχων». Η ανακοίνωση του Βενιζέλου στη Βουλή για εγκατάλειψη της ουδετερότητας, ώστε η Ελλάδα να συνδράμει τη Σερβία, αποτέλεσε αφορμή για τον βασιλιά να ζητήσει την παραίτηση του πρώτου. Ο Μεταξάς ανακλήθηκε στην προηγούμενη θέση του ως υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου.⁹¹

Ο σχηματισμός της «οικουμενικής κυβέρνησης» έγινε με την σύμπραξη του Στρέιτ και του Γούναρη. Στην εν λόγω κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, συμμετείχαν όλοι οι πρώην πρωθυπουργοί με εξαίρεση τον Βενιζέλο.⁹² Η νέα κυβέρνηση υποστηρίζοντας την πολιτική της ουδετερότητας, απέρριψε την στρατιωτική συνδρομή στη Σερβία ακόμα και ύστερα από την έξοδο της Βουλγαρίας στον πόλεμο. Σε μια τελευταία προσπάθεια της Βρετανίας να περιέλθει η Ελλάδα στην Εγκάρδια Συνεννόηση, της πρόσφερε ως αντάλλαγμα την Δυτική Θράκη και την Κύπρο. Η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε την ανωτέρω βρετανική πρόταση αφενός λόγω της προγενέστερης προσφοράς της Κύπρου από την Γερμανία στην Ελλάδα και αφετέρου εξαιτίας της πεποίθησης των βασιλικών ότι η Γερμανία θα επικρατήσει στον πόλεμο.⁹³

Το 1934 ο Μεταξάς και ο Βενιζέλος αντιπαρατέθηκαν ως προς το θέμα αν δόθηκαν ή όχι εγγυήσεις από την Γερμανία στην Ελλάδα για την διατήρηση της ελληνικής πολιτικής ουδετερότητας. Στο άρθρο του Μεταξά στην εφημερίδα *Καθημερινή* (23 Οκτωβρίου 1934) αναφέρεται ότι οι γερμανικές εγγυήσεις δόθηκαν γραπτώς από τον πρέσβη της Γερμανίας στον ίδιο τον βασιλιά. Το έγγραφο των εγγυήσεων είχε ημερομηνία αποστολής 30 Σεπτεμβρίου 1915, ήταν υπογεγραμμένο από τον υπουργό Εξωτερικών Φον Γιάω και παραλήφθηκε από τον βασιλιά στις 21 Οκτωβρίου 1915. Οι έγγραφες απόρρητες εγγυήσεις της Γερμανίας περιλάμβαναν: α) την αναγνώριση της ελληνικότητας των νησιών του Αιγαίου, σύμφωνα με την Συνθήκη του Λονδίνου και της από 31 /13Φεβρουαρίου 1914 διακοίνωσης, β) την οικονομική υποστήριξη της Ελλάδας κατόπιν αιτήσεώς της, γ) την υποστήριξη των ελληνικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία, δ) την εγγύηση για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας και υπόσχεση της επέκτασής της στην Μακεδονία και στην

⁹¹Πετράκη, *ό.π.*, σ.56.

⁹²Μαυρογορδάτος, *ό.π.*, σ. 68.

⁹³Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.291.

Αλβανία και ε) την μεσολάβησή της στην Τουρκία για την αναγνώριση της παραχώρησης των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα.⁹⁴

Στο άρθρο του ο Μεταξάς εξηγούσε ότι ο λόγος για τον οποίο οι γερμανικές εγγυήσεις παρέμειναν απόρρητες ήταν ότι ο Βενιζέλος και οι έμπιστοι οπαδοί του καλλιεργούσαν την ιδέα ότι η πολιτική της ουδετερότητας ήταν εχθρική απέναντι στους Συμμάχους και φιλική προς την Γερμανία. Αν δημοσιεύονταν οι εγγυήσεις της Γερμανίας, θα κατηγορούσαν τον Βασιλιά ότι η πολιτική της ουδετερότητας επιλεγόταν λόγω των γερμανικών ανταλλαγμάτων και της «γερμανοφιλίας» του βασιλιά, εντύπωση που δημιουργούσαν οι ίδιοι οι βενιζελικοί. Επίσης η δημοσίευση των γερμανικών εγγυήσεων θα αποτελούσε τροχοπέδη στον πιθανό μελλοντικό πολιτικό προσανατολισμό της ελληνικής κυβέρνησης προς την Εγκάρδια Συνεννόηση. Αν στην θέση του αρχηγού της αντιπολίτευσης δεν ήταν ο Βενιζέλος αλλά κάποιος άλλος, ο βασιλιάς θα του ανακοίνωνε τις εγγυήσεις της Γερμανίας και θα ζητούσε από την αντιπολίτευση να συνδράμει στο έργο της κυβέρνησης.⁹⁵

Στις 8 Οκτωβρίου 1915 ο Μεταξάς υπέβαλε υπόμνημα στον Ζαΐμη για την πολεμική κατάσταση στα Βαλκάνια, περιγράφοντας την δύσκολη θέση του στρατού της Σερβίας. Οι πολεμικές νίκες των Γερμανών στο Ανατολικό Μέτωπο και η διατήρηση της άμυνας τους στο Δυτικό Μέτωπο είχε ως επακόλουθο την μεταφορά μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων στη βαλκανική χερσόνησο. Αντίθετα, οι στρατιωτικές δυνάμεις των Συμμάχων στην Μακεδονία ήταν περιορισμένες. Σύμφωνα με τον Μεταξά η τύχη της Βαλκανικής χερσονήσου εξαρτιόταν όχι μόνο από την ασκούμενη πολιτική, η οποία θα καθόριζε τους όρους τη ειρήνης, αλλά και από τον στρατιωτικό παράγοντα. Η Ελλάδα χρειαζόταν μεγάλη στρατιωτική συνδρομή από τους Συμμάχους, αλλά για να της αποσταλούν στρατιωτικές ενισχύσεις θα έπρεπε οι Σύμμαχοι να υπερισχύσουν στα μέτωπα, κάτι που ως τότε δεν είχε συμβεί.⁹⁶

⁹⁴ Ο Μεταξάς βεβαίωνε ότι είχε διαβάσει τις έγγραφες εγγυήσεις της γερμανικής κυβέρνησης και είχε κρατήσει σημειώσεις. Οι γραπτές γερμανικές εγγυήσεις για την διατήρηση της ελληνικής ουδετερότητας βρέθηκαν στα αρχεία του Γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών και το περιεχόμενο αυτό ταυτιζόταν με τις σημειώσεις του Μεταξά. Βενιζέλος και Μεταξάς, *Εθνικός Διχασμός, том Α΄*, σ.63, том Γ΄ σ.188-190.

⁹⁵ Στο ίδιο, том. Α΄, σ. 64-65.

⁹⁶ Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, том. Β΄, σ. 438-439.

Μετά από λίγες μέρες η κυβέρνηση του Ζαΐμη παραιτήθηκε και ο βασιλιάς αγνοώντας τον αρχηγό της πλειοψηφίας, ζήτησε από τον φιλοβασιλικό Στέφανο Σκουλούδη να σχηματίσει κυβέρνηση, διαλύοντας ταυτόχρονα την Βουλή και κηρύσσοντας εκλογές. Η κυβέρνηση του Σκουλούδη είχε σκοπό να διατηρήσει την ουδέτερη θέση της Ελλάδας και να κρατήσει το κόμμα των Φιλελευθέρων εκτός εξουσίας. Οι Φιλελεύθεροι δεν συμμετείχαν στις εκλογές στις 6/12 Δεκεμβρίου του 1915.⁹⁷ Η αποχή τους είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη της αντιβενιζελικής παράταξης στη Βουλή. Ο βασιλιάς και το φιλοβασιλικό περιβάλλον του, στο οποίο ανήκε ο Μεταξάς, θα έπαιρναν στο εξής τις καθοριστικές αποφάσεις, χάνοντας οι βενιζελικοί κάθε δυνατότητα παρέμβασης. Στην κυβέρνηση παρέμεινε ως πρωθυπουργός ο Σκουλούδης με πρώτο κόμμα αυτό των Εθνικοφρόνων του Δημήτριου Γούναρη.⁹⁸

Η ελληνική κυβέρνηση αποσκοπώντας στη διατήρηση της πολιτικής της ουδετερότητας, ανακοίνωσε τον αφοπλισμό των σερβικών και των γαλλοβρετανικών στρατευμάτων σε περίπτωση προσχώρησής τους στο ελληνικό έδαφος, επικαλούμενη την Συνθήκη της Χάγης. Η ελληνική στάση προκάλεσε έντονη εχθρότητα στις συμμαχικές δυνάμεις που βρίσκονταν στη Μακεδονία⁹⁹ με επικεφαλής τον στρατηγό Μωρίς Σαράιγ. Ο στρατηγός Σαράιγ βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη σε «ανήσυχη ειρήνη με τις ελληνικές αρχές»¹⁰⁰ καθώς ανησυχούσε ότι θα δεχόταν επίθεση από Έλληνες φιλοβασιλικούς που θα συνεργάζονταν με τα βουλγαρικά και γερμανικά στρατεύματα. Οι Σύμμαχοι προέβησαν σε εχθρικά μέτρα κατά της Ελλάδας¹⁰¹ αφενός για να την πειθαναγκάσουν να έλθει με το μέρος τους και αφετέρου για να απομακρύνουν τους φιλοβασιλικούς από την εξουσία. Η διατήρηση του θρόνου δεν συμβάδιζε με τα συμφέροντα των Συμμάχων ενώ το παλάτι με το Γενικό Επιτελείο υπονόμευαν τα στρατεύματα των αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη. Οι βασιλικοί δεν είχαν πρόθεση να συνάψουν συμφωνία με τους Συμμάχους, αλλά επεδίωκαν να χρονοτριβήσουν, ελπίζοντας σε μια γερμανική επίθεση εναντίον των δυνάμεων της Αντάντ στην Μακεδονία. Ο Μεταξάς, πιστεύοντας ότι το αποτέλεσμα του πολέμου

⁹⁷Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.301.

⁹⁸Κλάνης και Κούμας, *ό.π.*, σ.31-32.

⁹⁹Ο όγκος των συμμαχικών στρατευμάτων στην Μακεδονία αυξάνονταν καθώς τα στρατεύματα της Αντάντ υποχωρούσαν από τα Δαρδανέλλια.

¹⁰⁰Πετράκη, *ό.π.*, σ. 56.

¹⁰¹Περιορισμός στις εισαγωγές συγκεκριμένων αγαθών, απαιτήσεις που πρόσβαλλαν την ελληνική κυριαρχία όπως την ελεύθερη χρήση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου ως τα ελληνικά σύνορα. Βλ.σχετ. Κλάνης και Κούμας, σελ.32.

θα κριθεί στην Ευρώπη, επεδίωκε να διατηρηθεί η ελληνική ουδετερότητα, αλλά δεν απέκλειε και το ενδεχόμενο γερμανικής συμμαχίας.¹⁰²

Οι σχέσεις της βασιλικής κυβέρνησης των Αθηνών με τις δυνάμεις της Αντάντ επιδεινώνονταν σταδιακά. Η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε τη μεταφορά του Σέρβου βασιλιά και του στρατού του μέσω της Κέρκυρας στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ως αφορμή επικαλέστηκε τις μεταδοτικές ασθένειες του σερβικού στρατού. Στην πραγματικότητα φοβόταν την πιθανή ανατροπή του θρόνου από την ένωση των βενιζελικών με τις σερβικές δυνάμεις. Τελικά ο σερβικός στρατός μεταφέρθηκε μέσω θαλάσσης από τον Ισθμό της Κορίνθου στην Θεσσαλονίκη.¹⁰³ Όπως αναφέρει ο ιστορικός Ευάνθης Χατζηβασιλείου, οι προσπάθειες της Βρετανίας και της Γαλλίας για την κατάκτηση των Στενών των Δαρδανελίων στην ομώνυμη εκστρατεία, η αποτυχία αυτής με την μεταφορά των αγγλογαλλικών στρατευμάτων στην Μακεδονία μαζί με το σερβικό στρατό, σε συνδυασμό με την έξοδο της Βουλγαρίας στο πόλεμο στο πλευρό της Κεντρικής Συμμαχίας, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του Μακεδονικού Μετώπου. Στην ουσία το Μακεδονικό Μέτωπο αφορούσε την πρώτη προσπάθεια των Δυνάμεων της Αντάντ να διευρύνουν τις στρατηγικές επιχειρήσεις τους στα βασικά πεδία μάχης που πίστευαν ότι θα διευκολυνόταν ο αγώνας τους και ότι θα κρινόταν ο πόλεμος.¹⁰⁴

2. Η παράδοση του οχυρού Ρούπελ Ο νέος ρόλος του Μεταξά και οι Επίστρατοι

Τα συμμαχικά στρατεύματα εξέρχονταν σταδιακά από την Θεσσαλονίκη και κατευθύνονταν στην περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας. Η Βουλγαρία και η Τουρκία θεώρησαν αυτές τις κινήσεις των ένοπλων δυνάμεων των Συμμάχων ως προπαρασκευαστικές ενέργειες για επίθεση εναντίον τους. Το οχυρό Ρούπελ αποτελούσε φυσική δίοδο ανάμεσα στη Βουλγαρία και στην ανατολική Μακεδονία.¹⁰⁵ Το Γενικό Αρχηγείο της Γερμανίας ζήτησε από την ελληνική

¹⁰² Λεονταρίδης, ό.π., σ. 32-34.

¹⁰³ Ιωακείμ, ό.π., σ. 309.

¹⁰⁴ Ευάνθης, Χατζηβασιλείου, «Παγκόσμιος Πόλεμος, περιφερειακές πραγματικότητες και τοπικότητα. Επιστήμονες ενώπιον πολλαπλών πιέσεων», στο: Δήμητρα Πατρωνίδου-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της, ιστορία και πολιτισμός πρακτικά ζ' επιστημονικής συνάντησης Η Δράμα και η περιοχή της κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο: ενσωμάτωση, δεύτερη κατοχή, ανασυγκρότηση 16-18 Νοεμβρίου 2018*, Δήμος Δράμας, Δράμα, 2020, σ.34-35.

¹⁰⁵ Ιωακείμ, ό.π., σ.310.

κυβέρνηση «την κατάληψη του οχυρού Ρούπελ και των εκατέρωθεν κορυφογραμμών Κερκίνης και Αγκίστρου, γιατί οι Σύμμαχοι πέρασαν τον ποταμό Στρυμόνα».¹⁰⁶ Παρ' όλες τις διαμαρτυρίες της ελληνικής κυβέρνησης, στις 9/22 Μαΐου 1916 οι πρέσβεις της Βουλγαρίας και της Γερμανίας της ανακοίνωσαν ότι θα προέβαιναν στις ανωτέρω ενέργειες. Ταυτόχρονα, οι προαναφερόμενες χώρες εγγυήθηκαν για την ελληνική εδαφική ακεραιότητα, την αποχώρηση των στρατιωτικών δυνάμεών τους μετά το τέλος των εχθροπραξιών καθώς και την παροχή αποζημίωσης.¹⁰⁷

Στις 10 Μαΐου του 1916 ο Μεταξάς συνέταξε ο ίδιος σχετική διαταγή προς τις ένοπλες ελληνικές δυνάμεις για την υπεράσπιση του οχυρού Ρούπελ. Στις 26 Μαΐου του 1915 οι γερμανικοβουλγαρικές δυνάμεις απαίτησαν την παράδοση του οχυρού Ρούπελ. Οι ελληνικές δυνάμεις σύμφωνα με τις μέχρι τότε ληφθείσες διαταγές, υπερασπίστηκαν το οχυρό με πυρά. Η τηλεφωνική επικοινωνία του Έλληνα διοικητή με την Αθήνα μέσω της Θεσσαλονίκης είχε κοπεί.¹⁰⁸ Όταν ενημερώθηκε το Γενικό Επιτελείο στην Ελλάδα για την υπάρχουσα κατάσταση στο οχυρό Ρούπελ, ο Μεταξάς παρά την αρχική διαταγή υπεράσπισης του οχυρού συμβούλεψε τον πρωθυπουργό ότι έπρεπε να αποφευχθεί οποιαδήποτε σύγκρουση με τη Γερμανία.¹⁰⁹

Η πολιτική της ουδετερότητας απαιτεί να υπάρχουν πολιτικά και γεωγραφικά ερείσματα. Η ελληνική κυβέρνηση, όπως γράφει ο καθηγητής Κων. Σβολόπουλος στο βιβλίο του *Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1830-1981*, στερούμενη των ανωτέρω, μετέβαλλε την ειρήνη και την ανεξαρτησία της χώρας σε φενάκη, οδηγώντας την σε ολοκληρωτική υποταγή από τις πιο ισχυρές δυνάμεις του πολέμου.¹¹⁰ Η παράδοση του Ρούπελ στους Γερμανούς και στους Βούλγαρους αποτέλεσε την κορωνίδα της αναποτελεσματικής αφοσίωσης της ελληνικής κυβέρνησης στην πολιτική της ουδετερότητας, προκαλώντας άσχημη εντύπωση στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και στο εξωτερικό. Η στάση του Μεταξά, ο οποίος ανέλαβε την ευθύνη για την παράδοση

¹⁰⁶Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Επίτομη Ιστορία της Συμμετοχής του ελληνικού στρατού στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-1918*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1993, σελ.73.

¹⁰⁷Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, (στο εξής ΥΔΙΑ), 1916, φακ.Α/ΑΑΚ9, υπόθεση Ρούπελ. Εισβολή Γερμανοβούλγαρων στην Ανατολική Μακεδονία, Mirbach προς Σκουλούδη, αριθ. 6624, (απόρρητο έγγραφο) 9/22 Μαΐου 1916, Passarof προς Σκουλούδη, αριθ.601,(απόρρητο έγγραφο), 10/23 Μαΐου 1916, Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.145.

¹⁰⁸Ο Μεταξάς αργότερα είχε υποστηρίξει ότι η διακοπή της τηλεφωνικής επικοινωνίας ήταν παγίδα του στρατηγού Σαράιγ με σκοπό την σύγκρουση της Γερμανίας με την Ελλάδα. Βλεπ. σχ. Ιωακείμ. *ό.π.*, σ.310.

¹⁰⁹Στο ίδιο.

¹¹⁰Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.144.

του οχυρού Ρούπελ, επικρίθηκε δριμύτατα μέχρι το τέλος της ζωής του από τους αντιπάλους του με την κατηγορία του «δειλού» και του «προδότη».¹¹¹

Ο Μεταξάς στην εφημερίδα *Καθημερινή* το 1934 αναλύει και περιγράφει τα γεγονότα. Συγκεκριμένα, τα συμμαχικά στρατεύματα είχαν καταπατήσει την ελληνική ουδετερότητα, με την κατάληψη του σιδηρόδρομου της Μακεδονίας, των τηλεγραφών και των οχυρών με αποτέλεσμα να ωθήσουν τη Βουλγαρία και τη Γερμανία να περάσουν τα ελληνικά σύνορα. Οι ενέργειες των Συμμάχων θα οδηγούσαν την Ελλάδα σε σύρραξη με τη Γερμανία και τη Βουλγαρία. Σύμφωνα όμως με το υπ' αριθμ. 4 άρθρο της από 14/27 Νοεμβρίου 1914 Συμφωνίας ανάμεσα στην Ελλάδα και στους Συμμάχους, την οποία οι τελευταίοι επέβαλλαν, σε περίπτωση γερμανοβουλγαρικής εισβολής η Ελλάδα όφειλε να αποσύρει τις στρατιωτικές δυνάμεις της αφήνοντας το πεδίο μάχης ελεύθερο. Η κυβέρνηση του Σκουλούδη προσπάθησε να αποφύγει την εισβολή από τους Βούλγαρους, αφενός γιατί δεν ήθελε να μετατρέψει την Μακεδονία σε πεδίο μάχης και αφετέρου δεν ήθελε να προσβληθεί το εθνικό αίσθημα.¹¹²

Η παράδοση του Ρούπελ εξόργισε τους Συμμάχους, οι οποίοι ενώ είχαν καταπατήσει την ουδετερότητα της Ελλάδας και είχαν καταλάβει οχυρά στην Μακεδονία, αντέδρασαν δυναμικά. Ειδικότερα, κήρυξαν στρατιωτικό νόμο στη Θεσσαλονίκη υπό τον στρατηγό Σαράιγ, επέβαλλαν μερικό ναυτικό αποκλεισμό, προχώρησαν σε κατάσχεση των πλοίων και του φορτίου τους με κάρβουνο και κατέλαβαν τη Θάσο, δημιουργώντας ναυτική βάση. Επίσης η Ιταλία προφασιζόμενη την αβεβαιότητα της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την παράδοση της νότιας Αλβανίας στη Γερμανία ζήτησε από τους Συμμάχους να επεκτείνει την κατοχή της σε όλη την Ήπειρο μέχρι και τα Ιωάννινα, όπως και έγινε.¹¹³

Στις 8/16 Ιουνίου 1916 οι πρόεδροι της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, απαίτησαν με τηλεσίγραφο προς την ελληνική κυβέρνηση την αποστράτευση της Ελλάδας, την απομάκρυνση της κυβέρνησης Σκουλούδη¹¹⁴ μαζί με την απόλυση άλλων δημόσιων προσώπων, τη διάλυση της βουλής και τη διεξαγωγή νέων εκλογών. Οι δυνάμεις της Αντάντ δικαιολόγησαν την στάση τους, ως αποτέλεσμα της

¹¹¹Ιωακείμ, *ό.π.*, σ. 311-312.

¹¹²Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, τόμος Β', σ. 80-81.

¹¹³Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.313.

¹¹⁴ΥΔΙΑ, 1916, φακ.Α/4/Χ,(Ζ) διακοίνωση των Συμμάχων για παραίτηση της κυβέρνησης Σκουλούδη, 8/21 Ιουνίου 1916.

αστάθειας που επικρατούσε στο εσωτερικό της Ελλάδας¹¹⁵ και εξαιτίας του ρόλου τους ως προστάτιδες δυνάμεις από την Συνθήκη του Λονδίνου το 1830. Ο Βενιζέλος δεν αντέδρασε στην προκλητική συμπεριφορά των Συμμάχων. Ο Σκουλούδης παραιτήθηκε και ο Βασιλιάς τον αντικατέστησε με τον μοναδικό αποδεκτό από τους Συμμάχους αντιβενιζελικό, τον Αλέξανδρο Ζαΐμη.

Σύμφωνα με τις προαναφερόμενες απαιτήσεις των Συμμάχων η κυβέρνηση του Ζαΐμη, τον Ιούλιο του 1916 απέλυσε τους αρχηγούς της αστυνομίας και δημοσίευσε το Διάταγμα της γενικής αποστράτευσης. Ο Μεταξάς αποχώρησε από τον στρατό με τον βαθμό του συνταγματάρχη, κάτι που αποτέλεσε πλήγμα για τον βασιλιά και το Γενικό Επιτελείο. Ο βασιλιάς στερούταν πλέον επίσημα οργανωμένο στρατό, αποκτώντας όμως «ιδιωτικό». Το καλοκαίρι του 1916 υπό την εποπτεία του Μεταξά δημιουργήθηκε ο σύνδεσμος των Επιστρατών.¹¹⁶

Οι άνδρες που είχαν αποστρατευτεί, εκ των οποίων οι περισσότεροι είχαν συμμετάσχει στους πρόσφατους βαλκανικούς πολέμους, αισθάνονταν αδικημένοι τόσο από την απραξία όσο και από τον εξευτελισμό της Ελλάδας. Οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες, ο πληθωρισμός και η ανεργία τούς οδήγησαν να οργανωθούν σε ομάδες εφέδρων που ορκίζονταν πίστη στον βασιλιά. Στο πρόσωπο του Μεταξά βρήκαν τον αρχηγό της παραστρατιωτικής οργάνωσης, του κινήματος των Επιστρατών. Οι άριστες στρατιωτικές του γνώσεις, που είχαν επιβεβαιωθεί με τις νίκες των βαλκανικών πολέμων, με την αποφυγή της συμμετοχής της Ελλάδας στην καταστροφική εκστρατεία κατά των Δαρδανελίων το 1915 και η απόλυτή του πίστη στον Βασιλιά, ήταν τα κριτήρια επιλογής του ως αρχηγού των Επιστρατών. Το επίσημο ελληνικό κράτος είχε καταστραφεί και υπό την ηγεσία του Μεταξά η ένοπλη παραστρατιωτική οργάνωση των Επιστρατών κυριάρχησε στην πολιτική έως το 1920, προκαλώντας τρόμο στα αστικά κέντρα και στην επαρχία.¹¹⁷

Ο Μεταξάς θεωρούσε τιμή του που ήταν οργανωτής του κινήματος αυτού. Ο Επιστρατοί εκπροσωπούσαν, σύμφωνα με τον Μεταξά, την ελληνική νεολαία, τους πολεμιστές και όχι τους ψηφοφόρους, τονίζοντας ότι κινητήρια δύναμή τους ήταν η αγάπη τους για την Ελλάδα. Κατά την αρθρογραφία του με τον Βενιζέλο στις 11

¹¹⁵Το Κοινοβούλιο δεν εξέφραζε την κοινή γνώμη καθόσον το Σύνταγμα δεν εφαρμόζονταν και η πολιτική αστάθεια από την συχνή διάλυση της βουλής, περιόριζε το εκλογικό δικαίωμα. Βλ. σχ. Ιωακείμ, *ό.π.*, σ. 314.

¹¹⁶Κλάψης και Κούμας, *ό.π.*, σ. 37,

¹¹⁷Πετράκη, *ό.π.*, σελ.59.

Δεκεμβρίου 1934 στην εφημερίδα *Καθημερινή*, γράφει ότι η δημιουργία του Συνδέσμου των Επίστρατων ήταν αποτέλεσμα της γενικής αποστράτευσης και αποτελούσε μια στοιχειώδη κίνηση διαμαρτυρίας της ελληνικής ψυχής κατά της κατάλυσης της ελληνικής κυριαρχίας.¹¹⁸

Μετά την παράδοση του Ρούπελ τα γερμανικά και βουλγαρικά στρατεύματα προήλασαν στη Μακεδονία, καταλαμβάνοντας οι Βούλγαροι τη Φλώρινα, τη Δράμα και τις Σέρρες. Ταυτόχρονα η Ρουμανία κήρυξε πόλεμο κατά της Κεντρικής Συμμαχίας. Ο Μεταξάς υποστήριζε ότι η θέση της Ρουμανίας στον πόλεμο θα επηρέαζε την πολιτική της ουδετερότητας της Ελλάδας. Και ενώ η Ρουμανία τάχθηκε με τις Δυνάμεις της Αντάντ, η Ελλάδα αντίθετα δεν αντέδρασε.¹¹⁹ Ειδικότερα η κυβέρνηση Ζαΐμη προσπάθησε με διερευνητικές διαβουλεύσεις και την έγκριση του Βασιλιά και του Βενιζέλου, να προσχωρήσει η Ελλάδα στην Εγκάρδια Συμμαχία, αλλά οι διαπραγματεύσεις της torπιλίστηκαν από τους Μεταξά, Στρέιτ και Γούναρη. Στις 19 Αυγούστου/1 Σεπτεμβρίου 1916 τα στρατεύματα των Συμμάχων με τον Γάλλο ναύαρχο Νταρνίζ ντε Φουρνέ, αφού αποβίβασαν στρατό στον Πειραιά, κατέλαβαν όλα τα δυνατά μέσα επικοινωνίας της Αθήνας (τηλέγραφο, ταχυδρομείο, ασύρματο), συλλαμβάνοντας Γερμανούς πράκτορες. Οι Σύμμαχοι απαίτησαν από την ελληνική κυβέρνηση Ζαΐμη την διάλυση των Επίστρατων και την αναβολή των εκλογών. Η Κυβέρνηση Ζαΐμη παραιτήθηκε και η ανάληψη πρωθυπουργίας από τον Νικόλαο Καλογερόπουλο δεν αναγνωρίστηκε από την Αντάντ.¹²⁰ Ο βασιλιάς ανέθεσε τελικά την πρωθυπουργία στον καθηγητή Μεσαιωνικής Ιστορίας, τον Σπυρίδωνα Λάμπρο.

Τα στρατεύματα της Βουλγαρίας κατέλαβαν την Καβάλα και το Δ' Σώμα Στρατού υπό τον στρατηγό Χατζόπουλο¹²¹ παραδόθηκε χωρίς αντίσταση στους Γερμανούς. Οι περισσότεροι άνδρες (8.000) από το Δ' Σώμα Στρατού στάλθηκαν και κρατήθηκαν σε στρατόπεδο της γερμανικής πόλης Γκαίλριτς μέχρι το τέλος του πολέμου ως «φιλοξενούμενοι» και όχι ως αιχμάλωτοι.¹²² Οι Σύμμαχοι χάσανε την εμπιστοσύνη τους στην Ελλάδα και σκέφτονταν να παραδώσουν την Κεντρική

¹¹⁸Μεταξάς και Βενιζέλος, τόμος Γ, σελ. 35-36.

¹¹⁹Ιωακείμ, *ό.π.*, σελ.320.

¹²⁰Κλάψης και Κούμας, *ό.π.*, σ.37.

¹²¹ΥΔΙΑ, 1916,φak.A/AAK 10, Χατζόπουλος προς τους πρέσβεις της Ελλάδας στο Βερολίνο,(έκθεση) αριθ.395,Γκαίρλιτς, 19 Δεκεμβρίου 1916.

¹²²Προτίμησαν οι στρατιώτες του Δ' Σώματος να παραδοθούν στην Γερμανία παρά να επιστρέψουν στην Θεσσαλονίκη και να ενσωματωθούν στο Κίνημα Εθνικής Αμύνης. Βλ. σχ. *Ιωακείμ*, σελ. 322.

Μακεδονία στη Σερβία.¹²³ Ο στόλος της Βρετανίας που βρίσκονταν στη ναυτική βάση της στη Θάσο απαγόρευσε την προσέγγιση οποιουδήποτε πλοίου με εφόδια στα παράλια της Μακεδονίας με αποτέλεσμα η Καβάλα να λιμοκτονεί. Ο Μεταξάς το θεώρησε ως ένα τέχνασμα εξαναγκασμού από τους Συμμάχους για να έρθει σε σύγκρουση η Ελλάδα με τη Γερμανία.¹²⁴

3. Τα «Νοεμβριανά» και ο παρασκηνιακός ρόλος του Μεταξά.

Ο Βενιζέλος κατέφυγε στην Κρήτη, κηρύσσοντας το σχηματισμό της προσωρινής κυβέρνησης με τους υποστηρικτές του, τον Παύλο Κουντουριώτη και τον Παναγιώτη Δαγκλή. Έπειτα, τον Οκτώβριο του 1916, μετέβη στην Θεσσαλονίκη σχηματίζοντας την κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας, με αποτέλεσμα τον χωρισμό της Ελλάδας σε δύο στρατόπεδα. Ο εθνικός διχασμός ήταν πραγματικότητα. Η Νέα Ελλάδα (Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, νησιά του Ανατολικού Αιγαίου δηλαδή η Σάμος, η Ικαρία, η Χίος, η Λέσβος, η Λήμνος και Κρήτη) υπό τον Βενιζέλο υπέρ της Εγκάρδιας Συνεννόησης και η Παλαιά Ελλάδα (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου), παρέμεινε ουδέτερη και φιλοβασιλική. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους βασιλικούς-Επίστρατους και στους βενιζελικούς έγιναν πιο έντονες με αποκορύφωμα τα «Νοεμβριανά » του 1916.¹²⁵

Μια ανεπιτυχής προσπάθεια συμφωνίας μεταξύ των Συμμάχων και του βασιλιά έγινε τον Οκτώβριο του 1916. Ο Κωνσταντίνος είχε την διάθεση να αποσύρει τον στρατό του από την Θεσσαλία, κρατώντας μόνο μία μεραρχία και να αποστρατεύσει μέρος των δυνάμεών του. Ως αντάλλαγμα, ζήτησε τον τερματισμό των πιέσεων από τους Συμμάχους και απαίτησε εγγυήσεις από αυτούς ότι δεν θα βοηθούσαν το κίνημα της Εθνικής Άμυνας να κινηθεί εναντίον της βασιλικής κυβέρνησης. Ο βασιλιάς πρότεινε διαπραγματεύσεις στο Γάλλο πρέσβη Πώλ Μπεναζέ με σκοπό κάποιο συμβιβασμό, παραδίδοντας ποσότητες στρατιωτικού και ναυτικού πολεμικού υλικού. Η Γαλλία θα έπρεπε να σεβαστεί την ελληνική ουδετερότητα και να περιορίσει την εξουσία της Προσωρινής Κυβέρνησης εις βάρος της κυβέρνησης των Αθηνών. Η διαλλακτικότητα από την συμφωνία του

¹²³ Δημ. Βάκας, *Μεγάλη Ελλάς, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πολεμικός ηγέτης*, οίκος Μιχ.Σαλιβέρου, Αθήνα, 1949, σ. 56-57.

¹²⁴ Ιωακείμ,ό.π.,σ.322.

¹²⁵ Πετράκη, ό.π., σ.61.

Κωνσταντίνου με τον Μπεναζέ δεν κράτησε πολύ, καθόσον οι βλέψεις του Βενιζέλου προς την νότια Ελλάδα και οι πιέσεις που δέχτηκε ο βασιλιάς από τον στρατιωτικό κύκλο του, τον έπεισαν να αποσυρθεί από τις διαπραγματεύσεις. Ο Μεταξάς μαζί με τον Δούσμανη, οργανώνοντας τους κατώτερους αξιωματικούς, είχαν προετοιμάσει αντίσταση για την παράδοση και τον αφοπλισμό του πολεμικού υλικού.¹²⁶

Στις 16 Νοέμβριου 1916 ο ναύαρχος Φουρνέ ζήτησε από την κυβέρνηση της Αθήνας, εν ονόματι της Γαλλίας και με την ισχύ της συμφωνίας Μπεναζέ-Κωνσταντίνου, να παραδοθεί το πολεμικό-αμυντικό υλικό της Ελλάδας. Επίσης να τεθούν σε συμμαχικό έλεγχο οι ταχυδρομικές και τηλεγραφικές υπηρεσίες, ως αντιστάθμισμα της παράδοσης των πολεμικών προμηθειών της ανατολικής Μακεδονίας στην Γερμανία και τη Βουλγαρία. Τέλος, ο Φουρνέ απαίτησε την απέλαση των πρεσβευτών των Δυνάμεων της Κεντρικής Συμμαχίας από την Αθήνα.¹²⁷ Η απόρριψη των γαλλικών αιτημάτων από την φιλοβασιλική κυβέρνηση είχε ως αποτέλεσμα την αποβίβαση του συμμαχικού στρατού (3.000 άνδρες εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν Γάλλοι) στο Φάληρο και στον Πειραιά καταλαμβάνοντας θέσεις στην Αθήνα και γύρω από το παλάτι. Η αντίδραση των βασιλικών και των Επίστρατων ήταν δυναμική και αποτελεσματική. Μετά τη σύγκρουση των βασιλικών με τα συμμαχικά στρατεύματα, ο ναύαρχος Φουρνέ αποκλείστηκε στο αρχηγείο του στο Ζάππειο. Ύστερα από συμφωνία με τον Βασιλιά απέσυρε προσωρινά τα συμμαχικά στρατεύματα. Ακολούθησαν συλλήψεις βενιζελικών, φυλακίσεις, λεηλασίες σπιτιών, δολοφονίες.¹²⁸

Ο ρόλος του Μεταξά στα «Νοεμβριανά» ήταν καταλυτικός. Είχε διευθετήσει την μετάθεση του υποστράτηγου Παπούλα από την Ήπειρο στην Αθήνα ως αρχηγό των Επίστρατων. «Ήταν ο Μεταξάς ο οποίος ανάγκασε τον βασιλιά να αντισταθεί και ο Παπούλας που ενέπνευσε τον ενθουσιασμό μεταξύ των πολλών για να μπορέσουν να αντισταθούν με σθένος ενάντια σε εκείνους που απαιτούσαν τα όπλα του ελληνικού στρατού».¹²⁹ Ο Μεταξάς κρατούσε τις φιλοδοξίες του μυστικές. Ειδικότερα, εξαιτίας των δραστηριοτήτων και της θέσης του κοντά στον βασιλιά, παρόλο που ήξερε την πραγματική κατάσταση, δεν την αποκάλυπτε σε άλλους. Ο Μεταξάς ήταν ο ηγετικός νους, που ενέπνεε ασφάλεια και εμπιστοσύνη στους αξιωματικούς και οι συμβουλές

¹²⁶ Λεονταρίδης, «Η διεθνής..», σ. 41-42.

¹²⁷ Ιωακείμ, ό.π., σ.328.

¹²⁸ Πετράκη, ό.π., σελ.62.

¹²⁹ Ιωακείμ, ό.π., σελ 332.

του δεν αμφισβητούνταν, καθόσον θεωρούταν βασιλικός εκπρόσωπος.¹³⁰ Στο ημερολόγιο του, δυο χρόνια μετά από τα γεγονότα των «Νοεμβριανών» και, ενώ βρισκόταν στην εξορία θυμόταν με θαυμασμό τον αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Συμμάχων.¹³¹

Οι διωγμοί των Φιλελευθέρων συνεχίστηκαν και οι Επίστρατοι ύστερα από την ολοκλήρωσή του έργου τους αποστρατεύτηκαν. Οι εφημερίδες της Αθήνας δημοσίευσαν διάγγελμα καλώντας τον ελληνικό λαό της Αθήνας στο Πεδίο του Άρεως στις 12 Δεκεμβρίου 1916 να συμμετέχουν στον «αναθεματισμό» του Βενιζέλου.¹³² Υπό την παρουσία του αρχιεπισκόπου Θεόκλητου,¹³³ οκτώ επισκόπων και του αθηναϊκού λαού, έλαβε χώρα το «Ανάθεμα κατά του Βενιζέλου». Τα ανωτέρω γεγονότα συγκλόνισαν τον ελληνικό λαό και εξόργισαν τους Συμμάχους και τον Βενιζέλο, κηρύττοντας πόλεμο ενάντια στη Γερμανία, στη Βουλγαρία και έκπτωτο τον βασιλιά.¹³⁴ Οι Σύμμαχοι ξεκίνησαν τον αποκλεισμό της Παλιάς Ελλάδας. Ο Μεταξάς με διακριτικότητα αποσύρθηκε από το Γενικό Επιτελείο για λόγους εθνικού συμφέροντος και για τις «αγαθές σχέσεις» της Ελλάδας με τις δυνάμεις τις Αντάντ¹³⁵ και διορίστηκε διοικητής στη σχολή Λοχαγών.

Η Γαλλία επιθυμούσε την εκθρόνιση του βασιλιά, αλλά η Αγγλία, η Ρωσία και η Ιταλία είχαν επιφυλάξεις, η καθεμία χώρα για τους δικούς της λόγους.¹³⁶ Στις 31 Δεκεμβρίου 1916 οι Σύμμαχοι έστειλαν διακοίνωση στην ελληνική κυβέρνηση απαιτώντας την απομάκρυνση του ελληνικού στρατού από την ηπειρωτική Ελλάδα και τη μεταφορά του πολεμικού υλικού στην Πελοπόννησο, την απαγόρευση οπλοφορίας των πολιτών και συνάντησης των Επίστρατων, την αποφυλάκιση των πολιτικών κρατούμενων και των βενιζελικών, την επίσημη απολογία της ελληνικής κυβέρνησης και τη δημόσια μεταμέλεια του στρατού της Ελλάδας, τον έλεγχο των τηλεγραφικών και τηλεφωνικών επικοινωνιών και την ελεύθερη χρήση των

¹³⁰ Στο ίδιο, σελ 330-331.

¹³¹ Μεταξάς, Ημερολόγιο Β', σελ.563.

¹³² Εφημερίδα, *Εμπρός*, Αθήνα, 11 Δεκεμβρίου 1916, σ.2, εφημερίδα *Σκριπ*, Αθήνα, 12 Δεκεμβρίου 1916, σ.2.

¹³³ Ο αρχηγός της ελληνικής εκκλησίας, αρχιεπίσκοπος Θεόκλητος απήγγειλε: «*ανάθεμα και τρίς ανάθεμα είς τον προδότην*», βλ. σχ. εφημερίδα, *Σκριπ*, Αθήνα, 13 Δεκεμβρίου 1916, σ.1.

¹³⁴ Πετράκη, *ό.π.*, σ.62.

¹³⁵ Βενιζέλος και Μεταξάς, τόμος Β', σ.109.

¹³⁶ Η Ρωσία και η Ιταλία δεν ήθελαν στην εξουσία τον Βενιζέλο, ώστε να μην υπάρχει ανταγωνισμός ανάμεσα τους για την Κωνσταντινούπολη και για την Ανατολία αντίστοιχα. Επίσης ο τσάρος ήταν ξάδελφος του Κωνσταντίνου. Η Αγγλία δεν επιθυμούσε την εκθρόνιση του βασιλιά για δυναστικούς λόγους. Βλεπ. σχετ. Ιωακείμ, *ό.π.*, σ. 338-339.

ελληνικών λιμανιών, των οδικών και σιδηροδρομικών συγκοινωνιών της. Ο αποκλεισμός της παλιάς Ελλάδας θα αίρονταν μόνο εάν ικανοποιούνταν οι συμμαχικές απαιτήσεις, ενώ οι Σύμμαχοι διαβεβαίωσαν την ελληνική κυβέρνηση ότι δεν θα επέτρεπαν τον στρατό της προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη να καταλάβει τις περιοχές της Θεσσαλίας και της Ηπείρου.¹³⁷

Μετά την επίσημη απολογία της ελληνικής κυβέρνησης στους πρέσβεις των Συμμάχων για «τα θλιβερά γεγονότα της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1916» και παρόλη την εξευτελιστική τελετή του ελληνικού στρατού που παρήλασε με χαμηλωμένες σημαίες, χαιρετώντας αντίστοιχα με τιμές τις σημαίες των Συμμάχων, ο αποκλεισμός από τους Συμμάχους δεν έπαυσε να ισχύει. Ο απόλυτος έλεγχος των εισαγωγών και των εξαγωγών, η απαγόρευση εισαγωγών πολεμικού υλικού, των βασικών ειδών διατροφής και καυσίμων, η λογοκρισία στις τηλεγραφικές και ταχυδρομικές επικοινωνίες, απομόνωσαν τον ελληνικό λαό, ο οποίος λιμοκτονούσε. Ο Μεταξάς πίστευε ότι «ηθικός αυτουργός» για την στέρηση που υπέστη η ελληνική κοινωνία από τον αποκλεισμό των Συμμάχων ήταν ο Βενιζέλος με την επιμονή του να στρέφει διαρκώς τον ελληνικό λαό κατά του Βασιλιά.¹³⁸

Οι βασιλικοί επιθυμούσαν η Γερμανία να επιτεθεί πρώτη εναντίον των Συμμάχων στην Μακεδονία, ώστε να αναγκαστούν τα συμμαχικά στρατεύματα να αποσυρθούν, ενώ εκείνοι θα επιτίθεντο στις δυνάμεις της Αντάν από το νότο. Αντίθετα, η Γερμανία επεδίωκε η πρωταρχική κίνηση επίθεσης να πραγματοποιηθεί από τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Η βασίλισσα Σοφία, πρωταγωνιστώντας στα σχέδια αυτά με την βοήθεια του Μεταξά,¹³⁹ βοήθησε στην αποστολή μηνυμάτων από το Βερολίνο στην Αθήνα και αντίστροφα. Η απροθυμία της Γερμανίας για επίθεση στο Μακεδονικό Μέτωπο οδήγησε τον Μεταξά στην οργάνωση της Λεγεώνας των Επίστρατων. Δηλαδή ελληνικές αντάρτικες ομάδες που μάχονταν στα Ηπειρωτικά και Μακεδονικά βουνά με σκοπό την αποκατάσταση της επικοινωνίας της Γερμανίας με την Ελλάδα, η οποία είχε διακοπεί από τα επεισόδια των «Νοεμβριανών». Οι

¹³⁷Στο ίδιο, σ. 339-340.

¹³⁸Στο ίδιο, σ.341-342.

¹³⁹Ο Μεταξάς ήταν έμπιστος φίλος της βασίλισσας Σοφίας. Η γνώση της γερμανικής γλώσσας και ο θαυμασμός του Μεταξά για την γερμανική φυλή συντελούσαν στην «φιλία» του με την βασίλισσα Σοφία. βλπ. σχ.Ιωακείμ. ό.π.,σ. 343.

σποραδικές ενέργειες των αντάρτικων βασιλικών ομάδων δυσανασχέτησαν τους Συμμάχους, γιατί είχαν σχέση με στρατιωτικούς και ειδικά με τον Μεταξά.¹⁴⁰

Οι Σύμμαχοι και ιδιαιτέρως η Γαλλία επιθυμούσαν διακαώς την απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου από τη Ελλάδα. Η εξέλιξη των διεθνών γεγονότων ενίσχυσε τις συμμαχικές θέσεις για την ανατροπή του Έλληνα Βασιλιά. Ειδικότερα, η παραίτηση του τσάρου Νικολάου Β΄, ο οποίος ήταν αντίθετος στην εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, καθόσον ήταν πρώτος ξάδελφος του, σε συνδυασμό με την αντικατάσταση του Γάλλου μετριοπαθή πρωθυπουργού Aristide Briand από τον Alexadre Ribot, αποτέλεσαν σοβαρό πλήγμα για τον θρόνο του Κωνσταντίνου.¹⁴¹ Επίσης, η έξοδος των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο έδωσε την «ελευθερία» στους Συμμάχους να εκθρονίσουν τον βασιλιά, χωρίς να ανησυχούν για την κοινή γνώμη της Αμερικής.¹⁴²

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος τον Απρίλιο του 1917 αντικατέστησε τον πρωθυπουργό Λάμπρο με τον φιλοδυτικό Ζαΐμη, με σκοπό την εξασφάλιση της ανοχής των δυνάμεων της Εγκάρδιας Συνεννόησης. Η Γαλλία, παρόλες τις αντιρρήσεις της Ρωσίας και της Ιταλίας, όρισε τον Jonnart Charles ως «ύπατο αρμοστή» για την διεκπεραίωση της εκθρόνισης του Έλληνα βασιλιά.¹⁴³ Ο Μεταξάς, ύστερα από τα «Νοεμβριανά», είχε αποσυρθεί διακριτικά από την πολιτική και από τον στρατό και ενεργούσε παρασκηνιακά με σκοπό να μην φέρει σε δύσκολη θέση τον βασιλιά, καθώς ήταν «ανεπιθύμητος»,¹⁴⁴ όπως αναφέρει ο ίδιος κατά την αρθρογραφία του στην εφημερίδα *Καθημερινή* το 1934. Ο Μεταξάς έχοντας προαίσθηση για την «δίωξη του βασιλιά Κωνσταντίνου» από τον ύπατο αρμοστή, Jonnart, αντέδρασε δυναμικά.¹⁴⁵

¹⁴⁰Ο Κ. Δεμερτζής, Υπουργός Στρατιωτικών, είχε εξηγήσει στον Βασιλιά την ενόχληση των Συμμάχων από τις βασιλικές ομάδες. βλ.σχετ. Ιωακείμ,ό.π.,σ.344.

¹⁴¹Κλάνης και Κούμας, ό.π., σ.47.

¹⁴²Η ελληνική πολιτική της ουδετερότητας είχε την έμμεση στήριξη της Αμερικής. Επίσης οι βασιλικοί είχαν προμηθευτεί πολεμικό υλικό από τις ΗΠΑ και οι απόψεις των βασιλικών δημοσιεύονταν ελεύθερα στον Τύπο της Αμερικής, αντίθετα με την λογοκρισία και τους χαρακτηρισμούς των «προδοτών» που τους απέδιδε ο Συμμαχικός Τύπος. Βλ.σχ. Ιωακείμ, ό.π., σ.346.

¹⁴³Κλάνης και Κούμας, ό.π.,σ.48.

¹⁴⁴Εξαιτίας της σχέσης του με τα γεγονότα των «Νοεμβριανών» η δεύτερη κυβέρνηση Ζαΐμη, η κυβέρνηση Καλογεροπούλου, η κυβέρνηση Λάμπρου και η τρίτη κυβέρνηση Ζαΐμη, απέφυγαν την επαφή με τον Μεταξά ώστε μην παρεξηγηθούν από διάφορους πράκτορες και κατασκόπους των Συμμάχων στην Αθήνα. Βλ.σχ. Μεταξάς, Ημερολόγιο,τομ. Γ΄, σ.99.

¹⁴⁵Στο ίδιο.

Ο Μεταξάς πρότεινε στον βασιλιά να φύγει από την Αθήνα και να καταφύγει στην Πελοπόννησο ¹⁴⁶ « εν μέσω του στρατού του και λαού απολύτως πιστού». ¹⁴⁷ Η μετάβαση του βασιλιά δεν μπορούσε να γίνει προς τον βορρά, τόσο λόγω έλλειψης άμυνας, αλλά και γιατί η κίνηση αυτή θα θεωρούταν από τους Συμμάχους ως απειλή για τα στρατεύματα τους στην Μακεδονία. Ο βασιλιάς θα μπορούσε στην Πελοπόννησο να μείνει ασφαλής αφενός γιατί οι Σύμμαχοι θα χρειάζονταν πολυάριθμο στρατό, που δεν διέθεταν, για να την καταλάβουν και αφετέρου σε περίπτωση αποκλεισμού από τους Συμμάχους ήταν επαρκή τα σιτηρά για πολλούς μήνες από την σοδειά του καλοκαιριού. Ο Μεταξάς πρότεινε την άμεση φυγή του Βασιλιά με ελάχιστα άτομα εμπιστοσύνης του, χωρίς την οικογένεια του, ώστε μέχρι τα μεσάνυχτα να έχει αποβιβαστεί στην Πελοπόννησο, καθώς τα συμμαχικά πλοία από τον Ισθμό της Κορίνθου αλλά και ο στρατός των Συμμάχων θα αποβιβάζονταν πρωινές ώρες. Ο Μεταξάς πίστευε ότι λόγω των συμμαχικών διαφορών τελικά οι Σύμμαχοι θα διαπραγματεύονταν με τον Βασιλιά, αλλά από την στάση του τελευταίου κατάλαβε ότι η πρόταση του απορρίφθηκε. ¹⁴⁸

Η προαίσθηση του Μεταξά για την δίωξη του Κωνσταντίνου επαληθεύτηκε. Στις 11 Ιουνίου 1917 ο γερουσιαστής Jonnart παρέδωσε τελεσίγραφο στον πρωθυπουργό Ζαΐμη απαιτώντας την παραίτηση του βασιλιά, με επιχείρημα ότι είχε παραβιάσει το Σύνταγμα και οι εγγυήτριες δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, ¹⁴⁹ είχαν χάσει την εμπιστοσύνη τους στο πρόσωπο του. Επίσης, γι' αυτό το λόγο η επιλογή του βασιλιά θα γινόταν από τις Προστάτιδες Δυνάμεις, αποκλείοντας τον νόμιμο διάδοχό του Γεώργιο, λόγω των φιλογερμανικών ιδεών του. Το τελεσίγραφο είχε διάρκεια εικοσιτεσσάρων ωρών και για αντάλλαγμα οι Προστάτιδες Δυνάμεις θα τερμάτιζαν τον αποκλεισμό, αποκαθιστώντας έτσι την εθνική ενότητα. Δεν υπήρχε πλέον δυνατότητα ασφαλούς μετάβασης του βασιλιά στην Πελοπόννησο. ¹⁵⁰ Στο Συμβούλιο του Στέμματος, στο οποίο συμμετείχαν οι πρώην πρωθυπουργοί και

¹⁴⁶ Παναγιώτης, Σαβοριανάκης, *Ιωάννης Μεταξάς, ηγέτης*, Σαββάλα, Αθήνα, 2004, σ.26.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 100.

¹⁴⁸ Στο ίδιο.

¹⁴⁹ Η Ρωσία δεν είχε δώσει την συναίνεσή της, βλ.σχ Κλάνης -Κούμας,ό.π., σ.48.

¹⁵⁰ Οι Σύμμαχοι ήδη είχαν μεταβεί στον Ισθμό της Κορίνθου ο στρατηγός Σαράιγ ήταν έτοιμος να προχωρήσει προς την Θεσσαλία, ο συμμαχικός στόλος έλεγχε τις ελληνικές θάλασσες και ο μη αποστρατευμένος λιγοστός ελληνικός στρατός είχε μεταφερθεί στην Πελοπόννησο. βλ. σχ. Ιωακείμ, ό.π, σ.353.

αρχηγοί κομμάτων, ο βασιλιάς ανακοίνωσε την απόφαση του να φύγει μαζί με την οικογένεια του, ορίζοντας ως διάδοχό του τον δευτερότοκο γιο του, Αλέξανδρο.¹⁵¹

Στην αντιπαράθεση του Μεταξά με τον Βενιζέλο το 1934, ο πρώτος περιγράφει την αντίδραση και την αγανάκτηση του λαού που προσπαθούσε να εμποδίσει την αναχώρηση του βασιλιά. Οι καμπάνες χτυπούσαν πένθιμα, οι διαδηλωτές, εκτός των Επιστράτων, ακόμα και εκείνοι οι Αθηναίοι που δεν συμμερίζονταν τα «φιλογερμανικά» αισθήματα του βασιλιά ζητούσαν εκδίκηση και διαμαρτύρονταν για την εξευτελιστική προς την Ελλάδα και τον βασιλιά της επέμβαση των Συμμάχων.¹⁵² Ο Μεταξάς πιστός ακόλουθος του βασιλιά «ζήτησε ως τελευταία πράξη από τον Κωνσταντίνο την υπογραφή του για την απόλυση του από το στρατό. Δεν του άρεσε να είναι υπό τις διαταγές των βενιζελικών».¹⁵³ Η Γαλλία, όπως γράφει στο άρθρο στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 29 Δεκεμβρίου 1934, κατάφερε να εκθρονίσει τον βασιλιά, ενώ η Ιταλία και η Αγγλία παρέμειναν σιωπηλές. Μόνο η Ρωσία διαμαρτυρήθηκε έντονα και επανειλημμένα με διακοινώσεις στην γαλλική κυβέρνηση.¹⁵⁴

Ο Μεταξάς άσκησε κριτική για το ήθος των Δυτικών Δημοκρατιών, αλλά αυστηρότερη κριτική άσκησε στους Έλληνες που συνεργάστηκαν με τους ξένους και πρόδωσαν τον βασιλιά, εξευτελίζοντας το ελληνικό έθνος. Στις 29 Δεκεμβρίου 1934 γράφει ότι την ημέρα της αναχώρησης του βασιλιά Κωνσταντίνου από την Αθήνα, ο Βενιζέλος και ο Ribot αντάλλαξαν ευχαριστήριες επιστολές, καθόσον αποκαταστάθηκε η ελευθερία στο ελληνικό θεσμικό σύστημα. Ο Βενιζέλος ευχαρίστησε τον Ribot ιδιαιτέρως εξ ονόματος «του ελληνισμού, του πολιτισμού και της ελευθερίας».¹⁵⁵ Ο Μεταξάς, όχι μόνο αγαπούσε τον βασιλιά, αλλά πίστευε ότι η βασιλική βούληση, άσχετα με την ορθότητα της όφειλε να πραγματοποιηθεί. Οι συμμαχικές ενέργειες, η υποκρισία και η δόλια συμπεριφορά των Φιλελευθέρων ενίσχυσαν το μίσος του Μεταξά εναντίον των εχθρών του Κωνσταντίνου. Οι

¹⁵¹ ΕΛ.ΙΑ., 1917, Αρχείο Στρέιτ, φακ. 32.1, διάγγελμα του βασιλιά Κωνσταντίνου, 30/12 Ιουνίου 1917, *Εφημερίς της Κυβέρνησης*, τ. Α', αριθ. 98, 30 Μαΐου 1917.

¹⁵² Βενιζέλος και Μεταξάς, τομ. Γ', σ. 101-102. Δραματικές αντιδράσεις του λαού για την εκθρόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου περιγράφηκαν και από τον ελληνικό Τύπο. Ο αθηναϊκός λαός δεν ήθελε να φύγει ο Βασιλιάς γι' αυτό διαμαρτυρόταν φωνάζοντας συνθήματα που εξέφραζαν τη δυσαρέσκεια και την αγανάκτησή του: «Δεν θα μας Τον πάρουν διά της βίας, Δεν θα Τον αφήσουμε να φύγει», εφημερίδα, *Σκριπ*, Αθήνα, 31 Μαΐου 1917, σ. 1, «ζήτω ο Βασιλιάς μας, ζήτω το καμάρι μας», εφημερίδα, *Εμπρός*, Αθήνα, 31 Μαΐου 1917, σ. 1.

¹⁵³ Ιωακείμ, ό.π., σ. 354.

¹⁵⁴ Μεταξάς και Βενιζέλος, *Εθνικός Διχασμός*, τομ. Γ', σ. 104.

¹⁵⁵ Στο ίδιο.

βενιζελικοί ήταν υπεύθυνοι για την ταπείνωση του βασιλιά, για την εξαθλίωση του ελληνικού λαού και για τον εξευτελισμό της Ελλάδας. Το θέμα αυτό αποτελούσε προσωπικό πλήγμα για τον Μεταξά που αποζητούσε εκδίκηση για τους εχθρούς του Βασιλιά καθώς και την επάνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο.

4.Ο Μεταξάς εξόριστος

Μετά την αναχώρηση του βασιλιά, ο ύπατος αρμοστής των Προστάτιδων Δυνάμεων, Jonpart, απέστειλε στην ελληνική κυβέρνηση κατάλογο με τριάντα περίπου άτομα (ηγετικές προσωπικότητες από το πολιτικό και στρατιωτικό τομέα) και ζητούσε την παράδοσή τους στις γαλλικές στρατιωτικές αρχές και την εξορία αυτών στην Κορσική. Το όνομα του Μεταξά συμπεριλαμβανόταν στο προαναφερόμενο κατάλογο.¹⁵⁶ Η ελληνική κυβέρνηση πραγματοποίησε το αίτημα του υπάτου αρμοστή «προς δόξα και τιμή του άρθρου 4 του αναστηλωθέντος ελληνικού συντάγματος».¹⁵⁷ Αποστάλθηκε και δεύτερος κατάλογος με εκατό τριάντα ονόματα αντιπάλων του Βενιζέλου. Ο Μεταξάς πίστευε ότι οι κατάλογοι δόθηκαν κατόπιν αίτησης του Βενιζέλου με βάση το σχέδιό του για την «εκκαθάρισης των αντιπάλων του».¹⁵⁸ Ο Μεταξάς μαζί με την οικογένειά του και άλλους μεταφέρθηκαν με το υπερωκεάνιο «Βασιλεύς Κωνσταντίνος» και εγκαταστάθηκαν στο ξενοδοχείο «Grand Hotel» στο Αιάκειο της Κορσικής.¹⁵⁹

Στις 20 Ιουνίου 1917 ο Βενιζέλος ταξίδεψε προς την Αθήνα για να αναλάβει την εξουσία. Ο Βενιζέλος ζήτησε την επαναφορά της Βουλής του 1915 που είχε διαλυθεί αντισυνταγματικά. Η νέα κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, ύστερα από την παραίτηση του Ζαΐμη, ήταν όμοια με την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η Βουλή ονομάστηκε «Βουλή των Λαζάρων». Η διχασμένη Ελλάδα που είχε καταπατηθεί και από τους δύο διεθνούς συνασπισμούς «ξαναινώθηκε».¹⁶⁰ Με την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία έλαβε χώρα η συστηματική εκκαθάριση των βασιλικών στελεχών από τη χωροφυλακή, την εκκλησία, τον στρατό, τη διοίκηση και το Δικαστικό Σώμα. Οι Σύμμαχοι έληξαν τον αποκλεισμό και η ελληνική κυβέρνηση

¹⁵⁶Ο κατάλογος συμπεριλάμβανε και τους Γούναρη, Δραγούμη, Πεσματζογλου, Δούσμανη, βλ. σχ. Πετράκη,ό.π., σ.64.

¹⁵⁷Στο ίδιο.

¹⁵⁸Βενιζέλος και Μεταξάς, τομ. Γ', σ.105.

¹⁵⁹Πλευρης,ό.π., σ.93-94.

¹⁶⁰Λένα, Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας, 1830-1947*,Καστανιώτη, Αθήνα, 2000,σ.590.

στις 2 Ιουλίου 1917 κήρυξε πόλεμο εναντίον των Δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας.¹⁶¹ Ο Μεταξάς δεν μπόρεσε να ξεχάσει και να συγχωρέσει τον «αισχρό» τρόπο με τον οποίο οι Σύμμαχοι και το κόμμα των Φιλελευθέρων ανάγκασαν την Ελλάδα να συμμετάσχει στον πόλεμο.¹⁶²

Στην εξορία ο Μεταξάς αλληλογραφούσε με την βασίλισσα Σοφία, με τον πρίγκιπα Ανδρέα, αδελφό του βασιλιά και τους πρίγκιπες Νικόλαο και Γεώργιο. Η βασίλισσα Σοφία στην αλληλογραφία της με τον Μεταξά αναφερόταν στα αίτια της γερμανικής ήττας. Η βασίλισσα απέδιδε την ήττα της Γερμανίας στη μη ενημέρωση του Κάιζερ, στην ένταξη της Αμερικής στην εχθρική πλευρά, στην πείνα από τον αποκλεισμό αλλά και στην «ρώσο-εβραϊκή προπαγάνδα που αποδυνάμωνε τον ηρωικό στρατό».¹⁶³ Ο Μεταξάς έγραφε στην βασίλισσα Σοφία ότι η Γερμανία απομονώθηκε εξαιτίας των πολλών μετώπων που είχε ανοίξει και λόγω της πολιτισμικής της προόδου. Η γερμανική δύναμη είχε απλωθεί σε υπέρτατο σημείο και ήταν άτρωτη παρόλες τις αντίξοες συνθήκες της πείνας και της στερήσεως. Η παρέμβαση της Αμερικής έπεισε την Γερμανία ότι ο πόλεμος δεν είχε πια καμιά προοπτική γι' αυτή. Ο Μεταξάς θεωρούσε ότι οι νικήτριες δυνάμεις ήταν υπεύθυνες για το χάος που εξαπλώθηκε στους λαούς καθώς ο κόσμος έχασε τον «πνευματικό του οδηγό», την Γερμανία. Σε σχετικό γράμμα του Μεταξάς προς την βασίλισσα έγραφε ότι ο αγώνας του είχε ως σκοπό την αποδέσμευση του ελληνικού λαού από τον ξένο ζυγό έχοντας ως σύμβολο του στόχου του τον Βασιλιά, *«Η προσωπική μου πίστη στο βασιλιά έγινε τώρα εθνική θρησκεία»*.¹⁶⁴ Καθώς και ότι ο ελληνικός λαός δεν μπορούσε να ξεχάσει την εκθρόνιση του βασιλιά γι' αυτό και ο Βενιζέλος δεν θα κήρυττε εκλογές ώστε να κερδίσει χρόνο.¹⁶⁵

Ο Μεταξάς έκανε προσπάθεια να μελετήσει και να προσεγγίσει «φιλοσοφικά» τον Μεγάλο Πόλεμο, καθόσον πίστευε ότι στην ουσία ήταν μία πάλη ανάμεσα σε δυο διαφορετικές φιλοσοφίες. Τον απασχολούσε έντονα η ανάμειξη των Η.Π.Α. στον Ευρωπαϊκό χώρο. Στις 23 Ιουλίου/5 Αυγούστου 1917 έγραψε πως η ήττα της Γερμανίας και της Αυστρίας θα έφερνε ανωμαλία στην Ευρώπη, καθόσον θεωρούσε

¹⁶¹Ιωακείμ, ό.π., σ.361-367.

¹⁶²Βενιζέλος και Μεταξάς, τομ. Γ', ό.π.,66.

¹⁶³Γενικά Αρχεία του Κράτους,(Γ.Α.Κ), 1919, αρχείο Μεταξά, Κ65, φακ. 1 επιστολαί Βασίλισσας Σοφίας, (Γερμανιστί).

¹⁶⁴Στο ίδιο, απάντηση Μεταξά, 26 Νοεμβρίου 1919.

¹⁶⁵ Στο ίδιο.

την Γερμανία ακρογωνιαίο λίθο της παγκόσμιας ειρήνης. Πίστευε σε μια «λευκή ειρήνη», χωρίς λάφυρα που θα τερμάτιζε τον πόλεμο. Αν η Γερμανία δεν ηττούταν, θα εδραιωνόταν η ενότητα και η ανεξαρτησία των κρατών της Ευρώπης. Συγκεκριμένα η Γερμανία θα λάμβανε μερίδια από τα οικονομικά και αποικιακά πεδία, αλλά για την διατήρηση αυτών των συμφερόντων της, ήταν απαραίτητη η σύναψη φιλικών σχέσεων με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Η Γερμανία θα παρέμενε διαλλακτική και ειρηνική, ενώ τα υπόλοιπα κράτη της Ευρώπης δεν θα γίνονταν υποτελείς των Η.Π.Α και της Ιαπωνίας.¹⁶⁶

5. Η δίκη του Μεταξά

Η Γαλλία τον Μάιο του 1919 παρέδωσε τους εξόριστους από την Κορσική στην Ελλάδα για να δικαστούν. Στο ίδιο χρονικό διάστημα στην Αθήνα είχαν αρχίσει οι πρώτες δίκες. Το ελληνικό δικαστήριο καταδίκασε του βασιλικούς που είχαν γυρίσει από την εξορία στην εσχάτη των ποινών, σε θάνατο, αλλά η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων τους έδωσε «χάρη». Ο Μεταξάς στο ημερολόγιό του σημειώνει ότι η χάρη που δόθηκε στους τέσσερις φίλους του, Δούσμανη, Έσλιν, Μερκούρη, Σαγιά, έγινε εξαιτίας της παρέμβασης του Πάπα.¹⁶⁷ Στις 7 Νοεμβρίου 1919 άρχισε η δίκη του «τέως Γενικού Επιτελείου», δικάζοντας τον πρώην αρχηγό Δούσμανη, τον πρώην υπαρχηγό Μεταξά και δύο αξιωματικούς τον Ξενοφώντα Στρατηγό και τον Αθανάσιο Εξαδάκτυλο. Οι κατηγορίες των ανωτέρω ανδρών περιλάμβαναν μεταξύ των άλλων παραπτώματων και την παράδοση του οχυρού Ρούπελ στους Γερμανούς και στους Βούλγαρους, με τους Δούσμανη και Μεταξά ως αυτουργούς και τους Στρατηγό και Εξαδάκτυλο συνεργούς.¹⁶⁸ Συγκεκριμένα, στην εφημερίδα *Πατρίς*, στις 25 Οκτωβρίου 1919 σε άρθρο με τίτλο «Η δίκη του πρώην επιτελείου επί εσχάτη προδοσία», αναφέρεται ότι οι ανωτέρω άνδρες κατηγορούνταν για αξιόποινες πράξεις που ως σκοπό είχαν την αλλαγή του ελληνικού συνταγματικού συστήματος σε μοναρχικό. Επίσης, κατόπιν συνεννοήσεως με τη Γερμανία και με τη Βουλγαρία παρέδωσαν εδάφη της ελληνικής επικράτειας (οχυρό Ρούπελ, Δράμα, Σέρρες, Καβάλα), πολεμικό υλικό και μυστικά στρατιωτικά σχέδια του ελληνικού Επιτελείου. Τέλος μέσω της οργάνωσης των Επιστρατών ενίσχυσαν τον εμφύλιο πόλεμο.¹⁶⁹

¹⁶⁶Μεταξάς, Ημερολόγιο τομ. Β', σ.452-455.

¹⁶⁷Μεταξάς, Ημερολόγιο τομ. Β', σ.540.

¹⁶⁸Ιωακείμ, ό.π., σ.402.

¹⁶⁹Εφημερίδα *Πατρίς*, Αθήνα, 25 Οκτωβρίου 1919, σ.1.

Στην δίκη έγινε προσπάθεια να αποδειχτεί ότι οι κατηγορούμενοι υπάκουαν μόνο στην βασιλική οικογένεια, αγνοώντας το Σύνταγμα. Ειδικότερα, σε άρθρα της προαναφερόμενης εφημερίδας στις 12 και 29 Νοεμβρίου 1919, αναγράφονται μαρτυρίες από αξιωματικούς του στρατού ότι ο Μεταξάς υπάκουε στις διαταγές της βασίλισσας και του βασιλιά¹⁷⁰, ενώ άλλος μάρτυρας πιστοποίησε τις επαφές του με τους Επίστρατους.¹⁷¹ Το Φεβρουάριο του 1920 ο Μεταξάς έμαθε ότι καταδικάστηκε σε θάνατο από το Ειδικό Στρατοδικείο της Αθήνας και ο Δούσμανης σε ισόβια, ενώ οι Στρατηγός και Εξαδάκτυλος αθωώθηκαν.¹⁷²

¹⁷⁰Στο ίδιο, 12 Νοεμβρίου 1919, σ.3.

¹⁷¹Στο ίδιο, 29 Νοεμβρίου 1919, σ.1.

¹⁷²Μεταξάς, Ημερολόγιο τομ. Β΄, σ. 583.

Κεφάλαιο 4

Ο Μεταξάς στη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας

1.Ο Μεταξάς το 1920

Με το τέλος του Μεγάλου Πολέμου οι Σύμμαχοι επέβαλλαν Συνθήκες στις ηττημένες χώρες των Κεντρικών Δυνάμεων. Συγκεκριμένα υπογράφηκαν, η Συνθήκη των Βερσαλλιών με την Γερμανία στις 28 Ιουνίου 1919, η Συνθήκη Saint-Germain με την Αυστρία στις 10 Σεπτεμβρίου 1919, η Συνθήκη του Neuilly με την Βουλγαρία στις 27 Νοεμβρίου 1919 που παραχωρούσε στην Ελλάδα τη Δυτική Θράκη¹⁷³ και η Συνθήκη του Τριανόν με την Ουγγαρία στις 4 Ιουνίου 1920.¹⁷⁴

Η συνθήκη των Σεβρών υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου 1920 από την κυβέρνηση του Σουλτάνου, ενώ ο εθνικιστής Μουσταφά Κεμάλ ήταν αντίθετος στην εφαρμογή της Συνθήκης.¹⁷⁵ Η συνθήκη των Σεβρών παραχωρούσε στην Ελλάδα την ανατολική Θράκη και την χερσόνησο της Καλλιπόλεως με εξαίρεση την Κωνσταντινούπολη, ενώ τα Στενά θα βρίσκονταν υπό διεθνές καθεστώς. Επίσης παραχωρούνταν όλα τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου καθώς και η Ίμβρος με την Τένεδο. Η Ιταλία παραχωρούσε στο ελληνικό κράτος τα Δωδεκάνησα εκτός από το Καστελόριζο και την Ρόδο.¹⁷⁶ Η Κύπρος έγινε αγγλική αποικία. Επίσης ανατέθηκε στην Ελλάδα η άσκηση κυρίαρχων δικαιωμάτων στην περιοχή της Σμύρνης, την οποία θα προσαρτούσε οριστικά μετά από πέντε χρόνια με δημοψήφισμα του πληθυσμού της. Επιπλέον καθορίστηκαν ζώνες οικονομικής επιρροής στη Μικρά Ασία της Βρετανίας, της Γαλλίας στην Κικιλία και της Ιταλίας στην Αττάλεια και στο Ικόνιο.¹⁷⁷ Η συνθήκη των Σεβρών, δημιουργώντας την Ελλάδα «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», άγγιζε την πραγματοποίηση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας.¹⁷⁸ Ήταν ένα εντυπωσιακό επίτευγμα αλλά «εύθραυστο όπως τα πορσελάνινα

¹⁷³ Απόστολος, Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005, σ.364.

¹⁷⁴ Ιωακείμ, ό.π., σ.413.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ.413-417.

¹⁷⁶ Οι υποθέσεις της Ελλάδας ρυθμίστηκαν με τρεις διεθνείς πράξεις, τις Συνθήκες «περί Θράκης», «περί Δωδεκανήσου» και την Συνθήκη για την «προστασία των εθνικών μειονοτήτων που κατοικούσαν στη Ελλάδα», βλ.σχ. Κλάνης, *Πολιτική και διπλωματία ...*, σ.326.

¹⁷⁷ Βακαλόπουλος, ό.π., σ.364-365.

¹⁷⁸ Άγγελος, Σύριγος και Αντώνης, Κλάνης, *Συνθήκη Λωζάννης και ελληνοτουρκικές σχέσεις, ο δεκάλογος ενός αιώνα*, Καθημερινή, том Α', Αθήνα, 2023, σ.14.

βάζα που κατασκευάζονται στα εργοστάσια των Σεβρών » σύμφωνα με την εκτίμηση του Γάλλου πρωθυπουργού Ραϊμόν Πουανκαρέ.¹⁷⁹

Ο Μεταξάς στη «δημοσιογραφική μονομαχία» του με τον Βενιζέλο το 1934, γράφει ότι δεν θεωρούσε την συνθήκη των Σεβρών επίτευγμα της βενιζελικής πολιτικής, αφενός γιατί δεν αντικαθρέπτιζε την νέα πραγματικότητα στην Εγγύς Ανατολή και αφετέρου εξέθετε την Ελλάδα σε μία επίπονη και μακρά εκστρατεία.¹⁸⁰ Συγκεκριμένα, ο Μεταξάς υποστήριζε ότι η Ελλάδα δεν είχε εξασφαλίσει τα συμφέροντα της, σε αντίθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις.¹⁸¹ Η συνθήκη των Σεβρών τερμάτισε τον πόλεμο μόνο για τους Συμμάχους και άφησε την Ελλάδα μόνη της απέναντι στον τουρκικό εθνικισμό. Ο Μεταξάς συνεχίζοντας στο άρθρο του στις 19 Οκτωβρίου 1934, αναφέρει ότι η Ρουμανία εξήλθε από την πολιτική της ουδετερότητα αφού πρώτα έλαβε εγγυήσεις από τους Συμμάχους, σε αντίθεση με την Ελλάδα που δεν τις έλαβε εξαιτίας της πολιτικής του Βενιζέλου.¹⁸²

Στις 30 Ιουλίου 1920, δυο μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, πραγματοποιήθηκε απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου στον σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών στο Παρίσι, από δύο Έλληνες πρώην αξιωματικούς.¹⁸³ Ο Μεταξάς ζούσε στην Ιταλία κατά την διάρκεια της απόπειρας δολοφονίας του Έλληνα πρωθυπουργού. Στο ημερολόγιο του αναφέρει ότι η απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου δεν επετεύχθη αλλά τελικά αυτό θα στραφεί εναντίον του ίδιου του Βενιζέλου.¹⁸⁴ Στην αρθρογραφία το 1934 ο Μεταξάς απάντησε στους ισχυρισμούς του Βενιζέλου για την απόπειρα δολοφονίας του¹⁸⁵, ότι όφειλε να κατηγορεί στηριζόμενος σε αποδείξεις και όχι σε εικασίες. Επίσης σημείωσε ότι η πολιτική δολοφονία διαπράττεται και με την παράδοση πολιτικού αντιπάλου σε Ειδικό Δικαστήριο με σκοπό την επιβολή της ποινής του θανάτου.¹⁸⁶ Η απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου ξεσήκωσε όχι μόνο τον Τύπο αλλά και την

¹⁷⁹Στάθης, Ν. Καλύβας, *Καταστροφές και θρίαμβοι*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2005, σ.127.

¹⁸⁰Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ.Α., σ.41.

¹⁸¹Η Βρετανία είχε κατοχυρώσει, από την ανακωχή του Μούδρου, την Παλαιστίνη, την Μεσοποταμία, την Αραβία. Η Γαλλία είχε εξασφαλίσει τις περιοχές της Συρίας και του Λίβανου και η Ιταλία τη Λιβύη. βλ. σχ. Ιωακείμ, ό.π., σ.417.

¹⁸²Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ.Α', σ.41-42.

¹⁸³Βασίλης, Ραφαηλίδης, *Ιστορία του νεοελληνικού κράτους 1830-1974*, εικοστός πρώτος αιώνας, Αθήνα, 2010, σ.102.

¹⁸⁴Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ.Β', σ.613.

¹⁸⁵Ο Βενιζέλος είχε ισχυριστεί στην αρθρογραφία του 1934 ότι η απόπειρα δολοφονίας του είχε προγραμματιστεί από ιστάμενο πρόσωπο της βασιλικής παράταξη. βλ. σχ. Ιωακείμ, ό.π., σ.418.

¹⁸⁶Μεταξάς-Βενιζέλος, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τόμ. Α', σ.40-41.

πλειονηφία της κοινής γνώμης, προκαλώντας τα «άγρια» επεισόδια, που έμειναν γνωστά ως «Ιουλιανά». Οι επιθέσεις είχαν πολλά θύματα από την πλευρά των βασιλικών, ένα εκ των οποίων ήταν και ο Ίωνας Δραγούμης, γεγονός που ο Μεταξάς σημείωσε στο ημερολόγιο του.¹⁸⁷

Ο Βενιζέλος με την επιστροφή του από την Γαλλία στην Αθήνα, δήλωσε στην Βουλή την διάλυσή της, την άρση όλων των περιορισμών των πολιτικών κρατουμένων και την διεξαγωγή εκλογών σύμφωνα με τις συνθήκες που ορίζει το Σύνταγμα. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν στις 25 Οκτωβρίου 1920. Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, με πρωταρχικό ζήτημα το μικρασιατικό, αποτέλεσε την κύρια βάση αντιπαράθεσης των Φιλελευθέρων και της Αντιπολίτευσης. Συγκεκριμένα το κόμμα των Φιλελευθέρων είχε βασικό στόχο την εδραίωση και την συνέχιση της εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου. Αντίθετα, η Αντιπολίτευση εστίασε στην εσωτερική πολιτική σε ζητήματα διοικητικής και οικονομικής φύσεως, καθώς θεωρούσε δεδομένη την ελληνική κυριαρχία στην κατεχόμενη μικρασιατική ζώνη.¹⁸⁸

Ο Γούναρης επέστρεψε από την εξορία στην Ελλάδα για να λάβει μέρος στις εκλογές του 1920. Ο Μεταξάς δεν μπορούσε να επιστρέψει με ασφάλεια στην πατρίδα του διότι εκκρεμούσε η ποινή της καταδίκης του σε θάνατο. Η απραξία αυτή του προκαλούσε απογοήτευση.¹⁸⁹ Μάλιστα πληροφορήθηκε από τις εφημερίδες ότι δεν συμπεριλήφθηκε το όνομα του στο πολιτικό συνδυασμό των βασιλικών. Η «Ηνωμένη Αντιπολίτευσης» δεν ήθελε να συμπεριλάβει τον Μεταξά στην πολιτική εκστρατεία της, γιατί η σχέση του με τα Νοεμβριανά και το ανεξάρτητο πνεύμα του αποτελούσαν εμπόδια.¹⁹⁰ Ο Μεταξάς στο ημερολόγιό του γράφει ότι αρχικά αποδέχτηκε τον αποκλεισμό του από το βασιλικό πολιτικό σχήμα, όμως μετέπειτα αισθήματα μελαγχολίας τον κυρίεψαν που τον ξέχασαν τόσο εύκολα.¹⁹¹

Ενώ η προεκλογική εκστρατεία συνεχιζόταν, ένα τυχαίο γεγονός ανέτρεψε τα δεδομένα. Ο βασιλιάς Αλέξανδρος πέθανε στις 25 Οκτωβρίου 1920 από το δάγκωμα ενός πιθήκου κατά τον περίπατό του στο κήπο του Τατοΐου. Ο Μεταξάς σχολίασε την

¹⁸⁷Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ.Β΄, σ.613.

¹⁸⁸Σπύρος, Γ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια της Αιγίδος. Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική 1891-1922*, Εστία, Αθήνα, 2020, σ.244.

¹⁸⁹Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ.Β΄, σ.628.

¹⁹⁰Σαράντος Καργάκος, *Η Μικρασιατική εκστρατεία 1919-1922, από το έπος στην τραγωδία*, τομ.Α΄, Περιτεχνών, Αθήνα, 2010, σ.268.

¹⁹¹Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ. Β΄, σ.631.

τροπή των γεγονότων στο ημερολόγιό του, γράφοντας πως επρόκειτο για μια συγκλονιστική εξέλιξη καθώς η ελληνική κυβέρνηση θα αναγκαζόταν να καλέσει Συντακτική ή θα ανέβαλε τις εκλογές εγκαθιστώντας νέο καθεστώς διαπραξικοπήματος.¹⁹² Ο θάνατος του βασιλιά Αλεξάνδρου στεναχώρησε τον Μεταξά, ο οποίος τηλεγράφησε τα συλλυπητήρια του στο βασιλικό ζεύγος.¹⁹³

Μετά το θάνατο του βασιλιά Αλεξάνδρου, εκτός από την αναβολή των εκλογών κατά μία εβδομάδα, δημιουργήθηκε και το πρόβλημα ανόδου του «κατάλληλου»¹⁹⁴ προσώπου στον θρόνο. Το θέμα διαδοχής του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος δεν είχε παραιτηθεί από το θρόνο πίεζε την κατάσταση. Η ελληνική κυβέρνηση με τον Βενιζέλο δεν ήθελε την επιστροφή του βασιλιά αλλά ούτε και τον πρωτότοκο πρίγκιπα Γεώργιο εξαιτίας των φιλογερμανικών και αντιφιλελευθερικών ιδεών του. Η άρνηση του τριτότοκου πρίγκιπα Παύλου να αναλάβει το Στέμμα είχε αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να διορίσει αντιβασιλέα τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη. Ο Βενιζέλος έχασε στις εκλογές και τρεις μήνες από την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, στις 17 Νοεμβρίου 1920 έφυγε με την θαλαμηγό Νάρκισσος στη Γαλλία. Η βασιλική κυβέρνηση επέλεξε πρωθυπουργό τον Δημήτριο Ράλλη και ο Γούναρης έγινε υπουργός Στρατιωτικών.¹⁹⁵

Ο Μεταξάς απέδωσε την ήττα των Φιλελευθέρων στην «τυραννική διακυβέρνηση» του Βενιζέλου και στο πολιτικό του σφάλμα το 1917, που μέσω των ξένων στρατευμάτων κατέλαβε την εξουσία. Επίσης πίστευε ότι κίνητρο στην απόφαση του Έλληνα πρωθυπουργού για την κήρυξη εκλογών τον Νοέμβριο του 1920 δεν ήταν ότι ήθελε να λάβει την εμπιστοσύνη του λαού για την υλοποίηση της Συνθήκης των Σεβρών.¹⁹⁶ Σύμφωνα με τον Μεταξά ο Βενιζέλος γνώριζε ότι η Ελλάδα θα αντιμετώπιζε την Τουρκία μόνη της, χωρίς την συνδρομή των Συμμάχων και θα αποτύγχανε. Οι εκλογές στην ουσία καθόρισαν «τό ποίος θά πλήρωνε τα σπασμένα»¹⁹⁷ Ωστόσο, ο Μεταξάς αμφισβητούσε και τις δυνατότητες της νέας Κυβέρνησης. Στο ημερολόγιο του γράφει ότι ο Γούναρης δεν θα μπορούσε να συνεχίσει την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου αλλά ούτε να «σώσει» την

¹⁹²Στο ίδιο, σ.630.

¹⁹³Στο ίδιο, σ.633.

¹⁹⁴Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία...*, σ.355.

¹⁹⁵Ιωακείμ, *ό.π.*, σ.422-424.

¹⁹⁶Στο ίδιο, σ.426.

¹⁹⁷Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία Εθνικού Διχασμού*, τομ.Α', σ.41.

εσωτερική κατάσταση του ελληνικού κράτους εξαιτίας της έλλειψης αποφασιστικότητας και του απαιτούμενου σθένους.¹⁹⁸

Η νέα κυβέρνηση ζήτησε από τον βασιλιά Κωνσταντίνο να επιστρέψει στην Ελλάδα και να αναλάβει το θρόνο του. Μετά από δημοψήφισμα η βασιλική οικογένεια επέστρεψε στην Ελλάδα. Το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο με νότα στην ελληνική κυβέρνηση δήλωσε ότι με την επιστροφή του Βασιλιά, η Ελλάδα επικύρωνε την εχθρική στάση του απέναντι στους Συμμάχους, με αποτέλεσμα αυτοί να απαγκιστρωθούν από τις υποχρεώσεις τους. Η επάνοδος του βασιλιά σήμαινε και τον τερματισμό της συμμαχίας μεταξύ της Ελλάδας και των δυνάμεων της Αντάντ. Η Γαλλία και η Βρετανία επέστρεψαν, όπως είχε προβλέψει ο Μεταξάς, στην πάγια πολιτικής τους υπέρ της Τουρκίας. Η θέση της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών δόθηκε στην Κίνα.¹⁹⁹ Η Ελλάδα ήταν πλέον απομονωμένη από τους πρώην Συμμάχους της.

Στις 20 Νοέμβριου 1920 ο Μεταξάς έλαβε τηλεγράφημα από τον Γούναρη να επιστρέψει στην Ελλάδα. Ο Μεταξάς μετά από τρεις μέρες φτάνει στην Αθήνα και σε συνάντηση με τον Γούναρη του εξέφρασε την επιθυμία του να αποστρατευτεί. Έπειτα επισκέφτηκε το παλιό του σπίτι, τη μασονική στοά, τον τάφο του Δραγούμη, φίλους από την οργάνωση των Επιστρατών και αναχώρησε για την Κεφαλονιά. Ο τόπος και οι άνθρωποι του φαίνονταν μικροί, χωρίς ζωή, όπως γράφει στο ημερολόγιο του.²⁰⁰ Αντιθέτως, η διαμονή του στο νησί τον βοήθησε να καθαρίσει και να ανασυγκροτήσει την σκέψη του. Οι φιλοδοξίες του για πολιτική ανέλιξη εγκαταλείφθηκαν καθώς οι παλιοί του φίλοι δεν του πρόσφεραν τη θέση που του άξιζε. Ωστόσο, στο Αργοστόλι οργάνωσε τον Πολιτικό Λαϊκό Σύλλογο. Τον συγκινούσε ο απλός κόσμος του νησιού που υπέφερε από τα λάθη των πολιτικών αλλά έμενε πιστός στα ιδεώδη του. «*Ευρήκα τον ελληνικό λαό... πάρα πολύ ανώτερον από ότι ενόμιζα και από ότι τον παρίστανον αι μορφωμένες τάξεις*».²⁰¹ Στο νησί παρέμεινε έως το τέλος των εορτασμών της επιστροφής του βασιλιά, τους οποίους ήθελε και να αποφύγει. Στη συνέχεια κλήθηκε στον στρατό, προάχθηκε στο βαθμό του αντιστράτηγου και αποστρατεύτηκε κατόπιν δικής του επιθυμίας. Είχε αποφασίσει να μην αναμιχθεί ξανά στην δημόσια ζωή αλλά να συνεταιρισθεί με τους

¹⁹⁸Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ.Β', σ.640.

¹⁹⁹Στο ίδιο, σ.641.

²⁰⁰Στο ίδιο,σ.646-647.

²⁰¹Στο ίδιο,σ.664.

Νικόλαο και Α. Κανελλόπουλο.²⁰² Επίσης η Διασυμμαχική Επιτροπή Αποζημιώσεων του ανεγνώρισε ως αποζημίωση για τα χρόνια στην εξορία το ποσό των 236.000 δραχμών.²⁰³ Μολονότι των οικονομικών δυσχερειών του, ο Μεταξάς αρνήθηκε να παραλάβει την αποζημίωση αρκούμενος στην ηθική ικανοποίηση της αναγνώρισης.²⁰⁴

2. Ο Μεταξάς και η μικρασιατική εκστρατεία.

Οι ελληνικές δυνάμεις το 1920 ξεκίνησαν πολεμικές επιχειρήσεις με κατεύθυνση το Εσκί Σεχίρ. Στην Συνδιάσκεψη στο Λονδίνο στις 8 Φεβρουαρίου του 1921 οι Σύμμαχοι ζήτησαν την αναθεώρηση της συνθήκης των Σεβρών. Η Γαλλία και η Ιταλία, με πρόσχημα την επάνοδο του Κωνσταντίνου στο θρόνο, προέβησαν σε συμφωνία με τους Τούρκους εθνικιστές. Η ελληνική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Καλογερόπουλο απέρριψε κάθε συμβιβαστή πρόταση του Κεμάλ και αποφάσισε να συνεχίσει την εκστρατεία.²⁰⁵

Η Ελλάδα δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να αγοράσει όπλα και πολεμοφόδια, και δεν υπήρχαν άλλοι νεοσύλλεκτοι να κληθούν για το στρατό. Τα προβλήματα ανεφοδιασμού καθώς και της διοίκησης των ελληνικών δυνάμεων στην Μ.Ασία, το χαμηλό ηθικό των ελληνικών στρατευμάτων αλλά και ο κλονισμός της εμπιστοσύνης του λαού στους πολιτικούς οδήγησαν την ελληνική κυβέρνηση σε αδιέξοδο. Οι πολιτικοί της Ελλάδας τότε θυμήθηκαν τον Μεταξά.²⁰⁶

Ο Μεταξάς παρακολουθούσε την μικρασιατική εκστρατεία και ανησυχούσε για την ανευθυνότητα της κυβέρνησης. Στο ημερολόγιο του είχε γράψει *«άποκρούω την συμμετοχήν εις την εϋθύνην τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας»*²⁰⁷....*Ο σωβινισμός τῶν*

²⁰²Ιωακείμ, ό.π., σ.434.

²⁰³ Πλεύρης, ό.π., σ.106.

²⁰⁴ Το γεγονός αυτό ήλθε στη δημοσιότητα το 1922 όταν δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Σκριπ η δήλωση περί παραιτήσεως του Μεταξά «εκ πάσας απαιτήσεως» και η απάντηση της Διασυμμαχικής Επιτροπής,εφημερίδα,Σκριπ,Αθήνα,15 Οκτωβρίου 1922,σ.2.

²⁰⁵Πετράκη, ό.π.,σ.71.

²⁰⁶Ιωακείμ, ό.π.,σ.438-439.

²⁰⁷ Η φράση αυτή είναι υπογεγραμμένη από τον ίδιο τον Μεταξά.βλ.σχ.Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ.Β΄, σ.663.

*σήμερον κυβερνώντων ὅστις εἶναι πράγματι ἀτολμία μας ὧθει στην καταστροφήν... Καλῶς ὑπελόγιζα ἀπὸ το 1914».*²⁰⁸

Ο Μεταξάς είχε αναπτύξει τη θέση του για την μικρασιατική εκστρατεία από το 1915 σε πέντε γραπτά κείμενα²⁰⁹ αλλά και σε 4 άρθρα το 1934 στην δημοσιογραφική «μονομαχία» του με το Βενιζέλο.²¹⁰ Είχε δώσει έμφαση στην εδαφική μορφολογία της Μ.Ασίας και στις εθνολογικές συνθήκες. Το γεωγραφικό σύνολο της Μ.Ασίας δεν μπορούσε να διαιρεθεί επειδή δεν υπήρχε φυσικό σύνορο.²¹¹ Οι κοιλάδες, οι ποταμοί και οι οροσειρές δεν επέτρεπαν την επαρκή άμυνα από την ανατολική πλευρά. Το δυτικό άκρο της Μ.Ασίας μπορούσε να κρατηθεί μόνο αν επεκτεινόταν η ελληνική κυριαρχία στο εσωτερικό της χώρας. Επίσης η πλειοψηφία του τουρκικού πληθυσμού ήταν συντριπτική έναντι του ελληνικού. Η Ελλάδα επεκτείνοντας την κυριαρχία της στα ενδότερα της Τουρκίας θα καλούταν να διοικήσει εχθρικούς πληθυσμούς. Για την πραγματοποίηση αυτού του εγχειρήματος θα έπρεπε να εξευρεθούν μεγάλοι οικονομικοί πόροι και να κινητοποιηθούν επαρκείς ένοπλες δυνάμεις, αφήνοντας εκτεθειμένη την Ελλάδα στον βουλγαρικό κίνδυνο. Το ελληνικό κράτος δεν ήταν κατάλληλα προετοιμασμένο για μια τέτοια προσπάθεια.²¹²

Ο Μεταξάς τον Μάρτιο του 1921 συναντήθηκε δύο φορές με τον πρωθυπουργό Γούναρη, τον Πρωταπαπαδάκη (υπουργό Οικονομικών), τον συνταγματάρχη Αθανάσιο Εξαδάκτυλο και με τον Νικόλαο Θεοτόκη (υπουργό Στρατιωτικών) την δεύτερη φορά. Οι Έλληνες πολιτικοί στις συναντήσεις τους με τον Μεταξά θέλησαν να μάθουν τις απόψεις του σχετικά με την εκστρατεία στην Ανατολία και να τον πείσουν να επιστρέψει στο Γ.Επιτελείο. Γνώριζαν τις θέσεις του Μεταξά για την μικρασιατική εκστρατεία, όπως τις είχε διατυπώσει γραπτά σε υπόμνημά του προς τον Βενιζέλο. Ήξεραν όμως και τις στρατιωτικές του ικανότητες και ήθελαν να τις χρησιμοποιήσουν. Ο Μεταξάς προετοιμαζόταν για αυτή τη συνάντηση από τις αρχές του Μαρτίου.²¹³ Στο ημερολόγιο του κατέγραψε σχολαστικά τις συνομιλίες που είχε με τους παραπάνω ιθύνοντες. Από αυτές φαίνεται

²⁰⁸Στο ίδιο, τομ.Γ', σ.66.

²⁰⁹Μεταξάς, Ημερολόγιο, «Περί Μικράς Ασίας δυνατότητες διανομής», «Το ζήτημα της Δράμας και της Καβάλας», «Τα ενδεχόμενα της ελληνικής συμμετοχής εις τον πόλεμο της Σερβίας» τ.Β',σ.386-406, «Η συμμετοχή της Ελλάδας εις την εκστρατεία των Δαρδανέλλων»τ.Β',σ.407-413, «Συνομιλία με τον βασιλέα» τ.Β', σ.420-425.

²¹⁰Βενιζέλος και Μεταξάς, *Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, τομ. Α',σ.117-140.

²¹¹Κώστας, Μ. Σταματόπουλος, *Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή1922*,Καπον,Αθήνα, 2020,σ,57.

²¹²Σύριγγος και Χατζηβασιλείου,ό.π.,σ.161.

²¹³Μεταξάς, Ημερολόγιο,τομ Γ', σ.68-69.

η σύγκυση που υπήρχε στη σκέψη των πολιτικών αντίθετα με την ξεκάθαρη σκέψη του Μεταξά που ανέλυσε, εκτίμησε τις αντιλήψεις της κυβέρνησης και πρόσφερε λύσεις.²¹⁴

Στην πρώτη συνάντηση τους στις 25 Μαρτίου 1921 οι Έλληνες πολιτικοί ζήτησαν την γνώμη του Μεταξά για τους στόχους της κυβέρνησης. Επεδίωκαν να καταλάβουν το σιδηροδρομικό τμήμα του Afion Karahisar –Eski Sehir με τελικό σκοπό την κατάληψη της Άγκυρας και του Ικονίου, ώστε ο Μουσταφά Κεμάλ να αναγκαστεί να υπογράψει συνθήκη ειρήνης.²¹⁵ Ο Μεταξάς απάντησε ότι δεν θα απερχόταν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Ο ελληνικός στρατός ήταν εξουθενωμένος και διασκορπισμένος σε ένα τεράστιο πολεμικό μέτωπο. Η αντίσταση των Τούρκων θα συνεχιζόταν στο εσωτερικό της χώρας ακόμα και αν καταλαμβάνονταν η Άγκυρα. Δεν υπήρχε στρατιωτική λύση.²¹⁶ Για τους Τούρκους ήταν ένας πόλεμος εθνικής ανεξαρτησίας. Ο Μεταξάς πάντοτε πίστευε ότι η Ελλάδα δεν είχε τους πόρους για να συντρίψει την Τουρκία, γι' αυτό το λόγο αρνήθηκε να αναλάβει την αρχιστρατηγία του Γενικού Επιτελείου.²¹⁷ *«Αποδεχόμενος την αρχιστρατηγίαν....δίδω εις το έθνος έλπίδας, τάς οποίας δεν συμμερίζομαι. Δηλ. εξαπατώ το έθνος... είναι παρά την συνείδησίν μου....Δέν το κάμνω,Δέν θυσιάζω προς χάριν σας το μόνον πού μου απέμεινε κατόπιν 35 ετών στρατιωτικῆς υπηρέσεως».*²¹⁸

Στις 29 Μαρτίου επαναλαμβάνετε η συνάντηση με την παρουσία του Θεοτόκη. Ο Μεταξάς αρνήθηκε για δεύτερη φορά την πρόταση να αναλάβει την αρχιστρατηγία του Γ.Επιτελείου επισημαίνοντας ότι αν χρειαζόταν να πολεμήσει θα το έκανε ως μάχιμος αξιωματικός του στρατού αλλά όχι ως επιτελής. Επίσης πρότεινε ως κατάλληλο αρχιστράτηγο να αναλάβει την εκστρατεία στη Μ.Ασία τον στρατηγό Ξ.Στρατηγό. Ο Μεταξάς δεν ήθελε να εξαπατήσει τον ελληνικό λαό και να του δώσει ψεύτικες ελπίδες για την εγκαθίδρυση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μ.Ασία.²¹⁹ Εξήγησε ξανά στους παρευρισκόμενους ότι δεν υπήρχε στρατιωτική λύση. Η ελληνική πληθυσμιακή μειοψηφία στην Τουρκία, οι περιορισμένες ελληνικές δυνάμεις και η τεράστια γεωγραφική έκταση της Μ.Ασίας ήταν οι λόγοι που

²¹⁴Ιωακείμ, ό.π., σ.439-440.

²¹⁵Στο ίδιο,σ.440.

²¹⁶Σύριγγος –Χατζηβασιλείου,ό.π., σ.162.

²¹⁷Σωτήρης Ριζάς, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού*, Ψυχογιός, Αθήνα,2019,σ.148.

²¹⁸Μεταξάς, Ημερολόγιο, τομ Γ', σ.75.

²¹⁹ Στο ίδιο,σ.78-83.

οδηγούσαν σε στρατιωτικό αδιέξοδο. Ο Μεταξάς θεωρούσε εσφαλμένη τη διενέργεια επίθεσης προς την Άγκυρα, γι' αυτό πρότεινε στους παρευρισκόμενους ιθύνοντες να αποσυρθεί ο ελληνικός στρατός και να οχυρωθεί η ζώνη της Σμύρνης όπως όριζε η συνθήκη των Σεβρών, αφήνοντας την πρωτοβουλία επίθεσης στον Κεμάλ. Σκοπός αυτής της διενέργειας ήταν ο συμβιβασμός που θα προέβλεπε την αποχώρηση της Ελλάδας από την ζώνη της Σμύρνης και την αυτονομία αυτής.²²⁰ Επισημάνε ότι οι Έλληνες πολεμούσαν το τουρκικό έθνος. Ακόμη και να κέρδιζαν μια νίκη στο τέλος θα έχαναν. «*Ζητούμεν νά κατορθώσωμεν ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μας*».²²¹

Ο Γούναρης και ο Πρωτοπαπαδάκης πίεσαν τον Μεταξά να δεχτεί την πρόταση τους με το πρόσχημα ότι η πατρίδα τον «χρειαζόταν» και ότι οι συμπολίτες του δεν θα συγχωρούσαν ποτέ την αποχή του από την μικρασιατική εκστρατεία. Ο Μεταξάς απάντησε ότι είχε διαφορετική αντίληψη για τα συμφέροντα της Ελλάδας και ότι δεν έκανε *gestes* (ευγενικές χειρονομίες) αλλά μόνο μετρημένες πράξεις. Ο Μεταξάς υποστήριξε ότι στο παρελθόν υπήρχαν περιπτώσεις που δεν είχε υπερασπιστεί τις ιδέες του και είχε υποκύψει παρά την συνείδησή του, πλέον όμως δεν θα το έκανε.²²² Δεν δίστασε ακόμη και να προτείνει την επάνοδο του Βενιζέλου: «*ἐάν διά του Βενιζέλου θά ἦτο δυνατόν να σωθῇ ἡ Ἑλλάς ἀς ἔλθῃ ὁ Βενιζέλος. Πρέπει νά ὑπάγῃ ὁ τόπος μας εἰς τον διάβολον διά νά μὴν ἔλθῃ ὁ Βενιζέλος;*».²²³ Επίσης ήταν αντίθετος στις προτάσεις του Γούναρη για τη δημιουργία ενός Γενικού Στρατηγείου, παρόμοιο με το Στρατηγείο στους βαλκανικούς πολέμους, με επικεφαλὴ τον Βασιλιά, καθώς με αυτό το τρόπο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος θα ήταν υπεύθυνος για την διοίκηση του στρατού.²²⁴ Τον Ιούνιο του 1921 ο Μεταξάς έγραψε λιτά και περιεκτικά στο ημερολόγιο ως προς την θέση του για τη μικρασιατική εκστρατεία: «*Όταν οἱ Ἕλληνες, ἀντὶ ἐθνικῶν ὀνείρων, ἀποκτήσωμεν ἐθνικούς σκοπούς, τότε μόνον θα δυνηθῶμεν να δημιουργήσωμεν Ζωντανόν Κράτος ἐν Ἀνατολῇ. Σκοπός δέ δέν εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις ονείρων, ἀλλ' ἐκπλήρωσις ἀνάγκης τῆς ζωῆς*».²²⁵

Ο Μεταξάς παρέμεινε σταθερός στην απόρριψη της συμμετοχής του στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Μ.Ασία. Ωστόσο συχνά σκέψεις αμφιβολίας τον

²²⁰ Στο ίδιο, σ.85-86.

²²¹ Στο ίδιο, σ.87.

²²² Στο ίδιο, σ.100.

²²³ Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, τομ.Γ', σ.95.

²²⁴ Πετράκη, *ό.π.*, σ.72.

²²⁵ Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, τομ.Γ', σ.116.

τυραννούσαν ως προς την «ηθικότητα» της απόφασης του να μην συμμετάσχει στην μικρασιατική εκστρατεία. «Όλοι οἱ πειρασμοί με ἐπίεσαν ... κίνδυνος να θεωρηθῶ ἀρνησίπατρις, να ἔχω την κατακραυγὴν τοῦ κόσμου ²²⁶ ... δισταγμοί, πάλι ἐσωτερική». ²²⁷ Τον Απρίλιο του 1921 ο Δούσμανης γίνεται αρχηγός του Γενικού Επιτελείου και ο βασιλιάς τον Μάιο του ίδιου έτους μεταβαίνει στο μέτωπο της Μ.Ασίας. Μετά τις μάχες στον Σαγγάριο άρχισε η τουρκική αντεπίθεση και η υποχώρηση του ελληνικού στρατού, που εξελίχθηκε σε φυγή. ²²⁸ Ο Μεταξάς σημειώνει στο ημερολόγιο του πως επρόκειτο για μια φοβερή καταστροφή: «Το τραγικόν τέλος τῆς στρατιωτικῆς μας ἀκμῆς. Ἦρχισεν το 1908. Ἀνήλθε εἰς το ζενίθ εἰς τὰ 1912-1913 και ἐτάφην σήμερον. Ὅλη η ἱστορία μου». ²²⁹

²²⁶ Στο ίδιο, σ.100.

²²⁷ Στο ίδιο, σ.105.

²²⁸ Ιωακείμ, ό.π., σ.452.

²²⁹ Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, τομ. Γ', σ.185.

Συμπεράσματα

Το τέλος των Βαλκανικών πολέμων και η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου βρήκε την Ελλάδα αντιμέτωπη με καταστάσεις που αδυνατούσε να διαχειριστεί. Οι δύο ευρωπαϊκοί συνασπισμοί δυνάμεων, της Εγκάρδιας Συνεννόησης και των Κεντρικών Δυνάμεων άσκησαν πίεση στο ελληνικό κράτος προκειμένου να ενταχθεί σε ένα από τους δύο συνασπισμούς δυνάμεων. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τους συμβούλους του, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Μεταξάς ήταν υποστηρικτές της ουδετερότητας, ενώ ο Βενιζέλος με το Κόμμα των Φιλελευθέρων προσανατολίζονταν προς την συμπαράταξη με τις δυνάμεις της Αντάντ. Δυο αντίθετες φιλοσοφίες επιβίωσης του έθνους, που συντάραξαν και πόλωσαν τον πολιτικό κόσμο αλλά και τον ελληνικό λαό.

Ο Μεταξάς κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ενέμενε στη διατήρηση της πολιτικής ουδετερότητας της Ελλάδας, καθώς την θεωρούσε απαραίτητη για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων και αναγκαία για την ασφάλεια της εδαφικής ακεραιότητάς της. Πίστευε ότι η Γερμανία θα επικρατήσει στα Βαλκάνια, θα νικήσει στρατιωτικά τους αντιπάλους της στην Ευρώπη αλλά δεν θα καταφέρει να τους εξουδετερώσει ολοκληρωτικά. Οι λόγοι στους οποίους ο Μεταξάς απέδιδε την γερμανική νίκη ήταν η στρατιωτική αριθμητική υπεροχή της Γερμανίας, ο σύγχρονος στρατιωτικός εξοπλισμός της και το διευρυνόμενο σιδηροδρομικό δίκτυο της, που σε συνδυασμό με τη γεωγραφική θέση της στο κέντρο της Ευρώπης, της παρείχε τη δυνατότητα για άμεση και ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων και του ανεφοδιασμού. Παράλληλα ο Μεταξάς θεωρούσε τη Βρετανία ως κυρίαρχη δύναμη στην επιβολή των ορών της συνθήκης ειρήνης, εξαιτίας της ναυτικής υπεροχής της. Γι' αυτό δεν επιθυμούσε η Ελλάδα να πάρει το μέρος της Γερμανίας. Η Ελλάδα επεδίωκε να τερματιστούν οι διωγμοί του μικρασιατικού ελληνισμού και να αναγνωριστεί από την Τουρκία η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, ενώ η Γερμανία ήθελε να δημιουργήσει ένα αντισλαβικό μέτωπο. Η ενδεχόμενη προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Τουρκίας στο συνασπισμό της Τριπλής Συμμαχίας θα έθετε σε κίνδυνο τη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου, εντείνοντας τους διωγμούς των Ελλήνων στη Μικρά Ασία. Ωστόσο, η παραθαλάσσια μορφολογία του ελληνικού κράτους και η ναυτική υπεροχή της

Βρετανίας που θα καθόριζε τους όρους της ειρήνης, έκαναν να φαίνεται η πολιτική της ουδετερότητας ως η ασφαλέστερη επιλογή της Ελλάδας.

Ο Μεταξάς ενήργησε δυναμικά για τη διατήρηση της πολιτικής της ουδετερότητας υποστηρίζοντας ότι είχαν δοθεί από την Γερμανία στον βασιλιά απόρρητες γραπτές εγγυήσεις για την διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας και την αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Ως αρχηγός του Γενικού Επιτελείου το 1915 αντιτάχθηκε των αγγλογάλλων κατά των Δαρδανελίων αφενός διότι δεν θα είχε αίσιο αποτέλεσμα, εκθέτοντας την Ελλάδα στον βουλγαρικό κίνδυνο, και αφετέρου διότι με τη στάση του αυτή απέτρεπε την έξοδο της Ελλάδας στο πλευρό των Συμμάχων. Η επίμονη στάση του Μεταξά, η παραίτησή του από την αρχηγία του Γ.Επιτελείου και η ορθολογική επιχειρηματολογία του για τη μη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία των Δαρδανελίων επικράτησε έναντι της αντίθετης πολιτικής του Βενιζέλου. Κορωνίδα της αφοσίωσης του Μεταξά στην πολιτική της ουδετερότητας ήταν η παράδοση του οχυρού Ρούπελ στους γερμανοβούλγαρους το 1916. Η αποβίβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη και η σταδιακή κατάληψη της Μακεδονίας ώθησαν τον Μεταξά στη δημιουργία του Συνδέσμου των Επίστρατων, η δράση του οποίου πρωταγωνίστησε στα «Νοεμβριανά» επεισόδια το 1917. Η εκθρόνιση του βασιλιά το 1917 αποτέλεσε προσωπικό πλήγμα για τον Μεταξά. Κατά τα χρόνια της εξορίας του (1917 έως τον Ιανουάριο του 1921), παρέμεινε πιστός στα ιδεώδη του και αδιάλλακτος στις θέσεις του, γεγονός που αποτυπώθηκε τόσο στην αλληλογραφία του με την βασίλισσα Σοφία όσο και στο «τετράδιο σκέψεων» του.

Η αρνητική θέση του Μεταξά για τη Μικρασιατική εκστρατεία παρέμεινε σταθερή από το 1915 έως και τον τερματισμό της εκστρατείας. Ο Μεταξάς ήδη από το 1915 είχε εκδηλώσει αντιρρήσεις για την εμπλοκή της Ελλάδας στη Μ.Ασία σε υπόμνημα που είχε υποβάλει προς τον Βενιζέλο. Η μελέτη που είχε εκπονήσει κατέληγε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε δυνατότητα διαμελισμού της Μ.Ασίας εξαιτίας της αδήριτης γεωγραφικής πραγματικότητά της (απουσία φυσικού συνόρου) και των εθνολογικών συνθηκών της (τουρκική πληθυσμιακή πλειοψηφία). Η Ελλάδα δεν είχε τις οικονομικές δυνατότητες και τις ένοπλες δυνάμεις για ένα τέτοιο εγχείρημα. Επεκτείνοντας την κατοχή της στο εσωτερικό της Τουρκίας θα αναγκαζόταν να διοικήσει εχθρικούς πληθυσμούς. Αν και με τη συνθήκη των Σεβρών

η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαμελιζόταν, γεγονός που σύμφωνα με τον Μεταξά αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκατάσταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μ.Ασία, εκείνος παρέμεινε απόλυτος στην αρχική του θέση. Υπήρχε στρατιωτικό αδιέξοδο. Οι ανεπαρκείς ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, εκτός ότι θα απλώνονταν σε ένα τεράστιο μέτωπο, θα είχαν να αντιμετωπίσουν και την ισχυρή τουρκική αντίσταση. Το 1921 ο Μεταξάς θεώρησε λανθασμένη την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για συνέχιση της Μικρασιατικής εκστρατείας και τη διενέργεια επιθέσεως προς την Άγκυρα και πρότεινε την οχύρωση της ζώνης της Σμύρνης με σκοπό την αυτονομία της.

Ο Μεταξάς ενήργησε δυναμικά για τη μη συνέχιση της μικρασιατικής εκστρατείας το 1921 καταθέτοντας μελέτη που απεδείκνυε τη λανθασμένη διενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης και το στρατιωτικό αδιέξοδο. Μάλιστα αρνήθηκε να αναλάβει την αρχιστρατηγία του Γενικού Επιτελείου το 1921 αλλά δεν αρνήθηκε τη συμμετοχή του στο πόλεμο ως απλός αξιωματικός που θα εκτελούσε το στρατιωτικό του καθήκον, αν και είχε αποστρατευτεί. Δεν παρέλαβε την αποζημίωση για την εξορία που του δόθηκε από την Διασυμμαχική Επιτροπή, ενώ δεν δίστασε ακόμα να προτείνει την επάνοδο του Βενιζέλου, προκειμένου να λυθεί με επιτυχία το μικρασιατικό ζήτημα.

Ο Μεταξάς υπήρξε ένας από τους καλύτερους στρατηγούς σχεδιαστές, καθώς ήταν γνώστης των δύο βασικών συνιστωσών της γεωπολιτικής, της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Γνώριζε τις γεωπολιτικές ισορροπίες και τις στρατιωτικές δυνατότητες και επιδιώξεις της Ελλάδας, της Τουρκίας και των Μεγάλων Δυνάμεων. Δεν κατόρθωσε όμως να επηρεάσει τον μεγάλο του αντίπαλο, τον Βενιζέλο. Ο πρωθυπουργός συνέχισε να πιστεύει στη νίκη της Αντάντ και στην ανάγκη στενής συνεργασίας με την κυρίαρχη στη Μεσόγειο Βρετανία. Παρ' όλα αυτά, η αποτυχία των Συμμάχων στα Δαρδανέλια και το τραγικό τέλος της μικρασιατικής περιπέτειας δικαίωσαν απόλυτα τις επιφυλάξεις του Μεταξά για αυτά τα δύο γεγονότα.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδημοσίευτες πηγές:

Γενικά Αρχεία του Κράτους,(Γ.Α.Κ.).

Αρχείο Μεταξά, Κ65, φακ 1.

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, (ΕΛ.ΙΑ.).

Αρχείο Στρέιτ φακ. 13, φακ. 14, φακ. 32.

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου (Υ.Δ.Ι.Α.),Υπουργείου Εξωτερικών.

Α/ΑΑΚ, φακ.9, 1916

Α/ΑΑΚ, φακ.10, 1916

Α/4/Χ (Ζ), 1916.

Δημοσιευμένες πηγές:

Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Επίτομη Ιστορία της Συμμετοχής του ελληνικού στρατού στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-1918*, Αθήνα, 1993.

Βενιζέλος, Ελευθέριος – Μεταξάς, Ιωάννης, *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού*, τομ. Α΄,Β΄,Γ΄, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 2010.

Μεταξάς, Ιωάννης, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, τόμος Β,Γ΄(Αθήνα, Γκοβόστης, χ.χ.).

Στρατηγός, Ξενοφώντας, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, Πελεκάνος, ιστορική επισκόπησης Αθήνα, 1925.

Στεφάνου, Στέφανος (επιμ), *ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΥΠΟΘΗΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ*, Αθήνα, 1969.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Παγκόσμιος Πόλεμος, περιφερειακές πραγματικότητες και τοπικότητα. Επιστήμονες ενώπιον πολλαπλών πιέσεων», στο: Πατρωνίδου Δήμητρα - Χατζηβασιλείου Ευάνθης (επιμ.), *Η Δράμα και η περιοχή της, ιστορία και πολιτισμός πρακτικά ζ' επιστημονικής συνάντησης Η Δράμα και η περιοχή της κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο: ενσωμάτωση, δεύτερη κατοχή, ανασυγκρότηση 16-18 Νοεμβρίου 2018*, Δήμος Δράμας, Δράμα, 2020, σ.34-41.

Κυβερνητικά Δημοσιεύματα:

Εφημερίς της Κυβερνήσεως

Τύπος:

Εμπρός, Αθήνα, 1916,1917.

Καθημερινή, Αθήνα, 1934.

Πατρίς, Αθήνα, 1919.

Σκριπ, Αθήνα, 1916,1917,1922.

Βιβλιογραφία

Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005.

Βάκας, Δημήτριος, *Μεγάλη Ελλάς, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πολεμικός ηγέτης*, οίκος Μιχ.Σαλιβέρου, Αθήνα,1949.

Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμ.Α', Ίκαρος, Αθήνα,1931.

Βερέμης, Θάνος, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, Ι Σιδέρης,2012.

Διβάνη, Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας, 1830-1947*,Καστανιώτη, Αθήνα, 2000.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τμ.ΙΕ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978.

Ιωακείμ Ιωακείμ Γ., *Ιωάννης Μεταξάς, Η ανοδική πορεία του από τη στρατιωτική στην πολιτική δράση (1871-1922)*, Παπαδήμα, Αθήνα, 2005.

Καλύβας Στάθης Ν., *Καταστροφές και θρίαμβοι*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2005.

Καργάκος, Σαράντος, *Η Μικρασιατική εκστρατεία 1919-1922, από το έπος στην τραγωδία*, τομ. Α', Περιτεχνών, Αθήνα, 2010.

Κλάψης, Αντώνης, «Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι» *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα, 2019.

Κλάψης, Αντώνης – Κούμας, Μανόλης, *Εθνικές κρίσεις, Εθνικός Διχασμός*, Καθημερινή, Αθήνα, 2019.

Κλάψης, Αντώνης-Σύριγος, Άγγελος, *Συνθήκη Λωζάννης και ελληνοτουρκικές σχέσεις, ο δεκάλογος ενός αιώνα*, Καθημερινή, τομ. Α', Αθήνα, 2023.

Κορδάτος, Γιάννης, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τομ. Ε, Αθήνα, 1958.

Κωστής, Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Πατάκη, Αθήνα, 2022.

Λοβέρδος, Ανδρέα Ν., *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας 1828-1975*, Σάκκουλα, Αθήνα, 2001.

Μαρκεζίνης, Σπύρος, *Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τμ. Δ', Πάπυρος, Αθήνα, 1958.

Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., *Ο Εθνικός Διχασμός 1915*, Πατάκη, Αθήνα, 2015.

Πετράκη, Μαρία, *Ο Ιωάννης πίσω από τον Μεταξά, Ηγέτες, υπεύθυνος Θάνατος Βερέμης*, Καθημερινές εκδόσεις Α.Ε.

Πλεύρης Κωνσταντίνος Α., *Ιωάννης Μεταξάς, βιογραφία*. τομ. Α', Ήλεκτρον, Αθήνα, 2018.

Πλουμίδης, Σπύρος Γ., *Τα μυστήρια της Αιγίδος. Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική 1891-1922*, Εστία, Αθήνα, 2020.

Ραφαηλίδης, Βασίλης, *Ιστορία του νεοελληνικού κράτους 1830-1974*, εικοστός πρώτος αιώνας, Αθήνα, 2010

Ριζάς, Σωτήρης, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός, Στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915-1922*, Ψυχογιός, Αθήνα, 2019.

Σαβοριανάκης, Παναγιώτης, *Ιωάννης Μεταξάς, ηγέτες*, Σαββάλα, Αθήνα, 2004.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα 2020.

Σταματόπουλος Κώστας Μ., *Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή 1922*, Καπον, Αθήνα, 2020.

Συρίγος, Άγγελος – Χατζηβασιλείου, Ευανθής, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 Ερωτήματα και απαντήσεις*, Πατάκη, Αθήνα, 2022.

Dakin, Douglas, *The Unification of Greece, 1770-1923*, Λονδίνο, 1972.

Mowat R.B., *A history of European Diplomacy, 1914-1925*, Νέα Υόρκη, 1931.

Howard Harry N. *The partition of Turkey. A diplomatic History, 1913-1923*, Νέα Υόρκη, 1966.